

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 42

КИЇВ
2025

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 2 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до поширення Вченою радою МДУ (протокол № 3 від 30.10.2025 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних
наук за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)**

з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, к.політ.н., доц. М. В. Булик,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н.,
проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко,
д.і.н., проф. Ю. І. Макар, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н.,
проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. І. В. Срібняк, д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф.
Н. Р. Темірова, к.політ.н., проф. М. В. Трофименко, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвadž (Індія), д.політ.н., проф. С. Корнеа
(Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.і.н., ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.політ.н.,
проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Засновник: Маріупольський державний університет

03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31

e-mail: visnyk-polit.hist@mu.edu.ua

Адреса видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia>

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері онлайн-медіа R40-05779

Рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення

№ 233 від 23.01.2025 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

© МДУ, 2025

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Забавін В. О., Небрат С. Г. КОМИШУВАТЕ – ПОЛОВЕЦЬКЕ КУРГАННЕ СВЯТИЛИЩЕ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І	5
Губська А. С. ПОЧАТОК ВІДБУДОВИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ (1944–1947 рр.).....	27
Кучма Р.П. ІНТЕГРАЦІЯ ДЕРЖАВ ЕЛЛАДИ ТА ПОНТУ ЕВКСИНСЬКОГО ДО СКЛАДУ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (III–II СТ. ДО Р. Х.).....	42
Лавренко В. С. ОБРАЗИ США В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА» ТА «РАДА»).....	50

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Грідіна І. М., Іванець Т. М., Пахоменко С. П. «ДЕНАЦІФІКАЦІЯ» ЯК КЛЮЧОВИЙ НАРАТИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	71
Кухоцька Т. Г. ПОЛІТИЧНИЙ СТЕРЕОТИП ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	82
Тарасенко Д. Л., Пахоменко С.П., Трофименко А.В. ГУМОРИСТИЧНІ МЕМИ ЯК ТЕХНОКУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ.....	90
Шиханов Р. Б. СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ ПРОТОКОЛУ ТА ЗВ'ЯЗКУ ДЕПАРТАМЕНТУ У СПРАВАХ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН І КОНФЕРЕНЦІЙНОМУ УПРАВЛІННЮ (1945-2025 РР.).....	103
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	116

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Zabavin V., Nebrat S. KOMYSHUVATE – CUMAN KURGAN SANCTUARY IN THE NORTH AZOV REGION.....	5
Hubska A. THE BEGINNING OF THE RESTORATION OF SCHOOL EDUCATION IN PODILLIA (1944–1947).....	27
Kuchma R. INTEGRATION OF THE OF HELLAS AND PONTUS EUXINUS STATES INTO THE ROMAN REPUBLIC (III – II CENTURIES BC).....	42
Lavrenko V. IMAGES OF THE USA IN THE UKRAINIAN PRESS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (BASED ON MATERIALS FROM THE NEWSPAPERS “HROMADSKA DUMKA” AND “RADA”).....	50

POLITICAL SCIENCE

Gridina I., Ivanets T., Pakhomenko S. «DENAZIFICATION» AS A KEY NARRATIVE OF RUSSIAN PROPAGANDA IN THE HYBRID WAR AGAINST UKRAINE	71
Kuhotska T. POLITICAL STEREOTYPES AS A INSTRUMENT OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE.....	82
Tarasenko D., Pakhomenko S., Trofymenko A. HUMOROUS MEMES AS A TECHNOCULTURAL INSTRUMENT OF CIVIC RESILIENCE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN INVASION INTO UKRAINE.....	90
Shykhhanov R. CREATION AND ACTIVITIES OF THE PROTOCOL AND LIAISON SERVICE OF THE UNITED NATIONS DEPARTMENT FOR GENERAL ASSEMBLY AND CONFERENCE MANAGEMENT (1945-2025).....	103
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	116

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 904 (477.7) «12/13» (045)

В. О. Забавін¹
С. Г. Небрат

**КОМИШУВАТЕ – ПОЛОВЕЦЬКЕ КУРГАННЕ СВЯТИЛИЩЕ
У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І**

У статті опубліковано матеріали середньовічних кочівників, здобуті під час досліджень маріупольськими археологами курганної групи біля с. Комишувате у Північному Приазов'ї на півдні Донецької області України у 1989 та 2021 рр. Розглядаються деякі особливості матеріальної і духовної культури середньовічного населення приазовських степів та їх поховальної обрядовості. Проаналізовано поховальний обряд та інвентар поховання 1 кургану 2, що дозволило датувати його XIII–XIV ст. Розглядаються ритуально-поминальні дії, що здійснювалися на курганах могильника середньовічними кочівниками. Знахідка металевого казана в кургані 1 з певною вірогідністю теж пов'язується із кочівницьким похованням та датується XIII–XIV ст. Культовий комплекс з кургану 3 також пов'язаний із кочівниками середньовіччя та семантично близький до половецьких святилищ. Яма із залишками дерев'яного виробу, ймовірно, у спрощеному вигляді відображає половецьку традицію влаштовувати у курганах святилища-ями з похованими в них дерев'яними статуями, що є проявом завершального акту поминального обряду. Висловлено припущення, що поховання з кургану 2, кам'яні конструкції, простежені в курганах, а також культовий комплекс з кургану 3 мають безпосередній зв'язок, що дозволяє припустити використання середньовічними кочівниками курганів групи як єдине святилище. Про це додатково свідчать сліди поминальних дій – наявні кістки тварин, уламки кераміки та металевий казан. Всі ці факти є проявами половецьких поминальних обрядів та культу предків, які добре вписуються в рамки світоглядних та ритуальних традицій середньовічних і сучасних тюркських народів. Публікація матеріалів половецького святилища XIII–XIV ст. біля с. Комишувате збагачує фонд джерел для вивчення матеріальної та духовної культури середньовічних кочівників приазовських степів.

Ключові слова: Північне Приазов'я, археологічні дослідження, середньовічні кочівники, половці, курган, яма-святилище, кромлех.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-5-26

Вступ. Дослідження середньовічних старожитностей Північного Приазов'я залишається актуальною темою оскільки дані про кочовиків, що містяться у писемних джерелах, уривчасті, неповні, а іноді й суперечливі. У зв'язку з тим, що середньовічне населення приазовських степів жило та вело господарську діяльність в кочових умовах, головним джерелом для вивчення історії, побуту, культури цих народів були й залишаються археологічні пам'ятки. Вони представлені у своїй основі похованнями та монументальною скульптурою, якій належить особливе місце серед пам'яток давнини

¹ Робота виконана за підтримки Інституту археології в Нітрі Словацької Академії Наук та грантових проектів VEGA 2/0017/24 і 2/0043/22.

кочовиків (Гераськова, 1991, с. 3). Саме тому введення у науковий обіг матеріалів, здобутих під час розкопок Маріупольської археологічної експедиції 1989 р. (кургани 1–3) та Археологічної експедиції Маріупольського державного університету 2021 р. (кургани 4 та 5), становить значний інтерес для дослідників.

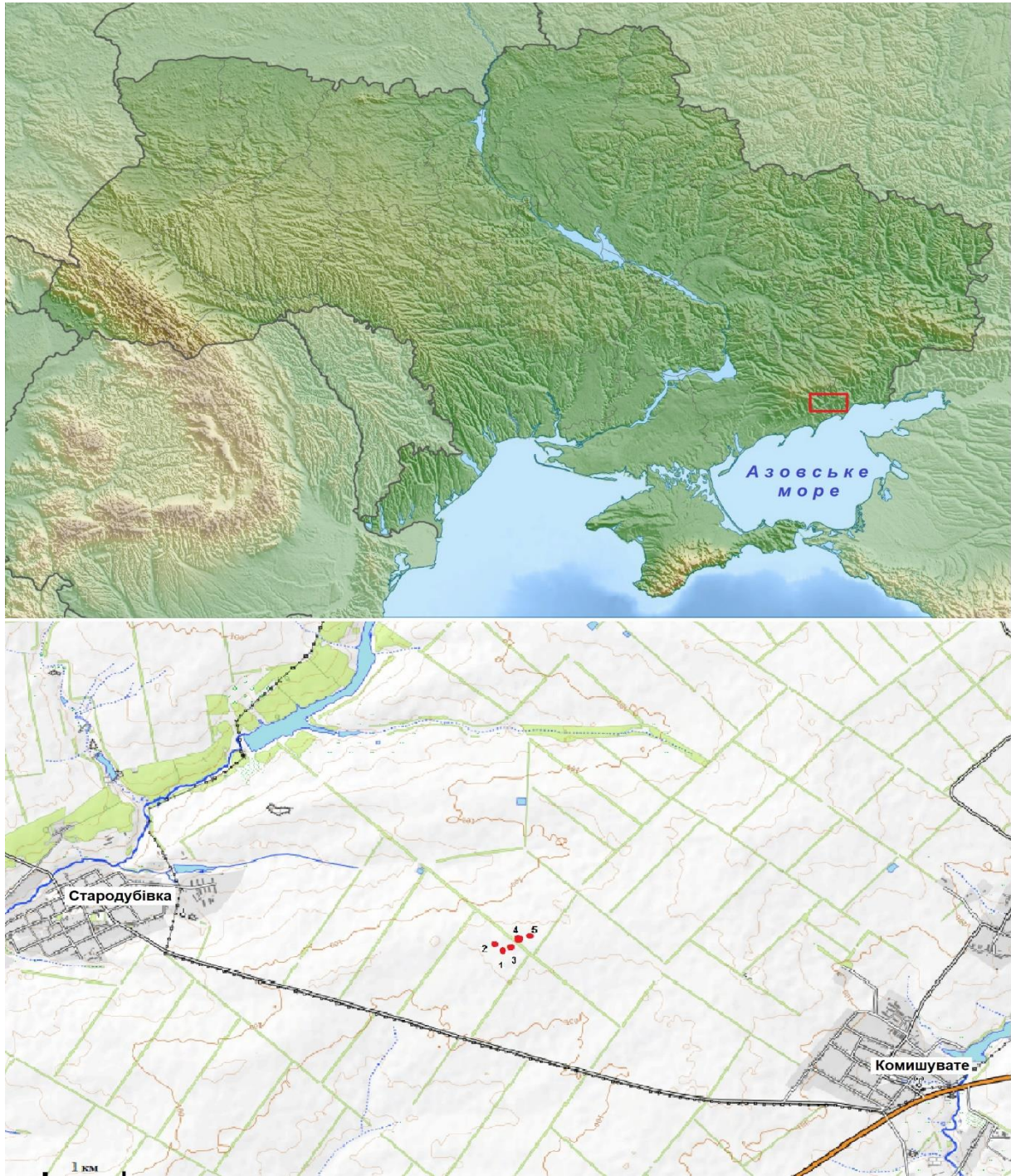

Рис. 1. Карта-схема розташування курганної групи № 2339 поблизу с. Комишувате в Північному Приазов'ї
Fig. 1. Location map of the barrow group No. 2339 near Komyshevate village in North Azov region

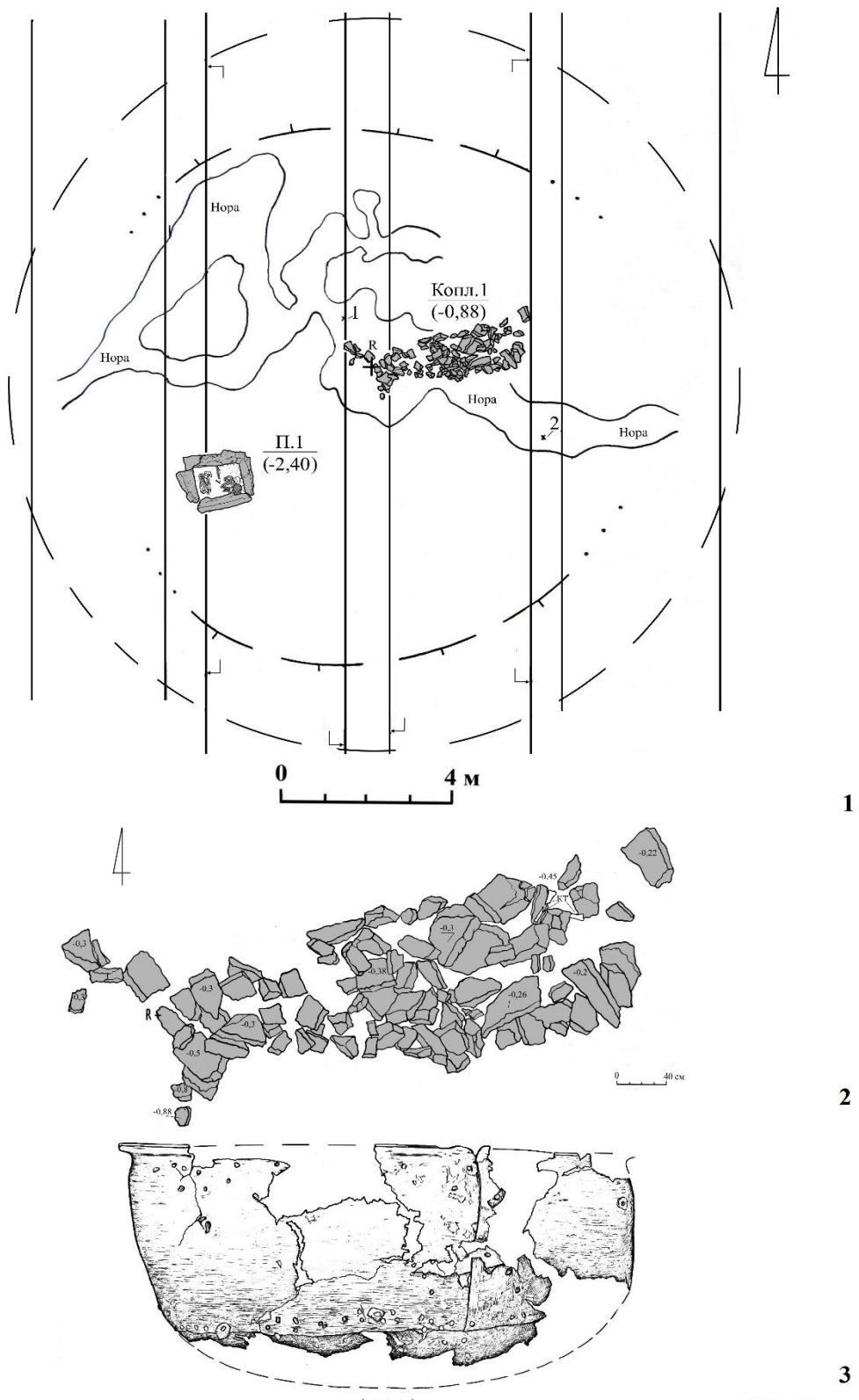

Рис. 2. Комишувате, курган 1. Загальний план кургану та ритуальний комплекс в насипу

Fig. 2. Komyshevate, barrow 1. General plan of barrow and ritual complex in the mound

Просторові межі дослідженого мікрорегіону належать до території Українського Північного Приазов'я. Досліджена курганна група № 2339 знаходиться в межах Приазовської низовини (Приазовської акумулятивної низинної рівнини), на вододільному плато між верхів'ями балок Кринежина та Зелена у межиріччі річок Берда та Комишуватка (басейн Азовського моря), за 4,0 км на захід – північний захід від західної околиці с. Комишувате та за 4,2 км на схід від східної околиці с. Стародубівка Мангушської територіальної громади Маріупольського району Донецької області України (Рис. 1). Курганна група з п'яти насипів вперше була виявлена та позначена на картах військовими топографами у середині XIX ст. Наукове «відкриття» пам'ятки відбулося 1988 р. під час археологічних розвідок співробітників експедиції Донецької обласної станції юних туристів М. Л. Швецова та О. Р. Дубовської (Швецов и Кравченко, 1988). 1989 р. Маріупольською археологічною експедицією під керівництвом В. К. Кульбаки були проведені дослідження трьох насипів з цієї групи (Кульбака и Гнатко, 1989). У польовий сезон 2021 р. археологічна експедиція Маріупольського державного університету здійснила наукові розкопки ще двох курганів групи (Забавін та Небрат, 2023в).

В цілому, початок існування курганного могильника пов'язаний з племенами зрубної культури доби пізньої бронзи. З п'яти досліджених курганів групи тільки три належали до зрубного часу та були розташовані приблизно на однаковому віддаленні один від одного. Всі три зрубних кургани містили по одному основному похованню, а найбільший з курганів ще одне впускне. Досліджений нами могильник цілком узгоджується із загальною тенденцією курганного будівництва зрубних племен в Північному Приазов'ї. Матеріали зрубної культури цієї курганної групи вже неодноразово перебували в центрі уваги авторів і ставали темою спеціальних публікацій (Забавін та Небрат, 2023а; Zabavin and Nebrat, 2023; 2024). У зв'язку з темою нашого дослідження особливий інтерес становлять матеріали Комишуватського курганного некрополя, пов'язані з середньовічними номадами. Було простежено сліди ритуально-поминальної обрядовості середньовічного населення на курганах доби бронзи (кургани 1, 3 та 4), споруджено два курганних насипи: над похованням середньовічного кочівника (курган 2) та над святилищем-ямою (курган 5).

Методи досліджень та їх результати. Розкопки курганів проводилися бульдозером методом паралельних траншей із залишенням стратиграфічних профілів між ними. Перед початком розкопок проводилися інструментальна зйомка насипу з використанням теодоліта, нівеліру та геодезичної рейки та розбивка центрального профілю за допомогою компасу, кілків, шпегату та рулеток. Бровки пройшли через вершину, схили та поли кургану. Ґрунт знімався горизонтальними шарами за допомогою техніки. Бровки в процесі дослідження зачищали й закреслювали для аналізу стратиграфії поховань і процесу спорудження курганного насипу. За центр приймається вершина кургану – польовий репер (R). Вимірювання глибин поховань проводили від репера. На загальний план поховання наносили методом перпендикуляра до основної реперної лінії. Місце розташування поховання в кургані дається в градусах, а відстань від центру в метрах.

Курган 1 на початку досліджень являв собою насип у плані округлої форми, діаметром 17 м, заввишки 1,4 м. Насип кургану було споруджено над похованням зрубної культури (Рис. 2: 1).

В центральній частині кургану, на відстані 0–4 м (70–90°) від центру, з рівня сучасної поверхні й до глибини 0,3–0,5 м від R в чорноземі зафіксований ритуальний майданчик у вигляді скупчення плоских каменів. Каміння викладки (або заповнення ями) орієнтовані довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. Площа:

4,5×1,5 м. Серед каміння були знайдені кістки кінцівок великої свійської тварини (Рис. 2: 2).

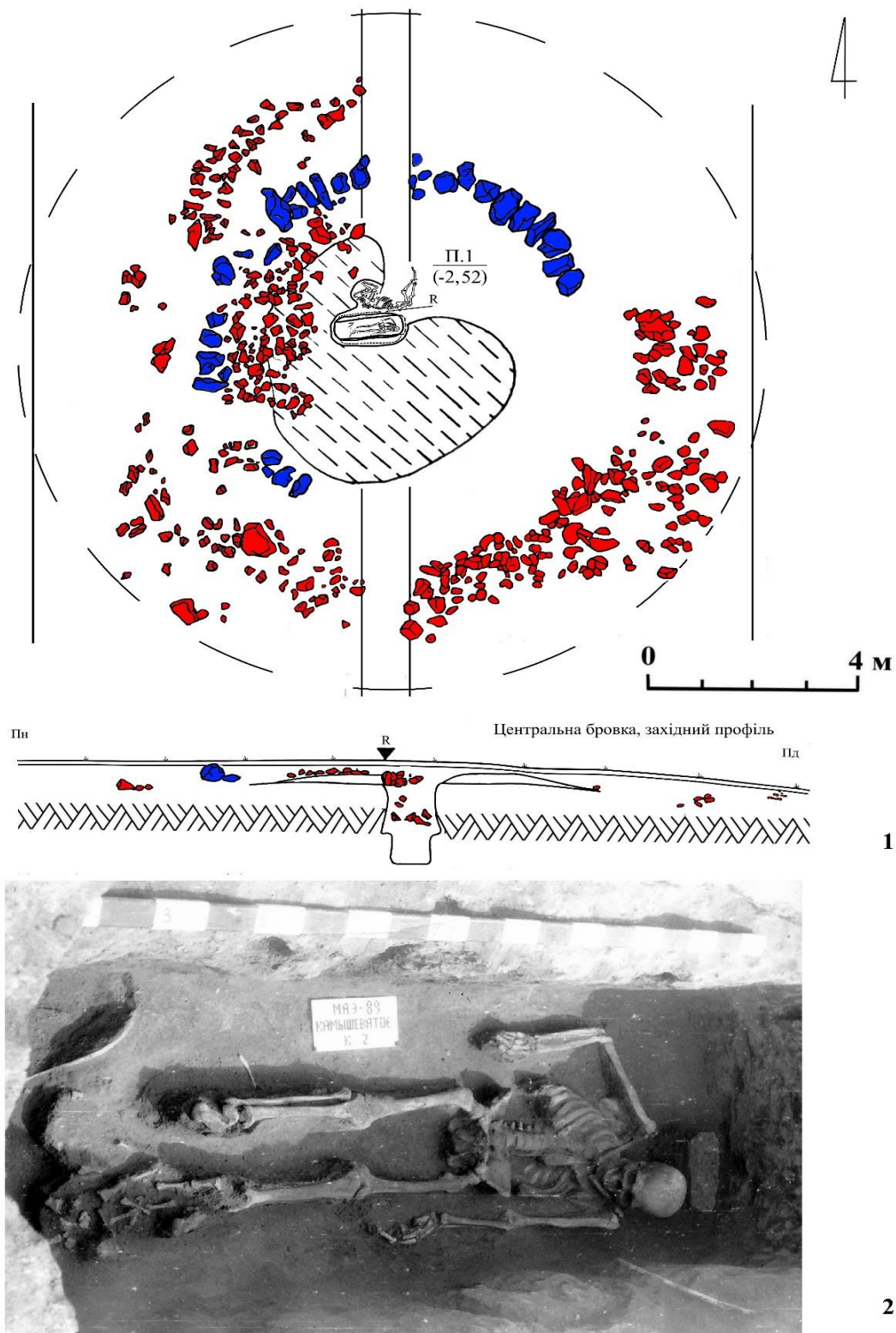

Рис. 3. Комишувате, курган 2: 1 – загальний план та стратиграфічний розріз кургану; 2 – поховання 1, вид з півдня
Fig. 3. Komyshuvate, barrow 2: 1 – General plan and stratigraphic profile of barrow; 2 – burial 1, view from the south

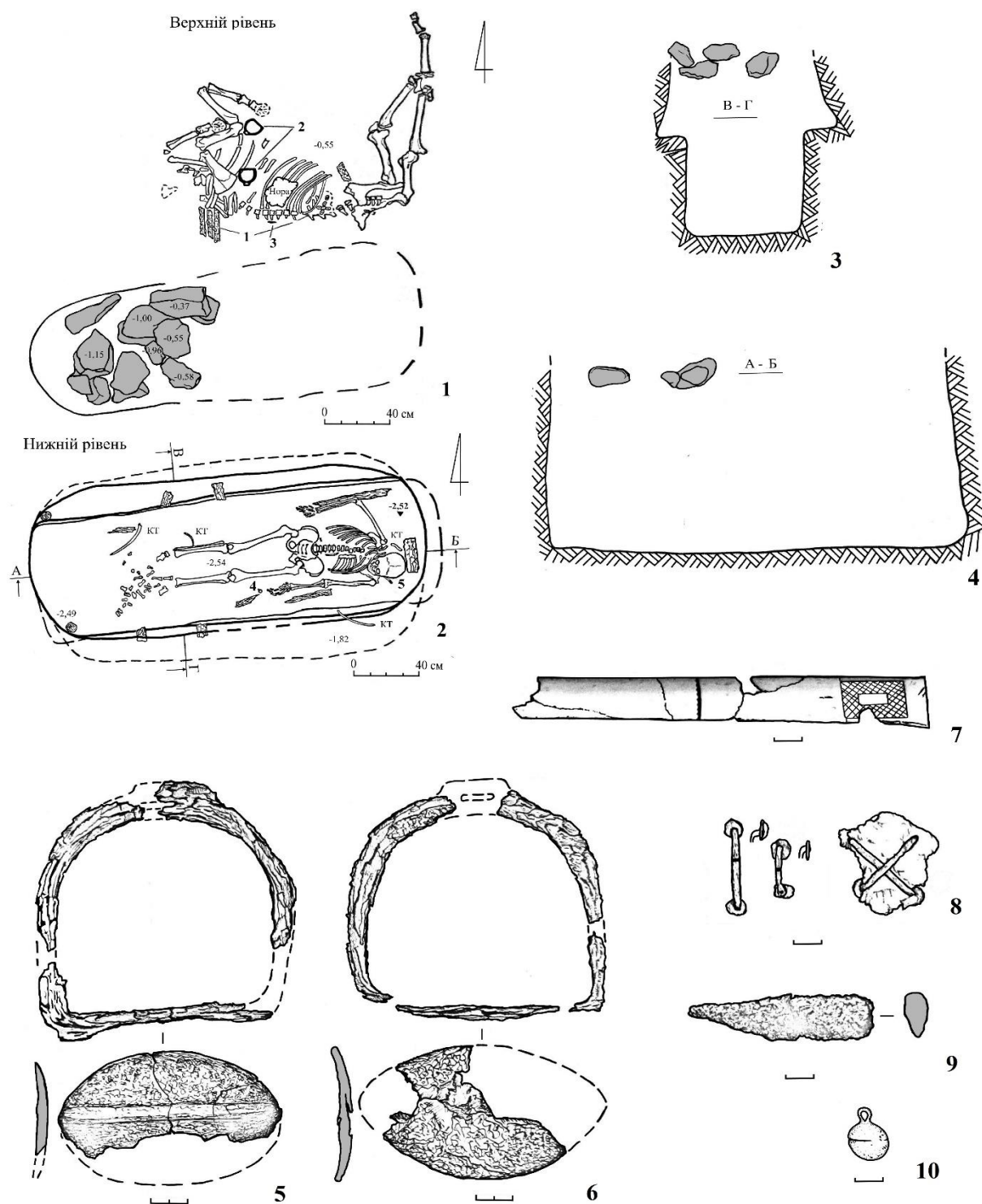

Рис. 4. Комишувате, курган 2, поховання 1: 1-4 – план та розріз поховання; 5, 6 – залізні стремена; 7 – уламок кістяної накладки; 8 – фрагменти шкіряного ремня з бронзовими дужками; 9 – уламок залізного ножа; 10 – бронзовий гудзик

Fig. 4. Komyshevate, barrow 2, burial 1: 1-4 – plan and cross-section of the grave; 5, 6 – iron stirrups; 7 – fragment of a bone lining; 8 – fragments of a leather belt with bronze brackets; 9 – fragment of an iron knife; 10 – bronze button

Металевий казан з міді або мідно-бронзового сплаву знайдено в I Західній траншеї, на відстані 1,3 м (331°) від центру, в заповненні кротовини на глибині 1,8 м від R. Казан виготовлений з тонких кованих листів металу завтовшки 0,1 см. Листи скріплені між собою маленькими нерівними пластинками за допомогою заклепок. Вінця котла фігурно зігнуті й нависають над прямими стінками, які злегка звужуються до дна. Котел мав округле дно. Розміри: висота казана 21,5 см; діаметр по вінцях 42,5 см; діаметр по боках 40,0 см (Рис. 2: 3).

Курган 2 розташований з північного краю курганної групи, на початку досліджень являв собою насип у плані округлої форми, діаметром 15 м заввишки 0,7 м. Насип кургану споруджено над середньовічним похованням (Рис. 3: 1).

Поховання № 1 було виявлено в центрі кургану (одразу під R) на глибині 2,52 м від R (1,95 м від рівня впуску). Здійснено у материковому шарі з рівня давнього горизонту (Рис. 3: 2). Могила мала форму ями з заплічками. Яма в плані підпрямокутної форми, орієнтована за лінією захід – схід, з рівня впуску мала розміри 2,5×1 м. На глибині 0,7 м від рівня долівки поховання яма мала заплічки вздовж північної та південної стінок завширшки до 0,2 м. На заплічках та на дні могили простежені залишки дерев'яних плах, які слугували перекриттям. В заповненні ями траплялось каміння та рештки дерев'яного перекриття. У західній частині ями, по кутах, простежені два дерев'яних стовпчики, які були елементом конструкції поховальної споруди.

Поруч з північним краєм могили виявлено рештки коня, розміщеного на лівому боці, черепом на захід. Поруч з кістками передніх кінцівок тварини знаходилися стремена, біля хребців – залізний ніж. Біля лопаток та крижових кісток виявлені залишки шкіряної збруї з бронзовими скріпками.

На дні ями рештки дорослої людини випростано головою на схід, ноги витягнуті, права рука зігнута у лікті та спрямована до таза, ліва випростана вздовж тулубу. Поховальний інвентар представлено металевим гудзиком, знайденим біля кисті лівої руки та кістяною пластинкою-накладкою, виявленою ліворуч від черепа. Біля ніг та черепа небіжчика знайдені кістки тварини (Рис. 4).

Інвентар:

1. Залізні стремена з розплющеними верхніми частинами дужок і широкими овальними підніжками. Вздовж однієї з підніжок проходить пружок завширшки 0,8 см. Висота стрімен 13,5 см; розміри підніжок 12×7,5 та 13×7,5 см (Рис. 4: 5, 6).

2. Ніж залізний однолезовий, з прямою спинкою та прямим кінцем, руків'я не збереглося. Довжина частини, що збереглася 6,5 см; ширина 1,6 см (Рис. 4: 9).

3. Кінська збруя збереглася у вигляді фрагментів шкіряного ремня з бронзовими дужками. Дужки мають форму вузьких тонких пластинок завширшки 3,5 мм, завтовшки 0,5 мм. На кінцях дужок, загнутих під прямим кутом, заклепки. Форма заклепок неправильна, округла, вони вирізані з тонкого бронзового листа. За допомогою заклепок скріпки кріпилися на шкірі. Дужки мають різну довжину: від 1,5 до 3,0 см (Рис. 4: 8).

4. Уламок кістяної накладки (на лук?). Накладка виготовлена з розпиляного ребра тварини. Один з фрагментів прикрашений композицією з прямокутників. В центрі великого заштрихованого косою сіткою прямокутника (1,5×2,5 см) знаходився менший за розмірами не заштрихований прямокутник (0,6×1,2 см). Фрагменти накладки завширшки 1,8 см; довжина самого великого уламка 15 см (Рис. 4: 7).

5. Бронзовий гудзик – бубонець із припаяним вушком із плоского в перерізі дроту завширшки 1,5 мм у формі краплі. Гудзик виготовлений з тонкої листової бронзи

завтовшки до 0,5 мм і складається з двох рівних половинок – півсфер. Діаметр кульки 1,5 см, висота вушка 0,6 см (Рис. 4: 10).

Ритуально-культовий комплекс середньовічного часу в насипу – кромлех, споруджений з великих кам'яних брил, які на південно-східній дузі (70° – 150°) були

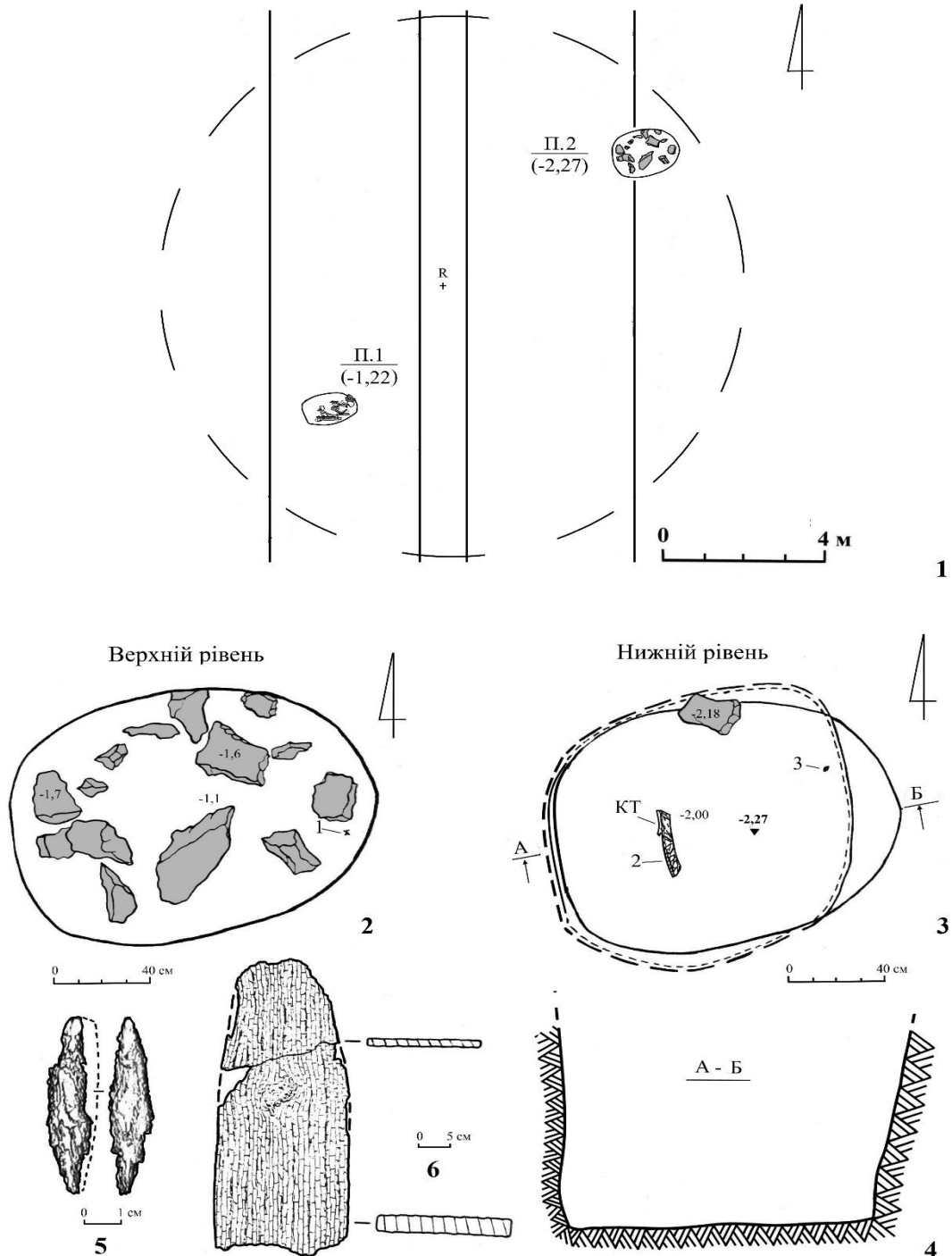

Рис. 5. Комишувате, курган 3: 1 – загальний план кургану;

2-6 – план, розріз та інвентар поховання 2

Fig. 5. Komyshevate, barrow 3: general plan of barrow;

2-6 – plan, section and inventory of burial 2

відсутні, можливо, внаслідок аграрної діяльності у минуле століття. Діаметр кромлеха по зовнішньому краю дорівнював близько 9,0 м. Ця конструкція доповнювалася кільцевою викладкою камінням меншого розміру із зовнішнього боку кромлеха, а у північно-західному секторі (230°–350°) ще із внутрішнього. Розміри всього кам'яного кола дорівнювали близько 11,5×13,0 м (Рис. 4).

Курган 3 на момент початку досліджень являв собою насип у плані округлої форми, діаметром 14 м, заввишки 0,7 м. Насип кургану було споруджено над похованням зрубної культури (Рис. 5: 1).

Святилище-яма (за матеріалами звіту 1989 р. зазначено як поховання 2) було виявлено на відстані 3,5 м на північ та 5,0 м на схід від центру (2,27 м 56° від R). Було здійснено з рівня сучасного насипу, дно могили у материковому шарі. Могилина яма овальної форми, повздовжньою віссю орієнтована за лінією схід – північний схід – захід – південний захід. Розміри ями: 1,55×1,15 м. Заповнення мішане, містить каміння. Під час прокопування заповнення могили, біля східної стінки, було знайдено залізне вістря стріли. Долівка ями вкрита білим тліном, біля східної стінки простежено фрагмент речовини жовтого кольору. В центрі ями вертикально була розміщена дошка, що була вкопана в долівку ями. Поруч знаходилась кістка тварини (Рис. 5: 2-4).

Інвентар:

1. Залізний наконечник стріли завдовжки близько 5,0 см (Рис. 5: 5).
2. Дерев'яна дошка підпрямокутної форми розмірами 53×22 см, завтовшки 4,0 см знизу та 2,0 см зверху. Верхній край дошки закруглений (Рис. 5: 6).

Курган 4 на початку досліджень являв собою насип у плані овальної форми, витягнутий за лінією північний захід – південний схід, розмірами 40×32 м, заввишки 0,9 м. Насип кургану споруджений носіями зрубної культури та містив одне основне й одне впускне поховання доби пізньої бронзи. В кургані виявлені окремі знахідки середньовічного часу та ритуально-культові комплекси (Рис. 6: 1).

Фрагменти керамічної посудини – на відстані 12,0 м (135°) від R, на глибині 1,0 м від R. Два фрагменти стінки керамічної червоноглиняної кружальної посудини. Черепок

прикрашено низькою паралельних прокреслених на гончарному крузі ліній. Розміри та форма посудини не встановлюються.

На відстані 6,5 м (112°) від R, з рівня сучасної поверхні й до глибини 1,76 м від R в чорноземі зафіксовано скупчення каміння (вірогідно, заповнення ями, орієнтованою довгою віссю за лінією південний захід – північний схід, загальними розмірами: верхній шар 2,4×1,8 м, нижній шар 2,9×1,2 м). Серед каміння на різних рівнях зафіксовано чисельні невиразні дрібні фрагменти червоноглиняної кружальної кераміки та кістки великої свійської тварини (Рис. 6: 2–3).

Курган 5 на початку досліджень являв собою насип у плані округлої форми, діаметром 10 м, заввишки 0,25 м (Рис. 7: 1).

Ритуальна яма була виявлена на відстані 0,7 м на північ та 2,0 м на схід від центру (2,1 м 80° від R). Дно могили на рівні материкового шару, на глибині 0,78 м від сучасної поверхні (- 0,83 м від R). Контури ями не простежуються. В заповненні ями каміння (пісковик) малих та середніх розмірів від перекриття. Рештки небіжчика та інвентар відсутні (Рис. 7: 2).

Культурно-хронологічна інтерпретація матеріалів. Під час дослідження могильника було виявлено одне поховання (курган 2), яке належить середньовічному кочівнику. Крім того, простежено випадки ритуальних дій на курганах доби бронзи (кургани 1 та 4), які також пов'язані з кочівниками. В курганах 3 та 5 були виявлені святилища-ями. Скоріш за все, скупчення каміння в насипу кургану 4 також є

заповненням ще однієї ритуальної ями. Попри бідність поховального інвентарю, за комплексом ознак, зокрема обрядово-ритуальних дій, поховання 1 з кургану 2 можна віднести саме до часу, коли приазовські степи були населені середньовічними номадами.

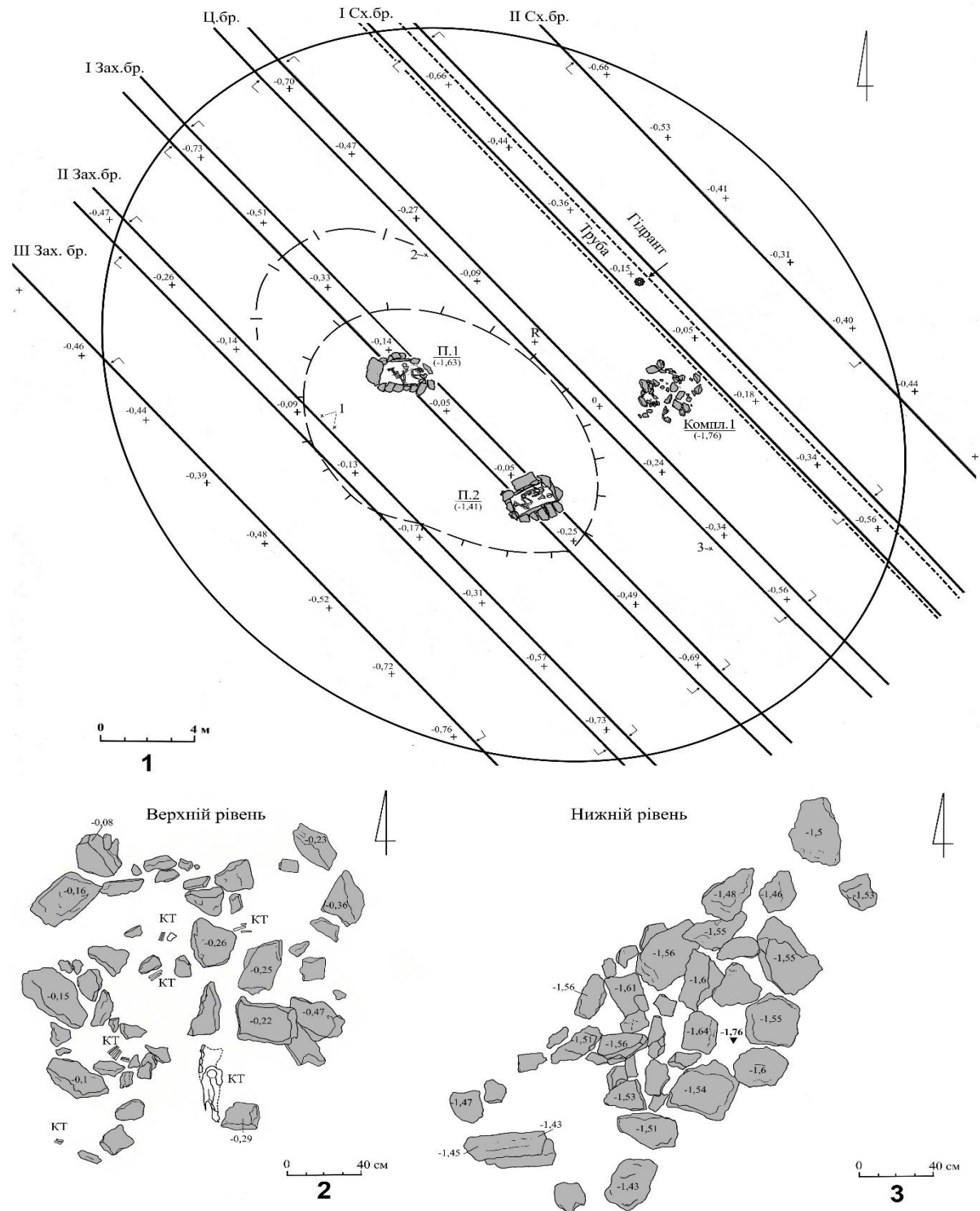

Рис. 6. Комишувате, курган 4. Загальний план кургану та комплекс 1 в насипу
Fig. 6. Komyshuvate, barrow 4. General plan of the barrow and complex 1 in the mound

Застосування каменю у курганній архітектурі. Найбільш відомі роботи, присвячені типології поховань пізніх кочівників належать Г. О. Федорову-Давидову та С. О. Плетньовій (Федоров-Давыдов, 1966; Плетнева, 1981). В основу типології було покладене орієнтування померлого по сторонах світу, форми поховальних споруд, наявність або відсутність кісток коня. Варто зазначити, що на сьогодні ця типологія є застарілою й не включає усі наявні типи поховань. Були окреслені загальні обрядові риси, притаманні похованням печенігів, торків, половців. Зокрема половецькому поховальному обряду (XII–XIII ст.) притаманно використання каменю під час спорудження курганного насипу.

Архітектурні особливості насипу над похованням кургану 2 дозволяють говорити про наявність кам'яного панцира (каміння переважно малих та середніх розмірів) та кам'яного кромлеха, спорудженого з великих брил. В кургані 1 було виявлено ритуальну ділянку, на середньовічний час створення якої вказує знахідка металевого казана. Ритуальний комплекс у вигляді ями, заповненої камінням, було влаштовано у південно-східній частині кургану 4. Тут також були присутні череп та кістки тварин(и). Датувати комплекс середньовічним часом нам дає підставу окремі невиразні уламки тарної кераміки. Практика застосування каменю під час спорудження курганів у степу Східної Європи з'являється саме у половецький час. Це пояснюється тим, що половці, які спочатку мешкали на сході Казахстану, там споруджували свої курганні насипи з каменю. Дослідники припускають, що у курганах півдня Східної Європи, ця практика була успадкована прийшлими кочовиками. Крім того, слід зазначити, що таке явище як поховання якоїсь тварини або голови тварини (бик, корова, кінь, кабан та інші), також притаманне половцям (Федоров-Давыдов, 1966, с. 122–123). Традиція застосування каменю під час здійснення поховання у кургані (відмостки, огradки) не зникла повністю й у золотоординський час, на що вказують матеріали поховань кочівників приазовських степів (Евглевский, 1992, с. 108–110).

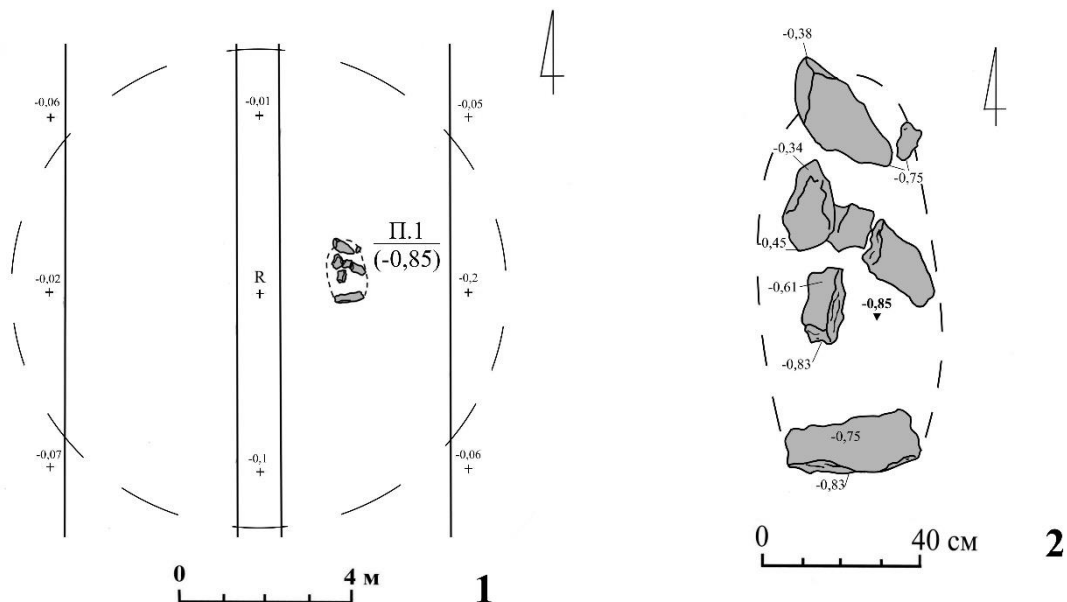

Рис. 7. Комишувате, курган 5. Загальний план насипу та поховання 1
Fig. 7. Komyshevate, barrow 5. General plan of the mound and burial 1

Поховальна споруда та інгумація. Поховання з кургану 2 було виявлено в ямі, що мала заплічки. Небіжчика було покладено головою на схід. Подібні ознаки властиві поховальній обрядності половців (Федоров-Давыдов, 1966, с. 145; Плетнева, 1981, с. 218–219). Щодо форми поховальної споруди, то низкою дослідників було зауважено, що така ознака як заплічки вздовж північної та південної стінок ям – лише загальна ознака для двох хронологічно різних груп: 1) поховань X ст. та першої половини XI ст.; 2) поховань другої половини XIII ст. та XIV ст. (Евглевский, Данилко и Куприй, 2008, с. 199–214).

Кінь у поховальному обряді. Померлу людину в комишуватському кургані супроводжував вбитий кінь, орієнтований мордою на захід. Традиція розміщати рештки коня (орієнтованого мордою як у східний, так і у західний напрямок) притаманна саме половцям, але продовжувала вона практикуватися у приазовських степах й пізніше. Так, наприклад, у похованні золотоординського часу, дослідженому біля с. Житенко (поховання 2 кургану 5), небіжчика було покладено головою у східному напрямку, а коня – у західному (Евглевский, 1992, с. 110). В контексті семантики цієї сторони поховального обряду цілком логічним буде припущення, що коню була призначена його ж власна функція – він мав довести померлого до потойбічного світу. Мабуть, саме тому кінь у похованні практично завжди загнuzданий і осідланий, що вказує на його транспортну функцію.

Поховальний інвентар. Знайдені поруч з решками коня стремена, за класифікацією Г. О. Федорова-Давидова, належать до відділу В, типу II (Федоров-Давидов, 1966, с. 13), за класифікацією С. О. Плетнєвої старожитностей чорних клобуків Поросся, подібні стремена належать до типу В I (Плетнева, 1973, с. 17). Обидва дослідники широко датують їх у межах XII ст. або початку XIII ст. на підставі аналогічних знахідок на середньовічних городищах. Близькі за своїми морфологічними ознаками стремена з Північно-Східного Причорномор'я К. О. Армарчук виокремила у відділ III (тип 1 та 2). На думку дослідниці, ці стремена могли використовуватися кочівниками Північно-Східного Причорномор'я до кінця XIII ст. (Армарчук, 2006, с. 21–22).

На шкіряному ремені кінської зброї в комишуватському похованні збереглися бронзові П-образні дужки, які кріпилися до шкіряної основи за допомогою заклепок. Подібна система кріплення також використовуватися кочівниками Північно-Східного Причорномор'я. За класифікацією К. О. Армарчук, бляшка з аналогічним кріпленням належить до розділу II, підрозділу Б, відділу I та датується XII – початком XIII ст. (Армарчук, 2006, с. 103, 197; рис. 33).

Кістяні накладки, виявлені в комишуватському похованні, ми схильні інтерпретувати як складові елементи композитного лука. Кістяні накладки відомі за середньовічними матеріалами домонгольського та золотоординського часу. Деякі екземпляри вкривались різьбою. Зокрема подібні вироби походять з половецьких поховань (Плетнева, 1981, с. 215; Нарожный и Плютов, 2009, с. 276; Шалобудов, 2012, с. 87). Привертає до себе увагу зображення прямокутника на заштрихованому фоні, що міститься на кістяній накладці комишуватського кочівника. Стилистично близьким є зображення тварини на заштрихованому фоні, виконане на кістяній накладці колчану з кочівницького поховання могильника Височино II з межиріччя Дону та Кагулу (Беспалый и Лукьяшко, 2008, с. 43). Металевий гудзик з комишуватського поховання також знаходить широке коло аналогій, тому не може бути культурно-хронологічним індикатором. Відомі такі вироби й серед старожитностей половецького часу (Плетнева, 1981, с. 217).

Культові комплекси в курганах. На увагу заслуговує знахідка металевого (мідного) казана в кургані 1 могильника Комишувате. З певною вірогідністю цю знахідку можна синхронізувати із кочівницьким похованням з кургану 2. За типологією М. Л. Швецова, наш казан тяжіє до типу 2, підтипу 2 – казани циліндричної форми, стінки з'єднані між собою та дном за допомогою заклепок (Швецов, 1980, с. 198). Але казани з аналогічними вінцями в цій групі відсутні. Казани типу 2, підтипу 2 походять з Придніпров'я та Приазов'я. Дослідники неодноразово звертали увагу на знахідки казанів, які входили до складу поховального супроводу кочівників домонгольського та золотоординського часу. Більшість подібних комплексів належить до XIII–XIV ст. (Швецов, 1974, с. 97; Евглевский, 1990, с. 111).

В дослідженому могильнику ми зіштовхнулись з дещо іншим варіантом цієї традиції, коли казан не знаходився безпосередньо у могилі. Під час археологічних розвідок у Північно-Східному Приазов'ї автори цих рядків неодноразово знаходили уламки середньовічних казанів на поверхнях розораних курганів (Забавін та Небрат, 2023б). Фрагментарний характер цих знахідок пояснюється тим, що кургани були пошкоджені оранкою, а самі казани розміщувалися не в могилах, а на поверхні насипу або на невеликій глибині в якомусь культовому місці. В якості прикладів наведемо випадкові знахідки середньовічних казанів:

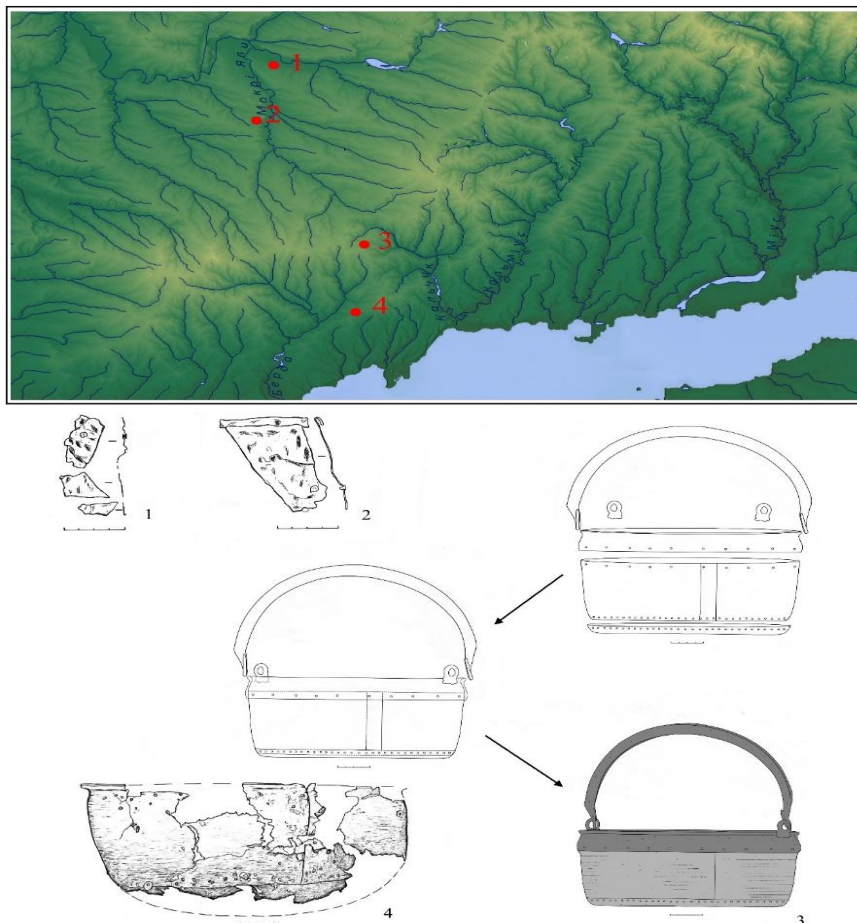

Рис. 8. Середньовічні казани: 1 – Богатир; 2 – Старомайорське;
3 – Малоянисоль; 4 – Комишувате.

Fig. 8. Medieval cauldrons: 1 – Bohatyr; 2 – Staromaiorske;
3 – Maloianysol; 4 – Komyshevate

1. Богатир (Великоновосільківська громада, Волноваський район). На поверхні насипу кургану № 0403623 було виявлено фрагменти (4 шт.) казана, виготовленого з листової міді (?). Збереглася одна заклепка. Розміри фрагментів: від 4,5×3,0 см до 1,5×1,0 см, товщина 0,06 см. Діаметр отвору для заклепки 0,12 см. Уламки зім'яті та пошкоджені корозією (Рис. 8: 1);

2. Старомайорське (Великоновосільківська громада, Волноваський район). На поверхні насипу кургану № 0414005 виявлено фрагмент виробу (казан), виготовленого з листової міді. Збереглася одна заклепка. Розміри фрагмента, що збереглися: 8,5×6,0 см, товщина 0,08 см. Діаметр отвору для заклепки 0,15 см. Уламки зім'яті та пошкоджені корозією (Рис. 8: 2);

3. Малоянисоль (Кальчицька громада, Маріупольський район). Під час обстеження ділянки орного поля біля села між курганами №№ 0607035 та 0607036 було виявлено пошкоджений казан. Його було виготовлено з листової міді. Шийка з вінцями казана виготовлена окремо із залізної пластини. Вушка виготовлені із заліза окремо та приєднані до вінців заклепками. Ручка залізна. Казан клепааний: заклепками було з'єднано зігнутий лист, який утворював тулуб казана. Дно єдналося з тулубом також за допомогою заклепок. Було знайдено майже всі фрагменти казана. Стан знахідки незадовільний: всі мідні деталі зім'яті, залізні фрагменти пошкоджені корозією. Попри це, ретельні заміри деформованих фрагментів дозволили встановити його розміри та зробити графічну реконструкцію. Розміри, що реконструюються: діаметр дна 34–35 см; вінець 35–36 см; отворів для заклепок 0,2 см; висота 15,0 см; товщина стінок 0,05 см (Рис. 8: 3).

Картографування знахідок металевих казанів, певною мірою, співпадає з напрямком Кальміуського шляху, який використовувався кримськими і ногайськими татарами пізніше. Подібні знахідки, на нашу думку, можна також пов'язувати із курганами святилищами. Так, у кургані на Лівому березі Дніпра було відкрито половецьке святилище, в якому було знайдено металевий казан (Tološko and Murzin, 1991, с. 265; Нарожный, 2003, с. 262). Ще одне святилище-яма половецького часу, в якому було знайдено металевий казан разом із рештками дерев'яної статуї та залишками жертвної їжі, відкрито у кургані, дослідженому на Лівому березі Дону (Гуркин, 1987, с. 101–103). Все це ще раз вказує на те, що казан міг не тільки входити до складу поховального супроводу небіжчика, але й бути застосованим в якості предмета, необхідного під час ритуально-культових дій у святилищі. Ймовірно, ми зіштовхнулись зі слідами прояву обряду годування предків. Подібні обставини знахідок казанів не менш цікаві з точки зору дослідження духовної культури середньовічного населення Приазов'я (Забавін та Небрат, 2023б).

На особливу увагу заслуговує культовий комплекс з кургану 3 могильника Комишувате. Тут у центрі ями вертикально встановлена стела, яка була вкопана в дно ями. Залишки дерев'яного виробу підпрямокутної форми, розміром 53×22 см, завтовшки знизу 4,0 см, зверху – 2,0 см. Верхній край дошки заокруглений. Поруч з дошкою була знайдена кістка тварини. У ямі також знайдено залізний наконечник стріли. Залізне вістря стріли, виявлене у заповненні цього комплексу, дуже погано збереглося та не може бути хронологічним індикатором. Попри всі складнощі датування цього комплексу, ми

схильні припускати, що його поява також пов'язана із кочівниками середньовіччя. Яма з вертикально вкопаною по центру в долівку дошкою нагадує нам половецьку (половецько-кипчацьку) традицію влаштовувати у курганах ями-святилища з дерев'яними або кам'яними стелами (Рис. 9).

З певною часткою ймовірності, можна припустити, що це спрощений прояв цієї традиції, яка відома за матеріалами курганів Нижнього Донщини. В такому випадку ми маємо справу з найзахіднішим проявом традиції влаштування ям-святилищ, що містили

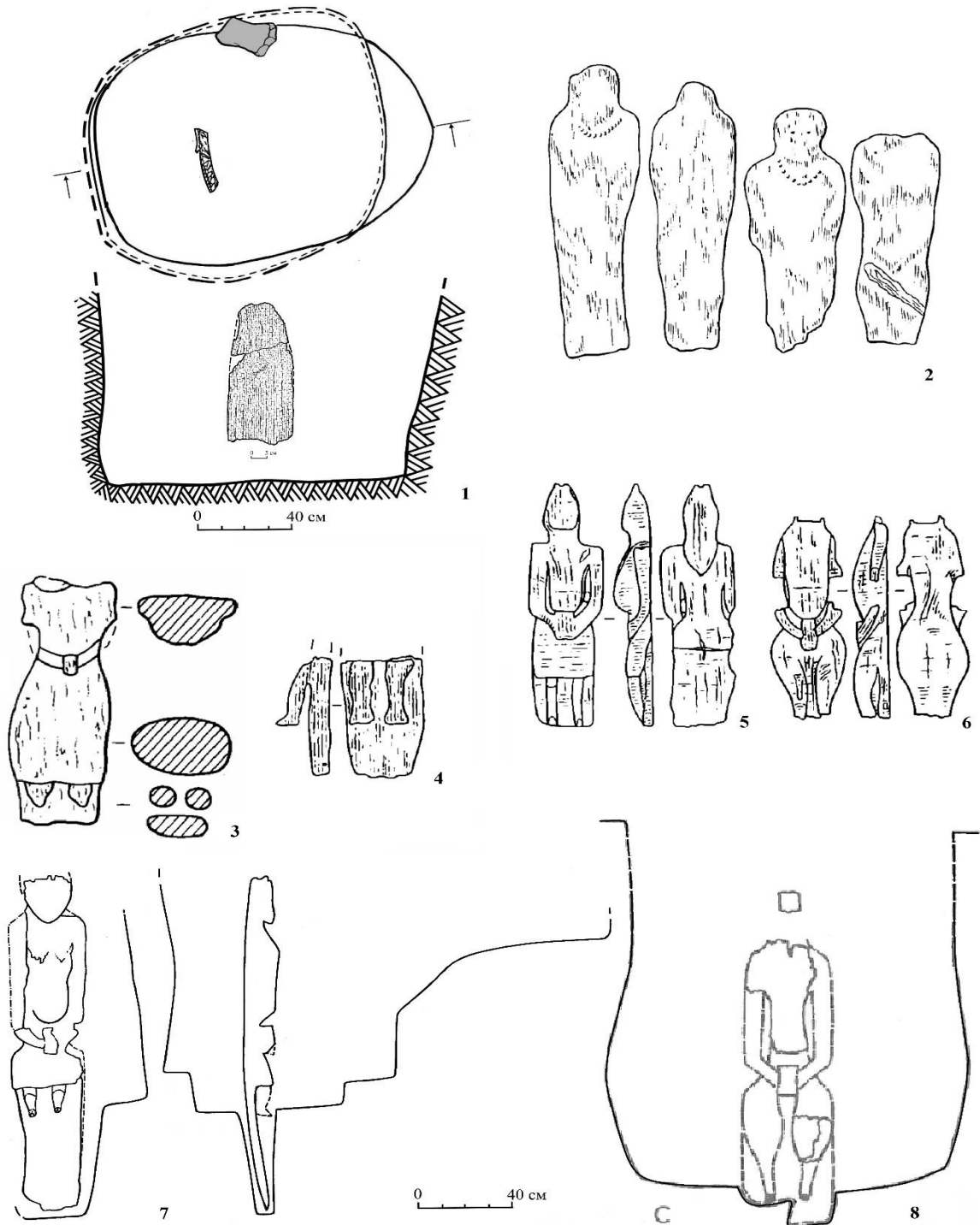

Рис. 9. Половецькі дерев'яні скульптури: 1 – Комишувате (Кульбака и Гнатко, 1989);

2 – Середня Аюла; 3 – Тузлуков; 4 – Холодний; 5, 6 – Жуковка (Гуркин, 1987); 7 – Рябічев (Гугуев, 2009); 8 – Набережний (Гугуев, 1998)

Fig. 9. Cumans wooden sculptures: 1 – Komyshuvate; 2 – Serednia Aiula; 3 – Tuzlukov; 4 – Kholodnyi; 5, 6 – Zhukovka; 7 – Riabichev; 8 – Naberezhnyi

дерев'яні статуї. Можливо, не випадковим є той факт, що широкі поверхні дерев'яної стели були звернуті у широтному напрямку. З цього приводу не буде зайвим зауважити, що дерев'яні статуї з курганів Донщини були звернуті обличчям саме у східний напрям. Така ознака, як наявність кісток тварин в ямі із дерев'яною (або кам'яною) бабою, також зближує половецькі святилища Нижньої Донщини та Комишуватський комплекс з кургану 3 (Гуркин, 1987, с. 101–103; Потапов, 2007, с. 129; Гугуев, 2009, с. 14).

В контексті дерев'яної стели-ідола та знайдених поруч з нею кісткою тварини й вістря стріли у Комишуватському культовому комплексі доречно буде згадати слова азербайджанського (перського) середньовічного поета Нізамі Гянджеві (близько 1141–1209 рр.), який був одружений на половчанці. У поемі Іскандер-наме, написаній наприкінці XII ст., у розділі, присвяченому прибуттю головного героя в кипчацький степ, йдеться про наступне (*переклад з російської та розрядка – наші*):

«І приходять кипчаків сюди племена,

І перед ідолом гнеться кипчацька спина.

Вершник гальмує перед ним і, коня притримав,

Він с т р і л у, нахилиючись, встромляє між трав.

Знають всі пастухи, що стада випасають,

Що перед і д о л о м неодмінно в і в ц ю залишають» (Нізами Гянджеви, 1986, с. 367).

Таким чином, культовий комплекс з кургану 3 могильника Комишувате семантично близький до половецьких святилищ другого типу за С. В. Гуркіним, який поділив усі половецькі святилища на два типи: 1) влаштовані на поверхні курганів – з кам'яними статуями, 2) облаштовані в насипах святилища-ями – з дерев'яними й, у рідкісних випадках, кам'яними статуями. Також автори погоджуються з висловленим припущенням про досить імовірну короткостроковість дії подібних святилищ-ям та запропонованим дослідником поясненням того факту, що деякі половецькі статуї «поховані» (святилища типу 2), оскільки в цьому проявився завершальний акт поминального обряду, подібний до давньотюркських і тюркських поминальних звичаїв (Гуркин, 1987, с. 101–108, рис. 1–5).

Під час аналізу давньотюркських і казахських скульптур неодноразово зазначалося про їхній зв'язок зі спеціальними спорудами, що становлять своєрідні святилища зі слідами жертвоприношень. Про поклоніння статуям і принесення їм жертв є як письмові, так і археологічні джерела. На думку дослідників, ці святилища мають низку загальних закономірностей. По-перше, вони розташовувалися на вододілах, у курганних могильниках більш ранніх епох, на насипах порівняно невеликих розмірів. По-друге, однією зі специфічних рис їхньої топографії є розташування на найбільш піднесених ділянках степу, як правило, на вододілах річок. По-третє, характерним є груповий характер святилищ (Швецов, 1979, с. 199, 207).

Висновки. На всіх насипах групи Комишувате середньовічними кочівниками здійснювалися ритуально-поминальні дії. Практика застосування каменю під час спорудження курганів у степу Східної Європи була успадкована прийшлими кочівниками та з'являється саме у половецький час. Аналіз поховального обряду та інвентарю поховання кургану 2 вказує, що в кургані Комишуватського могильника було здійснено поховання, яке, ймовірно, датується XIII–XIV ст. Знахідка металевго (мідного) казана в кургані 1 з певною вірогідністю також пов'язана із кочівницьким похованням.

Комишуватський казан циліндричної форми зі стінками, що з'єднані між собою та дном за допомогою заклепок, тяжіє до типу 2, підтипу 2 за типологією М. Л. Швецова та датується XIII–XIV ст. Подібні знахідки можливо були пов'язані із

курганними святилищами. Казани не тільки входили до складу поховального супроводу небіжчика, але й застосовувались як необхідний предмет під час ритуально-культових дій.

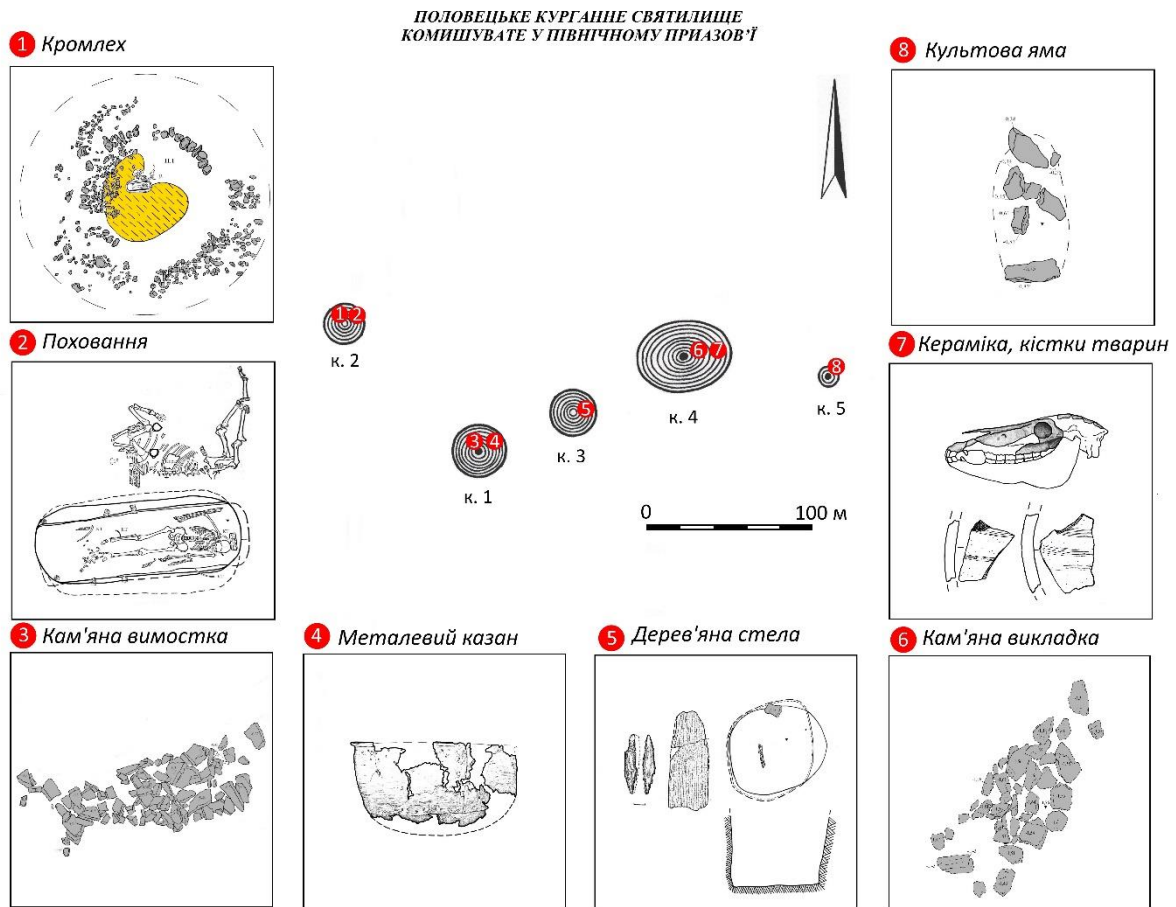

Рис. 10. Схема розташування артефактів кочівницького святилища середньовічного часу на курганному могильнику Комишувате
Fig. 10. Scheme of the location of artefacts from a nomadic sanctuary of the medieval period at the Komyshevate mound cemetery

Культовий комплекс з кургану 3 також пов'язаний із кочівниками середньовіччя та семантично близький до половецьких святилищ другого типу за С. В. Гуркіним. Яма із залишками дерев'яної стели, можливо, у спрощеному вигляді відображає половецьку традицію влаштовувати у курганах святилища-ями з похованими в них дерев'яними статуями, що є проявом завершального акту поминального обряду. Традиція виготовлення та використання в курганних святилищах дерев'яних статуй притаманна для половецького населення степів саме Нижньої Донщини. Таким чином, стела, досліджена в кургані біля с. Комишувате, територіально може бути визнана на цей час найзахіднішим проявом цієї традиції у Північно-Східному Приазов'ї.

Загалом складається враження, що поховання з кургану 2, кам'яні конструкції, простежені в курганах 1, 2, 4 та, можливо, й 5, а також культовий комплекс з кургану 3 мають безпосередній зв'язок, що дозволяє припустити використання середньовічними кочівниками курганів групи як єдине святилище (Рис. 10). Про це додатково свідчать сліди поминальних дій – наявні кістки тварин, уламки кераміки та металевий казан. Не можна виключати, що у свій час у святилищі були встановлені й кам'яні баби, які з

часом могли поповнити одну з численних приватних або державних колекцій, заснованих на вивезених з курганів статуях.

Публікація матеріалів половецького святилища XIII–XIV ст., дослідженого маріупольськими археологами у курганному некрополі біля с. Комишувате, збагачує фонд джерел для вивчення середньовічних кочівників приазовських степів. Практика застосування каменю в курганах могильника, знахідка мідного казана, а також поховання дерев'яної стели в святилищі-ямі – все це є проявами та неодмінними елементами половецьких поминальних обрядів, які добре вписуються в рамки світоглядних та ритуальних традицій, а саме, культу померлих і предків, характерного для релігій низки середньовічних і сучасних тюркських народів.

Бібліографічний список

- Армарчук, Е.А., 2006. *Конское снаряжение из могильников Северо-Восточного Причерноморья X–XIII веков*. Москва.
- Беспалый, Е.И. и Лукьяшко, С.И., 2008. *Древнее население междуречья Дона и Кагальника. Курганный могильник у с. Высочино*. Ростов на Дону.
- Гераськова, Л.С., 1991. *Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи*. Київ.
- Гугуев, Ю.К., 1998. Половецкий поминальник с деревянной статуей на левобережье р. Маныч. *Донская археология*, 1, с. 38-42.
- Гугуев, Ю.К., 2009. Половецкое святилище из могильника Рябичев на левобережье Дона. *Труды археологического научно-исследовательского бюро*, IV. Ростов-на-Дону, с. 12-17.
- Гуркин, С.В., 1987. Половецкие святилища с деревянными изваяниями на Нижнем Дону. *Советская археология*, 4, с. 100-109.
- Евглевский, А.В., 1992. Погребения золотоордынского времени из раскопок новострочной экспедиции Донецкого университета. *Донецкий археологический сборник*, 1, с. 107-116.
- Евглевский, А.В., Данилко, Н.М. и Куприй, С.А., 2008. «Рядовое» позднекочевническое погребение с нерядовым обрядом из кургана 2 группы Токовские могилы на Правобережье Днепра. *Степи Европы в эпоху средневековья*, 6. Донецк, с. 199-214.
- Забавін, В.О. та Небрат, С.Г., 2023а. Кам'яні гробниці зрубної культури Північного Приазов'я (за матеріалами комишуватського могильника). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 37, с. 5-26.
- Забавін, В.О. та Небрат, С.Г., 2023б. Середньовічні казани із курганів Північно-східного Приазов'я. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини*, 8. Вінниця, с. 252-255.
- Забавін, В.О. та Небрат, С.Г., 2023в. Дослідження двох курганів біля с. Комишувате на півдні Донеччини у 2021 р. *Археологічні дослідження в Україні 2021 р.*, с. 45.
- Кульбака, В.К. и Гнатко, И.И., 1989. *Отчет об исследованиях курганов в зонах новостроек Донецкой обл. в 1989 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1989/87.
- Нарожный, Е.И., 2003. О половецких изваяниях и святилищах XIII–XIV вв. Северного Кавказа и Дона. *Степи Европы в эпоху Средневековья*, 3. Донецк, с. 245-274 с.
- Нарожный, Е.И. и Плютов, В.И., 2009. Костяные орнаментированные накладки на луки из средневековых кочевнических захоронений XIII–XIV вв. (некоторые аспекты

- изучения). *Пятая Кубанская археологическая конференция*. Краснодар, с. 275-280.
- Низами Гянджеви, 1986. *Искендер-наме*. Собрание сочинений в пяти томах. Том 5. Москва.
- Плетнева, С.А., 1973. Древности черных клобуков. *Свод археологических источников*, Е I-19. Москва.
- Плетнева, С.А., 1981. Печенеги, торки, половцы. *Степи Евразии в эпоху средневековья*. Москва, с. 213-222.
- Потапов, В.В., 2007. Курганы Западного Маныча. *Археологические записки*, 5, с. 115-143.
- Федоров-Давыдов, Г.А., 1966. *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*. Москва.
- Шалобудов, В.Н., 2012. Неопубликованные кочевнические погребения, открытые новостроечными экспедициями ДГУ в 1972–1999 гг. *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ, с. 86-106.
- Швецов, М.Л., 1974. Багате кочівницьке поховання з Донбасу. *Археологія*, 13, с. 93-98.
- Швецов, М.Л., 1979. Половецкие святилища. *Советская археология*, 1, с. 199-209.
- Швецов, М.Л., 1980. Котлы из погребений средневековых кочевников. *Советская археология*, 2, с. 192-202.
- Швецов, М.Л. и Кравченко, Э.Е., 1988. *Отчет об археологических исследованиях экспедиции в 1988 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1988/165.
- Toločko, P. and Murzin, V., 1991. *Gold der Steppe Archäologie der Ukraine*. Schleswig.
- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2023. Regional peculiarities of the Zrubna/Timber-grave culture tribes' calendar system. *SKHID*, 5 (1), pp. 51-59.
- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2024. The wooden bowl in the pastoralists' culture of the Zrubna/Timber-grave entity. *Študijné zvesti*, 71/1, pp. 115-142.

References

- Armarchuk, E.A., 2006. *Konskoe snaryazhenie iz mogil'nikov Severo-Vostochnogo Prichernomor'ya X – XIII vekov* [Horse equipment from the burial grounds of the North-Eastern Black Sea region of the 10th-13th centuries]. Moskva.
- Bespalyi, E.I. and Lukiashko, S.I., 2008. *Drevnee naselenie mezhdurech'ya Dona i Kagal'nika. Kurgannyj mogil'nik u s. Vysochino* [Ancient population of the Don-Kagalnik interfluve. Kurgan burial ground near the village of Vysochino]. Rostov na Donu.
- Evglevsky, A.V., 1992. Pogrebeniya zolotoordynskogo vremeni iz raskopok novostroechnoj ekspedicii Doneckogo universiteta [Burials of the Golden Horde time from the excavations of the new-built expedition of Donetsk University]. *Doneckij arheologicheskij sbornik*, 1, pp. 107-116.
- Evglevsky, A.V., Danylo, N.M. and Kupriy, S.A., 2008. Ryadovoe pozdnekochevnicheskoe pogrebenie s neryadovym obryadom iz kurgana 2 gruppy Tokovskie mogily na Pravoberezh'e Dnepra [«Ordinary» late nomadic burial with non-ordinary rites from the burial mound 2 of the Tokovskie graves group on the Right bank of the Dnieper River]. *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ya*, 6. Donetsk, pp. 199-214.
- Fedorov-Davydov, G.A., 1966. *Kochevniki Vostochnoj Evropy pod vlast'yu zolotoordynskih hanov* [Nomads of Eastern Europe under the rule of the Golden Horde khans]. Moskva.

- Geraskova, L.S., 1991. *Skulptura serednovichnykh kochovykiv stepiv Skhidnoi Yevropy* [Sculpture of medieval nomads of the steppes of Eastern Europe]. Kyiv.
- Guguev, Yu.K., 1998. Poloveckij pominal'nik s derevyannoju statuej na levoberezh'e r. Manych [Cuman memorial with a wooden statue on the left bank of the Manych River]. *Donskaya arheologiya*, 1, pp. 38-42.
- Guguev, Yu.K., 2009. Poloveckoe svyatilishche iz mogil'nika Ryabichev na levoberezh'e Dona [Cuman sanctuary from the Ryabichev burial ground on the left bank of the Don River]. *Trudy arheologicheskogo nauchno-issledovatel'skogo byuro*, IV. Rostov na Donu, pp. 12-17.
- Gurkin, S.V., 1987. Poloveckie svyatilishcha s derevyannymi izvayaniyami na Nizhnem Donu [Cuman sanctuaries with wooden idols in the Lower Don]. *Sovetskaya arheologiya*, 4, pp. 100-109.
- Kulbaka, V.K. and Gnatko, I.I., 1989. *Otchet ob issledovaniyah kurganov v zonah novostroek: Doneckoj obl. v 1989 g.* [Report on the research of barrows in the areas of new buildings in Donetsk region in 1989]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 64, File 1989/87.
- Narozhnyj, E.I., 2003. O poloveckih izvayaniyah i svyatilishchah XIII–XIV vv. Severnogo Kavkaza i Dona [On Cuman sculptures and sanctuaries of the 13th-14th centuries in the North Caucasus and the Don]. *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ya*, 3. Donetsk, pp. 245-274.
- Narozhnyi, E.I. and Plutov, V.I., 2009. Kostyanye ornamentirovannye nakladki na luki iz srednevekovykh kochevnicheskikh zahoronenij XIII–XIV vv. (nekotorye aspekty izucheniya) [Bone ornamented overlays on bows from medieval nomadic burials of the 13th-14th centuries (some aspects of the study)]. *Pyataya Kubanskaya arheologicheskaya konferenciya*. Krasnodar, pp. 275-280.
- Nizami Gyandzhevi, 1986. *Iskender-name*. Sobranie sochinenij v pyati tomah. Tom 5. Moskva.
- Pletneva, S.A., 1973. Drevnosti chernyh klobukov [Antiquities of the black Clobukes]. *Svod arheologicheskikh istochnikov*, E I-19. Moskva.
- Pletneva, S.A., 1981. Pechenegi, torki, polovcy [Pechenegs, Torks, Polovtsians]. *Stepi Evrazii v epohu srednevekov'ya*. Moskva, pp. 213-222.
- Potapov, V.V., 2013. Kurgany Zapadnogo Manycha [Mounds of the Western Manych]. *Arheologicheskie zapiski*, 5. Rostov na Donu, pp. 115-143.
- Shalobudov, V.N., 2012. Neopublikovannye kochevnicheskie pogrebeniya, otkrytye novostroechnymi ekspeditsiyami DGU v 1972–1999 gg. [Unpublished nomadic burials discovered by DSU new-build expeditions in 1972-1999]. *Problemy arkheolohii Podniprovia*. Dnipropetrovsk, pp. 86-106.
- Shvetsov, M.L., 1974. Bahate kochivnytske pokhovannia z Donbasu [A rich nomadic burial from Donbas]. *Arkheolohiia*, 13, pp. 93-98.
- Shvetsov, M.L., 1979. Poloveckie svyatilishcha [The Polovetz shrines]. *Sovetskaya arheologiya*, 1, pp. 199-209.
- Shvetsov, M.L., 1980. Kotly iz pogrebenij srednevekovykh kochevnikov [Coppers from burials of the medieval nomads]. *Sovetskaya arheologiya*, 2, pp. 192-202.
- Shvetsov, M.L. and Kravchenko, E.E., 1988. *Otchet ob arheologicheskikh issledovaniyah ekspeditsii v 1988 g.* [Report on archaeological research of the expedition in 1988]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 64, File 1988/165.
- Toločko, P. and Murzin, V., 1991. *Gold der Steppe Archäologie der Ukraine*. Schleswig.

- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2023. Regional peculiarities of the Zrubna/Timber-grave culture tribes' calendar system. *SKHID*, 5 (1), pp. 51-59.
- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2023a. Kamiani hrobnysyi zrubnoi kultury Pivnichnoho Pryazovia (za materialamy komyshuvatskoho mohylnya) [Stone tombs of the Zrubna/Timber-grave culture of the North Azov region (based on the materials of the Komyshuvate burial ground)]. *Bulletin of Mariupol State University. Series: History. Political Studies*, 37, pp. 5-26.
- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2023b. Serednovichni kazany iz kurhaniv Pivnichno-skhidnoho Pryazovia [Medieval cauldrons from the mounds of the North-Eastern Azov region]. *Travnevi studii: istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 8. Vinnytsia, pp. 252-255.
- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2023c. Doslidzhennia dvokh kurhaniv bilia s. Komyshuvate na pivdni Donechchyny u 2021 r. [Excavation of two barrows near the village of Komyshuvate in southern Donetsk region in 2021]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2021 r.*, pp. 45.
- Zabavin, V. and Nebrat, S., 2024. The wooden bowl in the pastoralists' culture of the Zrubna/Timber-grave entity. *Študijné zvesti*, 71/1, pp. 115-142.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2025 р.

V. Zabavin²
S. Nebrat

KOMYSHUVATE – CUMAN KURGAN SANCTUARY IN THE NORTH AZOV REGION

The article presents the materials of medieval nomads obtained during the research by Mariupol archaeologists of the mound group near the village of Komyshuvate in the North Azov Area in the south of Donetsk region of Ukraine in 1989 and 2021. Some peculiarities of the material and spiritual culture of the medieval population of the Azov steppes and their funeral rites are considered. The medieval nomads performed ritual and memorial actions on all the burial mounds. The practice of using stone in the construction of burial mounds in the steppe of Eastern Europe was inherited by the nomads and appeared in the Cumans period. An analysis of the burial rites and equipment of burial 1, barrow 2, allows us to date it to the 13th–14th centuries. In addition, all the burial mounds bear traces of ritual and memorial activities associated with medieval nomads. The find of metal cauldron in barrow 1 is also connected with nomadic burial with some probability and is dated 13th–14th centuries. Similar finds, probably, were connected with kurgan sanctuaries. The cauldrons were not only part of the funerary accompaniment of the deceased, but were also used as a necessary object during ritual and cult activities. The cult complex from barrow 3 is also connected with the nomads of the Middle Ages and is semantically close to the Cumans sanctuaries. The pit with a wooden plank vertically embedded in the centre probably in a simplified form reflects the Cumans tradition to arrange sanctuary pits with wooden or stone statues in barrows. This is a manifestation of the final act of the funeral rite. The tradition of making and using wooden statues in mound sanctuaries is characteristic of the Cuman people of the Lower Don steppes. Thus, the stelae studied in the mound near the village of Komyshuvate can be recognised as the westernmost manifestation of this tradition in the North-Eastern Azov

² This work was supported by the Institute of Archaeology, Nitra, SAS and by the grant projects VEGA 2/0017/24 and 2/0043/22 IA SAS, Nitra.

region. It is suggested that the burial from barrow 2, the stone structures traced in the mounds, and the cult complex from barrow 3 are directly related. This suggests that medieval nomads used the mounds of the group as a common sanctuary. This is further evidenced by the traces of funeral actions - animal bones, fragments of pottery and a metal cauldron. All of these facts are manifestations of Cumans funeral rites and ancestor worship that fit well within the worldview and ritual traditions of medieval and modern Turkic peoples. The publication of the materials of the 13th–14th centuries Cuman sanctuary Komyshevate enriches the fund of sources for the study material and spiritual culture of medieval nomads of the Azov steppes.

Keywords: North Azov region, archaeological research, medieval nomads, Cumans, cultural-historical (archaeological) heritage, barrow, pit-sanctuary, cromlech.

УДК 94(477.42):37(09)"1944/1947"

А. С. Губська

ПОЧАТОК ВІДБУДОВИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ (1944–1947 рр.)

У статті представлено специфіку локальних умов початкового етапу відбудови шкільної освіти у 1944–1947 рр. На основі аналізу статистичних відомостей виявлено неспроможність шкільної мережі Поділля забезпечити повноцінне навчання у перші повоєнні роки, внаслідок значних людських та матеріальних втрат.

З'ясовано, що пріоритетом освітньої політики партійно-державного керівництва країни було форсоване відновлення освітнього процесу на територіях, що знову опинилися під радянським контролем. Виявлено, що державна політика полягала в орієнтації на кількісні здобутки, що зумовлювало нехтування якістю у процесі відновлення шкільного навчання.

Урядові розпорядження, спрямовані на прискорене відновлення навчального процесу, охоплення шкільним навчанням усіх дітей відповідного віку, прискорену підготовку педагогічних кадрів, не враховували реальні умови повсякденного життя й освітнє середовище на місцях.

Доведено, що важливим чинником відновлення матеріально-технічної бази шкільної освіти було активне залучення батьків, вчителів, державних підприємств та колгоспів, чії зусилля стали рушійною силою в упорядкуванні освітньої інфраструктури. Визначено, що попри позитивну динаміку відбудовчого процесу, протягом 1944–1946 рр. простежується нерівномірність у показниках відновлення освіти, у зв'язку з перевищенням чисельності школярів над кількістю вчителів та наявним шкільним фондом.

Ключові слова: *Поділля, Вінницька і Кам'янець-Подільська області, повоєнне відновлення, державна політика, освіта, матеріальне середовище учнівської повсякденності, учні, вчителі.*

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-27-41

Проблема повоєнного відновлення шкільної освіти в УРСР залишається важливою у контексті соціальної історії та вивчення механізмів освітньої політики в умовах тоталітаризму. Особливу цінність має аналіз конкретних практик адміністрування освіти на регіональному рівні. Поділля, як історико-географічний регіон (сучасні Вінницька й Хмельницька області), становить репрезентативний приклад для вивчення початку освітньої відбудови у 1944–1947 рр. Їх дослідження дозволяє з'ясувати як загальні тенденції, так і специфіку локальних умов відновлення навчального процесу в умовах нестачі ресурсів.

Метою статті є реконструкція матеріальних умов, у яких формувалося повсякденне життя шкільного учнівства в регіональному вимірі, а також з'ясування змін у кількісному складі місцевих педагогічних кадрів.

Проблематика державної політики в галузі шкільної освіти у 1945–1953 рр. знайшла відображення в історіографічному доробку українських науковців. Неоніла Красножон розкрила масштаби втрат загальноосвітньої інфраструктури, виявила провідні тенденції її повоєнного відновлення, проаналізувала політику щодо забезпечення шкіл педагогічними кадрами та ідеологічний тиск сталінського режиму на освітню сферу (Красножон, 2002). Людмила Романець зосередила наукову увагу на

проблемах комплектування повоєнної шкільної освіти педагогічними працівниками та висвітлила аспекти повсякденної трудової діяльності вчительства, приділяючи увагу як Поділля, так і іншим регіонам України (Романець, 2010).

Ольгою Лаврут проаналізовано державну політику у сфері відбудови системи освіти в контексті посилення сталінського тоталітаризму (Лаврут, 2020). У працях Валентини Дудник висвітлено втрати промисловості та міської інфраструктури на Вінниччині внаслідок бойових дій та німецько-румунської окупації, а також окреслено загальні тенденції відбудовчих процесів у містах області. (Дудник, 1999) Предметом розгляду Віктора Прокопчука є повоєнне відновлення шкільництва в Дунаєвецькому районі Кам'янець-Подільської області у повоєнні 1940–1950-х рр. (Прокопчук, 2017). Олегом та Тетяною Мельничуками приділено увагу застосуванню адміністративних методів впливу на батьків у розв'язанні проблеми низької відвідуваності шкіл у повоєнні роки на прикладі села Мельниківці Вінницької області (Мельничук, О. та Мельничук, Т., 2020). Загалом втілення державної політики у сфері шкільної освіти на Поділлі в 1945–1953 рр. не стало предметом спеціального окремого вивчення.

Джерельну базу статті становлять архівні та опубліковані матеріали. У процесі дослідження опрацьовувались документи фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) – фонд 166 (Міністерство освіти і науки України), фонд 342 (Міністерство охорони здоров'я України) та фонд 582 (Державний комітет статистики України). Крім того, залучено матеріали фонду 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України), що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань та українціки (ЦДАГО України). Важливі відомості про предмет нашого дослідження були здобуті з фондів державних обласних архівів Вінницької та Хмельницької областей – Р-2700 Вінницька обласна рада, Р-908 Управління народної освіти виконавчого комітету Хмельницької обласної ради й Р-3032 Кам'янець-Подільський державний учительський інститут.

Паралельно з архівними джерелами у статті було використано відомості зі збірників документів: «Постанови партії та уряду про школу» (Постанова РНК СРСР..., 1947а; 1947б), «Культурне будівництво в Українській РСР 1941–1950 рр.» (Постанова РНК УРСР..., 1989). Ці видання забезпечили необхідну законодавчу базу дослідження. Сукупність опрацьованих джерел дозволила реконструювати основні орієнтири та практики реалізації освітньої політики в умовах завершення німецько-румунської військової окупації територій УРСР та початкового етапу повоєнної відбудови.

У СРСР з 1930-х років середня освіта функціонувала як складова частина централізованої системи державного управління, побудованої на засадах адміністративно-командної моделі. Джерела ініціатив формувалися в межах державних інституцій, відповідальних за втілення освітньої політики.

Відтак цілком закономірно, що після вигнання гітлерівських військ із тимчасово окупованих регіонів СРСР, саме урядові структури держави проголосили одним із пріоритетних завдань відновлення та організацію освітнього процесу на територіях, що знову опинилися під радянським контролем. Зокрема, постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів» від 27 лютого 1943 р. республіканське керівництво скерувало наркома освіти УРСР, голів виконкомів обласних рад та секретарів райкомів до негайного відновлення роботи усіх початкових, неповних середніх та середніх шкіл (ЦДАВО, Ф. 166/15/6, арк. 4).

Однак, головною перешкодою у реалізації постанови була критична ситуація з фондом шкільних приміщень, адже у період війни мережа шкіл в регіоні, як і в цілому

по Україні, зазнала руйнувань різного ступеня та значних збитків. Майже дві третини шкіл були пошкоджені, а бібліотечні фонди практично знищені (Лаврут, 2020, с. 58).

Безпосередньо на Поділлі німецько-румунська окупація 1941–1944 рр. спричинила відчутні втрати в освітній сфері. Зокрема, за відомостями табл. 1, у 1940–1941 навчальному році в регіоні діяло 3 048 шкіл, які забезпечували навчально-виховний процес, серед них – 1 577 у Вінницькій та 1 471 – у Кам'янець-Подільській областях.

Табл. 1. Втрати шкільної мережі Поділля внаслідок гітлерівської окупації 1941–1944 рр. Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13

Області	Кількість шкіл		Втрати	
	1940–1941 н.р.	1944–1945 н.р.	абс.	%
Вінницька	1577	1408	69	11%
Кам'янець-Подільська	1471	1336	35	9%
Загалом	3048	2744	04	10%

Натомість у 1944–1945 навчальному році функціонувало вже лише 2 744 школи. У тому числі у Вінницькій області працювало 1 408 шкіл, у Кам'янець-Подільській області – 1 336. Як засвідчують показники табл. 1, за період від початку німецько-румунської окупації до вигнання загарбників загальні втрати шкільної мережі становили 304 навчальні заклади, з яких 169 припадало на Вінниччину, а 135 – на Кам'яниччину. Отже, шкільна мережа Поділля скоротилась на 10 %.

Цю тривожну ситуацію поглиблювали показники стану середніх шкіл. У 1944–1945 навчальному році на території регіону діяло лише 158 середніх шкіл, з них 114 – у сільській місцевості та 44 – у містах, що становило лише 32 % від довоєнного рівня (ЦДАГО, Ф.1/73/217, арк. 4). Обмежені ресурси освітньої інфраструктури унеможлилювали відновлення навчального процесу у прискореному темпі, на чому наполягало партійно-державне керівництво країни.

Додаткові труднощі створювало те, що шкільні приміщення, які в роки війни використовувалися не за призначенням, після її завершення не були повернуті у навчальний фонд, залишаючись у користуванні установ, організацій чи приватних осіб. На 15 листопада 1945 р. у 14 областях України не за призначенням використовувалося 236 шкільних будівель, серед них 59 – у подільському регіоні (ЦДАГО, Ф.1/73/217, арк. 8–9).

Згідно з відомостями, наведеними у табл. 2, у 1940–1941 навчальному році в школах Вінницької області навчалось 369 588 учнів, а в Кам'янець-Подільській – 296 098. У 1944–1945 навчальному році цей показник скоротився відповідно до 198 671 та 191 545 осіб. Отже, чисельність учнів зменшилася у Вінницькій області на 46 %, у Кам'янець-Подільській – на 35 %, а в цілому на Поділлі – на 41 %.

Табл. 2. Учніський контингент у довоєнному та постокупаційному Поділлі Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13

Області	Кількість учнів		Зменшення учнівського контингенту	
	1940–1941 н.р.	1944–1945 н.р.	абс.	%
Вінницька	369588	198671	170917	46%
Кам'янець-Подільська	296098	191545	104553	35%
Загалом	665686	390216	275470	41%

Згідно з інформацією, представленою у звіті Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1945–1946 навчальний рік, скорочення чисельності школярів було спричинено низкою чинників, серед яких: довготривала хвороба, смертність, виїзд родини за межі області, малозабезпеченість та у зв'язку з переходом старших учнів до шкіл фабрично-заводського навчання та ремісничих училищ (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 5).

У постокупаційний і повоєнний періоди освітнє відновлення України загалом та Поділля, зокрема, поряд із дефіцитом приміщень гальмувала й суттєва нестача вчительських кадрів. Як бачимо з табл. 3, в останній довоєнний рік у регіоні працювало 26 822 вчителі. Кадровий склад шкіл Вінницької області складав 14 708 педагогів, Кам'янець-Подільської – 12 114.

У післявоєнний період чисельність учителів у регіоні зменшилася до 13 644 осіб, з яких 7 730 працювали у школах Вінниччини, а 5 914 забезпечували навчальний процес на Кам'яниччині. Таким чином, кількість педагогічних кадрів скоротилася у Вінницькій області на 47 %, у Кам'янець-Подільській – на 51 %, а загалом на Поділлі – на 49 %.

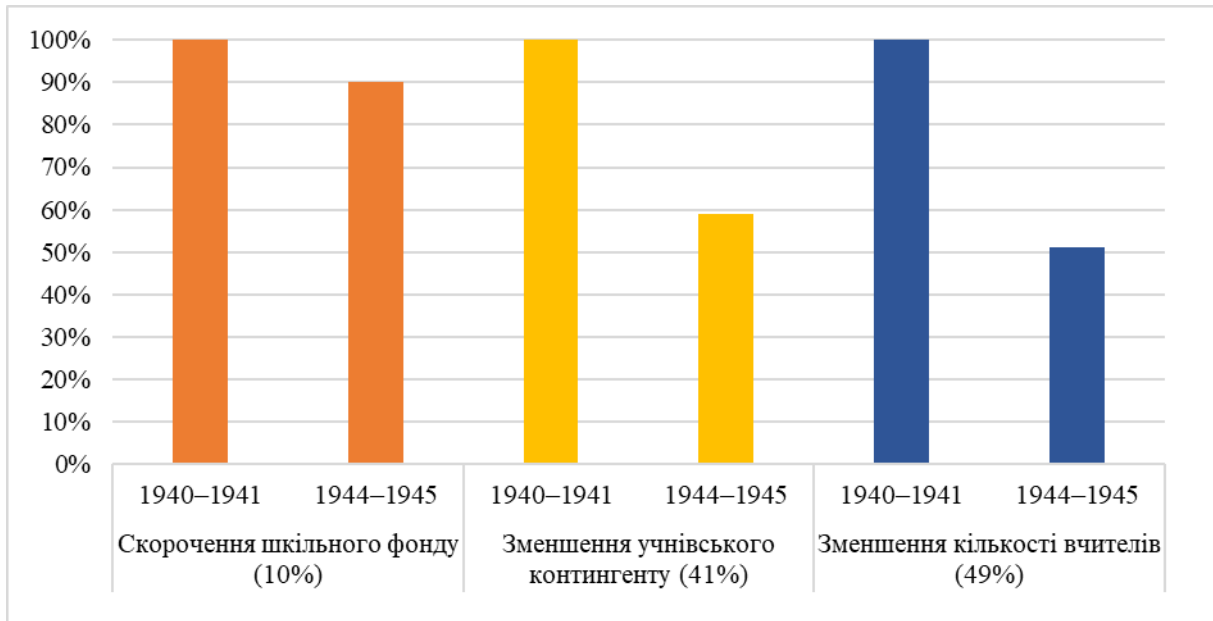
Зменшення чисельності вчителів на 49 % підкреслює критичну ситуацію з кадровим забезпеченням.

Табл. 3. Педагогічні кадри Поділля: довоєнний та постокупаційний часи Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13

Області	Кількість учителів		Зменшення кількості вчителів	
	1940–1941 н.р.	1944–1945 н.р.	абс.	%
Вінницька	14 708	7 730	6 978	47%
Кам'янець-Подільська	12 114	5 914	6 200	51%
Загалом	26 822	13 644	13 178	49%

Діаграма 1 унаочнює наслідки німецько-радянської війни та гітлерівської окупації – скорочення шкільного фонду (10 %), учнів (41 %) та вчителів (49 %).

Діаграма 1. Втрати освітньої мережі Поділля (1941–1944 рр.)

З огляду на необхідність збереження вцілої освітньої інфраструктури, 5 березня 1944 р. Раднарком СРСР ухвалив постанову «Про порядок повернення шкільних приміщень, які використовуються не за призначенням». Відповідно до цього рішення, до 1 липня 1944 р. усі шкільні будівлі, що в роки війни використовувалися як місця дислокації військових частин, шпиталів або різних підприємств, підлягали поверненню школам разом з усім належним їм майном» (ЦДАВО, Ф.166/15/2, арк. 25).

Однак зазначена постанова не була реалізована у встановлений термін, і навіть на початок 1950-х рр. окремі шкільні приміщення залишалися зайнятими сторонніми установами (ДАВіО, Ф. Р-2700/6/555, арк. 13). Фіксувалися й випадки продажу шкільних приміщень окремими сільськими радами, зокрема в с. Гаврилівка Теофіпольського району Кам'янець-Подільської області (Вчасно підготувати школи..., 1947).

Упродовж травня – серпня 1944 р. радянські органи влади декларували намір оперативно відновити функціонування системи народної освіти, проте у практичній площині перевага надавалася кількісним показникам відкриття навчальних закладів, а не забезпеченню належної якості освітнього процесу. Як йдеться у звіті Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1944–1945 навчальний рік школи відкривалися у приміщеннях, не пристосованих до навчання, з мінімальним матеріально-технічним забезпеченням (ДАХмО, Ф. Р-908/2/1, арк. 8). Така політика зумовила помітне зниження освітніх стандартів і створила додаткове навантаження на педагогічні колективи.

Згідно з відомостями Міністерства освіти УРСР про виконання п'ятирічного плану розвитку закладів народної освіти за 1946–1950 рр., відновлення шкільної інфраструктури відбувалося уповільненими темпами, а план будівництва нових шкіл було виконано лише на 22 % від запланованого обсягу (ЦДАВО, Ф. 166/15/792, арк. 3).

У Кам'янець-Подільській області перші значні зусилля з відбудови шкіл належали самим місцевим мешканцям. Наприклад, батьки та вчителі середньої школи с. Божикивці Деражнянського району, неповної середньої школи с. Іванківці Сатанівського району, а також школи с. Волиці-Вонсовичі Базалійського району

активно долучались до робіт з упорядкування шкіл (Прилюк, 1944). Колгоспники Вовковинецького, Ярмолинецького та Шпиківського району Вінницької області власними зусиллями здійснювали ремонт приміщень, заготівлю палива та відновлення шкільного обладнання (Друге півріччя в школах, 1947 р).

Окрім того, місцеве населення організовувало недільники, метою яких був благоустрій шкільних подвір'їв (Своєчасно підготувати школи..., 1945). У травні 1946 р. у селі Скородки Старокостянтинівського району Кам'янець-Подільської області вчителями та батьками було облаштовано шкільні садиби семирічної та двох початкових шкіл (Тан, 1946 р.). У квітні 1947 р. у Шпиківському районі Вінницької області під час організованого недільника місцеві жителі спільними зусиллями відремонтували й підготували до навчального року 16 із 22 шкільних будівель разом із пришкільними ділянками, а також забезпечили їх необхідним запасом палива (Романець, 2010, с. 58).

Наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. важливим чинником відновлення матеріально-технічної бази шкільної освіти була допомога державних підприємств. Зокрема, у Вінницькій області цукрові заводи та машинно-тракторні станції активно долучилися до підтримки освітньої інфраструктури: вони сприяли облаштуванню майстерень – надавали школам обладнання для практичних занять із трудового навчання (інструменти для обробки дерева й металу), хімічні реактиви та наочні матеріали з фізики тощо (ДАВіО, Ф. Р-2700/6/ 555, арк. 21).

Виявлені зусилля громадськості, допомога державних підприємств та колгоспів спричинили певну позитивну динаміку у відбудові шкіл. За підрахунком, наведеним у табл. 4, у 1946–1947 навчальному році загальноосвітня інфраструктура Вінницької області складалась з 1 533 шкіл, перевищуючи відповідний показник у постокупаційний період на 9 %. Аналогічна ситуація склалась у Кам'янець-Подільській області, де чисельність шкіл зросла також на 9%, дорівнюючи 1 457. Загалом, у 1946–1947 навчальному році освітня мережа у регіоні становила 2 990 шкіл.

Табл. 4. Відновлення шкільної мережі Поділля в 1944–1947 рр.

Джерело: ЦДАВО, 582/2/92, арк. 1–2; ЦДАВО, 582/2/201, арк. 35; ЦДАВО, 166/15/257 арк. 2–3.

Області	Кількість шкіл		Збільшення мережі шкіл	
	1944–1945 н.р.	1946–1947 н.р.	абс.	%
Вінницька	1408	1533	125	9%
Кам'янець-Подільська	1336	1457	121	9%
Загалом	2744	2990	246	9%

У 1944–1947 рр. учнівський контингент в регіоні значно зріс, що підтверджують відомості табл. 5. Якщо у постокупаційний період кількість школярів у Кам'янець-Подільській області дорівнювала 191 545, то у 1946–1947 навчальному році чисельність учнів зросла на 29 % та становила 246 300. У Вінницькій області за відповідний період кількість учнів збільшилась на 66 %. У 1946–1947 навчальному році учнівський контингент області налічував 329 167 школярів. Загалом кількість учнів у регіоні зросла на 47 %.

З метою ліквідації наслідків руйнування окупантами шкіл та забезпечення їх підготовки до нового навчального року, і охоплення загальнообов'язковим навчанням всіх дітей шкільного віку від 23 травня 1944 р. РНК УРСР було ухвалено постанову

«Про підготовку початкових, неповних середніх і середніх шкіл УРСР до нового 1944 – 1945 н.р.» (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 63–68).

Зміст документа відображав пріоритети радянського уряду у сфері відновлення шкільної освіти, які полягали у реалізації наступної низки заходів. **По-перше**, наголошувалось на необхідності повністю охопити навчанням усіх дітей шкільного віку, і з цією метою вимагалось організувати облік дітей віком від 7 до 15 років включно. **По-друге**, директива зобов'язувала відділи народної освіти організувати підвезення до школи дітей, які проживали на відстані 3–5 кілометрів, а також забезпечити місцями в інтернатах тих школярів, у кого відстань від житла до школи складала понад 5 кілометрів. Перевагу в отриманні місця в інтернаті мали школярі-сироти, діти військовослужбовців та колишні вихованці дитячих будинків. По-третє, у школах, де учнівський контингент налічував понад 250 дітей, потрібно було облаштувати буфети з гарячими сніданками, а у великих середніх школах – відкрити їдальні. Для організації гарячих сніданків передбачалось використання продуктів з пришкольніх ділянок, садів та підсобних господарств (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 63–68).

У 1945–1946 навчальному році шкільним навчанням було охоплено переважно учнів початкових класів. Відвідування школи дітьми із віддалених населених пунктів було обмеженим через нерозвинену мережу інтернатів та відсутність організованого підвозу школярів, що, своєю чергою, спричинило відсів учнів 8–10 класів (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 6–7).

У питанні забезпечення школярів харчуванням простежувалася виразна диспропорція між міськими та сільськими навчальними закладами. Їдальні функціонували виключно у міських школах: зокрема, в містах Кам'янець-Подільської області діяло 14 таких закладів, які охоплювали гарячим харчуванням 6 313 учнів. У низці шкіл районних центрів було налагоджено роботу буфетів, тоді як у сільській місцевості забезпечення молодших школярів гарячими сніданками здійснювалось переважно за рахунок продуктів, зібраних батьками (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 6–7).

Інша важлива урядова директива, містилася в постанові, хибній за своїм характером, що стосувалася запровадження відокремленого навчання хлопчиків і дівчат в обласних центрах та великих промислових містах, відповідно до постанови РНК СРСР від 23 липня 1943 р. (ЦДАВО, Ф. 166/15/3 арк. 37-38). За розпорядженням РНК УРСР на Поділлі роздільне навчання **запроваджувалось** у школах Проскурова, Кам'янця-Подільського та Вінниці (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 69).

Табл. 5. Учніський контингент у повоєнному Поділлі в 1944–1947 рр.
Джерело: ЦДАВО, 166/15/140, арк. 2; ЦДАВО, 582/2/201, арк. 35; ЦДАВО, 166/15/257 арк. 2–3]

Області	Кількість учнів		Збільшення кількості учнів	
	1944–1945 н.р.	1946–1947 н.р.		
			абс.	%
Вінницька	198671	329167	130 496	66%
Кам'янець-Подільська	191545	246300	54 755	29%
Загалом	390216	575467	185 251	47%

Стрімке зростання учнівського контингенту спричинило додаткове навантаження на обмежений фонд шкільних приміщень. Дефіцит класних кімнат для

проведення занять зумовив у край несприятливі санітарно-гігієнічні умови в закладах освіти. Уроки нерідко відбувалися у непристосованих, вологих і холодних приміщеннях, подекуди навіть у підвалах, із надмірною наповненістю класів. Особливо це стосувалося початкової школи, де в одній кімнаті навчалося по 40–50 дітей (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 126). Така скупченість школярів призводила не тільки до порушення дисципліни та зниження ефективності занять, але й спричиняла спалахи інфекційних захворювань, що стали частиною повсякдення школярів і одним з чинників, які впливали на відвідуваність занять. На початку 1944–1945 навчального року в Кам'янець-Подільській області із загальної кількості дітей шкільного віку – 220 916, які мали починати заняття, 30 929 (14 %) не розпочали навчання саме через інфекційні захворювання, серед яких кір, дифтерія, тиф і скарлатина (ДАХМО, Ф. Р-908/2/1, арк. 3)

Протягом повоєнних років простежувалась недостатня забезпеченість шкіл меблями. Наприклад, у Вінницькій області школи були оснащені лише на 67,5 %, у Кам'янець-Подільському показник був на рівні 65 – 70 %. Тому, склалася ситуація, що подекуди 3–4 дитини займалися за однією двомісною партою одночасно. Окрім того, обладнані батьками та вчителями шкільні меблі, часто не відповідали ростовим параметрам дітей, через що, у деяких школярів спостерігалися проблеми з поставою, сутулість, розвивався сколіоз (ЦДАВО, Ф. 342/14/879, арк. 72).

Такий стан речей вимагав негайної реакції органів влади. Відповідно до наказу Наркомату охорони здоров'я УРСР «Про санітарний режим шкіл на осінньо-зимовий період 1944–1945 рр.» від 7 вересня 1944 р. у низці шкіл було проведено ремонт, утім якість робіт була на вкрай низькому рівні. У низці шкіл відновлювальні роботи не були проведені через нестачу віконного скла, обсяг якої перевищував 40–50 % від потреби. Віконні рами часто були закладені цеглою або фанерою, що призводило не тільки до падіння температури у приміщеннях нижче 10°C в осінньо-зимовий період, але й унеможливлювало належне освітлення класних кімнат. **Недотримання температурного режиму ставало причиною закриття шкіл**, як це сталося з 12 середніми навчальними закладами на Вінниччині (ЦДАВО, Ф. 342/14/879, арк. 59–60). За висновком народного комісара охорони здоров'я щодо шкільної санітарії у 1945 р., приміщення шкіл не відповідали належному санітарно-гігієнічному рівню для забезпечення належних умов для навчання дітей (ЦДАВО, Ф. 342/14/665, арк. 1).

Як зазначалося раніше, у постопукаційний час кадрова ситуація в шкільництві України, включно з Поділлям, була вкрай несприятливою. З метою розв'язання проблеми комплектування педагогічних колективів шкіл у травні 1944 р. РНК УССР ухвалила постанову «Про організацію курсів підготовки вчителів та перепідготовки завідувачів і директорів шкіл». Цей документ передбачав реалізацію низки заходів, серед іншого, підготовку вчителів у педагогічних навчальних закладах, організацію короткострокових курсів для молоді та методичних семінарів для тих вчителів, які тимчасово працювали не за профілем, але повернулися до педагогічної діяльності (ЦДАВО, Ф. 166/15/7 арк. 55–56). Іншою Постановою РНК УССР від 11 березня 1944 р. було відновлено діяльність заочних відділень педагогічних училищ та інститутів (ЦДАВО, Ф. 16/15/7, арк. 88). Таким чином було створено умови для підготовки вчительських кадрів без відриву від виробничої діяльності.

Улітку 1944 р. розпочався прийом абітурієнтів у Кам'янець-Подільському учительському інституті (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 100). Станом на кінець 1944 –1945 навчального року кількість студентів, які навчалися у виші становила 178 осіб,

короткострокові підготовчі курси тут пройшли 60 слухачів, а випуск вчителів нараховував 20 осіб (ДАХМО, Ф. Р-3202/2/106, арк. 3).

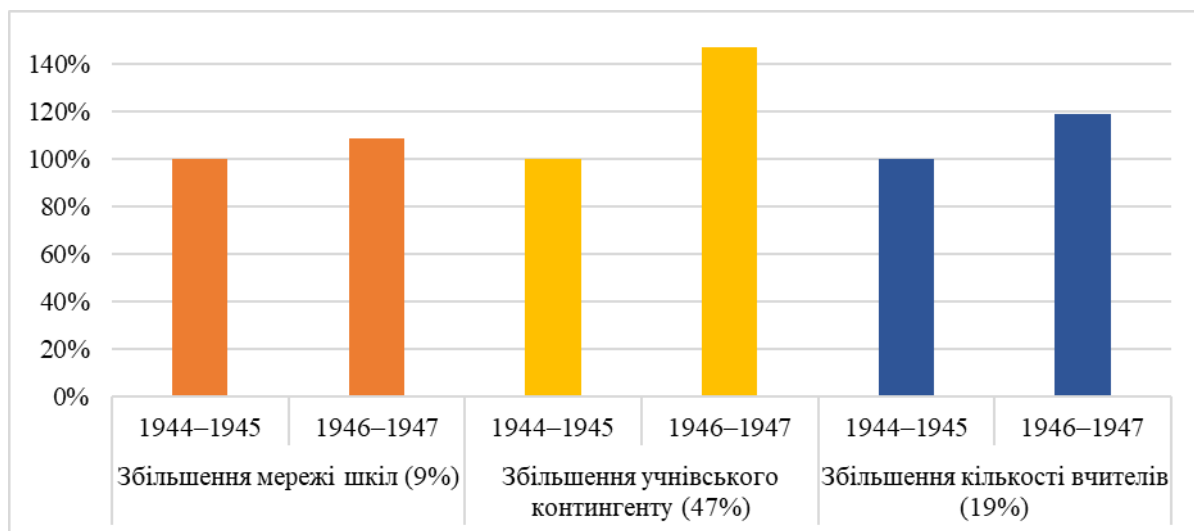
На початок 1944–1945 навчального року на Поділлі працювало 13 644 вчителі, зокрема 5 914 – у Кам'янець-Подільській області та 7 730 – у Вінницькій, що становило лише 50,8 % від кількості вчителів у школах регіону за 1940–1941 навчальний рік. Поповнення штату відбувалося за рахунок демобілізованих з фронту, репатрійованих педагогічних працівників та вчителів, що працювали за іншим фахом, але повернулися до педагогічної діяльності (ДАХМО, Ф. Р-908/2/1, арк. 18). За відомостями табл. 6, у 1946–1947 навчальному році 9 280 осіб складали вчительський колектив Вінницької області та 6 953 учителі працювали в школах Кам'янець-Подільської області. Отже, у зазначений період педагогічний склад шкільної мережі Поділля зріс на 19 % і складав 16 233 особи.

Табл. 6. Кадрове забезпечення шкіл Поділля в 1944–1947 рр.
Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13; ЦДАВО, 166/15/167, арк. 14,16

Області	Кількість вчителів		Збільшення кількості вчителів	
	1944–1945 н.р.	1946–1947 н.р.	абс.	%
Вінницька	7 730	9 280	1 550	20%
Кам'янець-Подільська	5 914	6 953	1 039	18%
Загалом	13 644	16 233	2 589	19%

Відновлення освітньої мережі у 1944–1947 рр. характеризувалося нерівномірною, хоча і позитивною динамікою. Діаграма 2 відображає диспропорції у відбудові освітньої системи Поділля, засвідчуючи, що зростання учнівського контингенту (47 %) суттєво випереджало як темпи відновлення шкільної мережі (9 %), так і приріст педагогічних кадрів (19 %).

Діаграма 2. Відновлення освітньої мережі Поділля (1944–1947 рр.)

Початковий етап відбудови шкільної освіти на Поділлі (1944–1947 рр.) відбувався в умовах масштабних людських і матеріальних втрат, що суттєво ускладнювало організацію навчального процесу. Війна мала найбільш руйнівний вплив не лише на матеріальну інфраструктуру, а й на демографічну ситуацію: чисельність учнів і вчителів у перші повоєнні роки зменшилася майже наполовину, що визначало якість та умови освітнього середовища. Учнівська повсякденність формувалася у надзвичайно складних обставинах – брак приміщень, перевантаженість класів, навчання у вологих та непридатних кімнатах, нестача меблів і підручників, відсутність належного харчування. Ці чинники не лише знижували ефективність навчання, але й створювали загрозу здоров'ю дітей.

Державна політика відбудови була зорієнтована переважно на досягнення кількісних результатів – розширення шкільної мережі та охоплення навчанням дітей шкільного віку. Водночас якісні аспекти – дотримання санітарно-гігієнічних норм, належна підготовка педагогів – залишалися другорядними.

Вирішальним чинником позитивних зрушень стали ініціативи місцевих громад: батьки, вчителі, державні підприємства та колгоспи активно долучалися до ремонту приміщень, заготівлі палива, забезпечення шкіл обладнанням і харчами, що істотно полегшувало умови учнівської повсякденності. У підсумку, освітнє середовище Поділля другої половини 1940-х років відзначалося суперечливістю: попри швидке зростання мережі шкіл та чисельності учнів, воно залишалося неспроможним забезпечити належний рівень повсякденного життя школярів та якість середньої освіти.

Бібліографічний список

- Вчасно підготувати школи до нового навчального року, 1947. Радянське Поділля, 15 травня, с. 1 (167). Доступно: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/5/Radianske%20Podillia%201947%20II-kvartal.pdf> [Дата звернення 11 червня 2025].*
- Державний архів Вінницької області (ДАВіО). Ф. Р-2700/ 6/ 555. Звіт Вінницького обласного відділу народної освіти про роботу шкіл за 1952–1953 н.р. 208 арк.*
- Державний архів Хмельницької області (ДАХмО). Ф. Р-908/ 2/1. Річний звіт Кам'янець-Подільського відділу народної освіти (1944–1945 н.р.) 48 арк.*
- ДАХмО. Ф. Р-3202/2/106. Плани і протоколи щодо розподілу молодих спеціалістів (1947 р.) арк. 3.*
- Друге півріччя в школах, 1947. Радянське Поділля, 18 лютого, с. 1 (139). Доступно: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/4/Radianske%20Podillia%201947%20I-kvartal.pdf> [Дата звернення 11 червня 2025].*
- Дудник В., 1999. Відбудова міст Вінницької області, зруйнованих під час Другої світової війни. Краєзнавство, № 1–4. С. 45–49. Доступно: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e364a1db-dea3-4bdc-8885-dc5c9c0ac2f1/content> [Дата звернення 4 серпня 2025].*
- Красножон, Н., 2002. Загальноосвітня школа України в контексті суспільнополітичного життя (1943–1953 рр.). Кандидат наук. Автореферат. Переяслав-Хмельницький національний університет ім. Григорія Сковороди. Доступно: <https://uacademic.info/ua/document/0402U003949> [Дата звернення 11 червня 2025].*
- Лаврут, О., 2020. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України. Монографія. Слов'янськ: Друкарський двір, 532 с.*

- Мельничук, О. та Мельничук, Т., 2020. Повсякденне життя колгоспного селянства Поділля у повоєнний період (1944–1953) (на матеріалах колгоспу «Червоний промінь» с. Мельниківці). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*, Вип. 32, с. 52–63. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2020_32_8 [Дата звернення 4 серпня 2025].
- Постанова РНК СРСР від 16 липня 1943 р. Про запровадження роздільного навчання хлопців і дівчат в 1943 – 1944 навчальному році в неповних середніх і середніх школах обласних, крайових міст, столичних центрів союзних і автономних республік і великих промислових містах, 1947а. У: *Постанови партії та уряду про школу*. упоряд. Г. Сивець. Київ – Харків: Радянська школа, с. 66.
- Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 5 березня 1944 р. Про порядок повернення шкільних приміщень, що використовувалися не за призначенням, 1947б. У: *Постанови партії та уряду про школу*. упоряд. Г. Сивець. Київ – Харків: Радянська школа, с. 75–76.
- Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів, 1989. У: *Культурне будівництво в Українській РСР 1941 – 1950 рр.* Київ: Наукова думка, с. 49 – 50.
- Прилюк, М., 1944. Назустріч новому навчальному рокові. *Радянське Поділля*, 6 серпня, с.2 (90). Доступно: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/644/1/Radianske%20Podillia%201944.pdf> [Дата звернення 11 червня 2025].
- Прокопчук, В., 2017. Освіта на Дунаєвщині у повоєнні 1940–1950-і роки. *Освіта, наука і культура на Поділлі*, 24, с. 149–171. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkr_2017_24_14 [Дата звернення 11 червня 2025].
- Романець, Л., 2010. *Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя*. Кандидат наук. Дисертація. Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського. Доступно: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Liudmyla/Vchyteli_zahalnoosvitnikh_shkil_U_RSR_pisliavoiennoho_periodu_1945_-_druha_polovyna_1950-kh_rr_sotsia.pdf [Дата звернення 11 червня]
- Своєчасно підготувати школи, підготуватись до нового навчального року, 1945. *Радянське Поділля*, 13 червня, с. 1 (101). Доступно: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/657/3/Radianske%20Podillia%201945%20II-kvartal.pdf>
- Тан, В., 1946. Діти вчитимуться в світлих, привітних приміщеннях, 1946. *Радянське Поділля*, 9 червня, с. 3 (103) Доступно: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/713/4/Radianske%20Podillia%201946%20II-kvartal.pdf>
- ЦДАВО. Ф. 166/15/6. Про поновлення в системі Наркомосвіти УРСР заочної педагогічної освіти та про заходи по зміцненню її. *Постанова РНК УРСР від 11 березня 1944 р.* арк. 88–89.
- ЦДАВО. Ф. 166/ 15/6. Про поновлення роботи Кам'янець-Подільського учительського інституту. *Постанова РНК УРСР від 22 липня 1944 р.* арк. 100.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/7. Про організацію курсів підготовки вчителів та перепідготовки завідувачів і директорів шкіл. *Постанова РНК УРСР від 30 травня 1944 р.* арк. 55–56.

- ЦДАВО. Ф. 166/15/7. *Про підготовку початкових, неповних середніх і середніх шкіл УРСР до нового 1944–1945 н.р. Постанова РНК УРСР від 23 травня 1944 р.* 63–68 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/140. *Відомості про виконання народногосподарського плану по установах народної освіти УРСР за 1946 р.* 18 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/167. *Зведений звіт про педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл на початок 1946 – 1947 н.р.* 163 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/187. *Річний звіт Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1945 – 1946 н.р.* 85 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/257. *Відомості про виконання народногосподарського плану по установах народної освіти УРСР за 1947 р.* 10 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/792. *Відомості про виконання п'ятирічного плану по установах народної освіти УРСР за 1946–1950 роки.* 14 арк.
- ЦДАВО. Ф. 342/14/665. *Звіт народного комісару охорони здоров'я УССР щодо шкільної санітарії, 1944–1945 н.р.* 1–5 арк.
- ЦДАВО. Ф. 342/14/879. *Довідка про підготовку початкових, семирічних шкіл та середніх шкіл до нового 1946–1947 р. навчального року та медико-санітарне обслуговування їх, 1946 р.* 70–75 арк.
- ЦДАВО. Ф. 342/14/879. *Довідка про санітарний нагляд за школами, ремесленними училищами, школами ФЗО, дитячими будинками та іншими дитячими закладами у Сталінській, Вінницькій та Львівській областях, 1946 р.* 59–60 арк.
- ЦДАВО. Ф. 582/ 2/55. *Экономическая характеристика районов Винницкой области после освобождения за 1945 г.* 22 арк.
- ЦДАВО. Ф. 582/ 2/60. *Экономическая характеристика районов Каменец-Подольской области после освобождения за 1945 г.* 22 арк.
- ЦДАВО. Ф. 582/ 2/ 92. *Статистические данные к разделу «Культура и здравоохранение» справочника «Области УССР» за 1946 г.* 32 арк.
- ЦДАВО, Ф. 582/ 2/ 201. *Основные показатели областей УССР за 1947 г.* 86 арк.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 1/73/217. *Неповний звіт про роботу шкіл УРСР в 1944–45 навчальному році.* 36 арк.

References

- Vchasno pidhotuvaty shkoly do novoho navchal'noho roku, 1947. Radyans'ke Podillya, 15 travnya, s.1 (167). Dostupno: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/5/Radianske%20Podillia%201947%20II-kvartal.pdf> [Data zvernennia 11 chervnya 2025].
- Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti (DAViO). F. R-2700, op. 6, spr. 555. Zvit Vinnyts'koho oblasnoho viddilu narodnoyi osvity pro robotu shkil za 1952–1953 n.r. 208 арк.
- Derzhavnyy arkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti (DAKhMO). F. R-908, op. 2, spr. 1. Richnyy zvit Kam'yanets'-Podil's'koho viddilu narodnoyi osvity (1944–1945 n.r.) 48 арк.
- DAKhMO. F. R-3202, op. 2, spr. 106. Plany i protokoly shchodo rozpodilu molodykh spetsialistiv (1947 r.) арк. 3.
- Druhe pivrichchya v shkolakh, 1947. Radyans'ke Podillya, 18 lyutoho, s.1 (139). Dostupno: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/4/Radianske%20Podillia%201947%20I-kvartal.pdf> [Data zvernennia 11 chervnya 2025].
- Dudnyk, V., 1999. Vidbudova mist Vinnyts'koyi oblasti, zruynovanykh pid chas Druhoyi svitovoyi viyny. Krayeznavstvo, № 1–4. S. 45–49. Dostupno:

- <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e364a1db-dea3-4bdc-8885-dc5c9c0ac2f1/content> [Data zvernennia 4 serpnia 2025].
- Krasnozhon, N., 2002. Zahal'noosvitnya shkola Ukrainy v konteksti suspil'no-politychnoho zhyttia (1943–1953 rr.). Kandydat nauk. Avtoreferat. Pereiaslav-Khmel'nyts'kyi natsional'nyi universytet im. Hryhoriya Skovorody. Dostupno: <https://uacademic.info/ua/document/0402U003949> [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Lavrut, O., 2020. Radyans'ka shkola u druhyi polovyni 1940-kh – kintsy 1980-kh rr.: vymir Ukrainy. Monohrafiya. Slov'ians'k: Drukars'kyi dvir, 532 s.
- Mel'nychuk, O., Mel'nychuk, T., 2020. Povsyakdenne zhyttia kolhospnoho selianstva Podillya u povoyennyi period (1944–1953) (na materialakh kolhospu «Chervoniy promin'» s. Mel'nykivtsi). Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Istoriya, Vyp. 32, s. 52–63. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2020_32_8 [Data zvernennia 4 serpnia 2025].
- Postanova RNK SRSR vid 16 lypnia 1943 r. Pro zaprovadzhennia rozdil'noho navchannia khloptsiv i divchat v 1943 – 1944 navchal'nomu rotsi v nepovnykh serednikh i serednikh shkolakh oblasnykh, krayovykh mist, stolychykh tsentriv soyuznykh i avtonomnykh respublik i velykykh promyslovykh mistakh, 1947. U: Postanovy partiiti ta uryadu pro shkolu. uporyad. H. Syvets'. Kyiv – Kharkiv: Radyans'ka shkola, s. 66.
- Postanova RNK SRSR i TsK VKP(b) vid 5 bereznia 1944 r. Pro poryadok povernennia shkil'nykh prymishchen', shcho vykorystovuvalysya ne za pryznachennyam, 1947. U: Postanovy partiiti ta uryadu pro shkolu. uporyad. H. Syvets'. Kyiv – Kharkiv: Radyans'ka shkola, s. 75–76.
- Postanova RNK URSR i TsK KP(b)U vid 27 lyutoho 1943 r. Pro ponovlennia roboty shkil v rayonakh Ukrainy'skoyi RSR, zvil'nenykh vid fashysts'kykh okupantiv, 1989. U: Kul'turne budivnytstvo v Ukrainy'skii RSR 1941 – 1950 rr. Kyiv: Naukova dumka, s. 49 – 50.
- Prylyuk, M., 1944. Nazustrich novomu navchal'nomu rokovi. Radyans'ke Podillya, 6 serpnia, s.2 (90). Dostupno: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/644/1/Radianske%20Podillia%201944.pdf> [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Prokopchuk, V., 2017. Osvita na Dunayevetchchyni u povoyenni 1940–1950-i roky. Osvita, nauka i kul'tura na Podilli, 24, s. 149–171. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkp_2017_24_14 [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Romanets', L., 2010. Vchyteli zahal'noosvitnykh shkil URSR pislyavoyennoho periodu (1945 – druha polovyna 1950-kh rokiv): sotsial'nyi status ta povsyakdenne zhyttia. Kandydat nauk. Dysertatsiya. Vinnyts'kyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Mykhayla Kotsyubyns'koho. Dostupno: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Liudmyla/Vchyteli_zahalnoosvitnykh_shkil_U_RSR_pisliavoiennoho_periodu_1945_-_druha_polovyna_1950-kh_rr_sotsia.pdf [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Svoyechasno pidhotuvaty shkoly, pidhotuvats' do novoho navchal'noho roku, 1945. Radyans'ke Podillya, 13 chervnia, s. 1 (101). Dostupno: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/657/3/Radianske%20Podillia%201945%20II-kvartal.pdf>
- Tan, V. Dity vchytymut'sya v svitlykh, pryvitnykh prymishchennyakh, 1946. Radyans'ke Podillya, 9 chervnia, s. 3 (103) Dostupno: <http://ft->

- ounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/713/4/Radianske%20Podillia%201946%20II-kvartal.pdf
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 6. Pro ponovlennya v systemi Narkomosvity URSS zaochchoї pedahohichnoї osvity ta pro zakhody po zmitsnennyu її. Postanova RNK URSS vid 11 bereznya 1944 r. ark. 88–89.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 6. Pro ponovlennya roboty Kam'yanets'-Podil's'koho uchytel's'koho instytutu. Postanova RNK URSS vid 22 lypnya 1944 r. ark. 100.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 7. Pro orhanizatsiyu kursiv pidhotovky vchyteliv ta perepidhotovky zaviduvachiv i dyrektoriv shkil. Postanova RNK URSS vid 30 travnya 1944 r. ark. 55–56.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 7. Pro pidhotovku pochatkovykh, nepovnykh serednykh i serednykh shkil URSS do novoho 1944–1945 n.r. Postanova RNK URSS vid 23 travnya 1944 r. 63–68 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 140. Vidomosti pro vykonannya narodnohospodars'koho planu po ustanovakh narodnoї osvity URSS za 1946 r. 18 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 167. Zvedennyi zvit pro pedahohichnykh pratsivnykiv zahal'noosvitnykh shkil na pochatok 1946 – 1947 n.r. 163 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 187. Rychnyy zvit Kam'yanets'-Podil's'koho oblasnoho viddilu narodnoї osvity za 1945 – 1946 n.r. 85 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 257. Vidomosti pro vykonannya narodnohospodars'koho planu po ustanovakh narodnoї osvity URSS za 1947 r. 10 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 792. Vidomosti pro vykonannya p'yatyrychnoho planu po ustanovakh narodnoї osvity URSS za 1946–1950 roky. 14 ark.
- TSDAVO. F. 342, op. 14, spr. 665. Zvit narodnoho komisaruv okhorony zdorov'ya USSR shehodo shkil'noї sanitarії, 1944-1945 n.r. 1-5 ark.
- TSDAVO. F. 342, op. 14, spr. 879. Dovidka pro pidhotovku pochatkovykh, seymyrychnykh shkil ta serednykh shkil do novoho 1946-1947 r. navchal'noho roku ta medyko-sanitarne obsluhovuvannya yikh, 1946 r. 70-75 ark.
- TSDAVO. F. 342, op. 14, spr. 879. Dovidka pro sanitarnyy nahlyad za shkolamy, remesleny my uchylischamy, shkolamy FZO, dityachymy budynkamy ta inshymy dityachymy zakladamy u Stalins'kiy, Vinnyts'kiy ta L'vivs'kiy oblastiakh, 1946 r. 59-60 ark.
- TSDAVO. F. 582, op. 2, spr. 55. Ekonomicheskaya kharakteristika rayonov Vinnytskoy oblasti posle osvobozhdeniya za 1945 g. 22 ark.
- TSDAVO. F. 582, op. 2, spr. 60. Ekonomicheskaya kharakteristika rayonov KameneTs-Podol'skoy oblasti posle osvobozhdeniya za 1945 g. 22 ark.
- TSDAVO. F. 582, op. 2, spr. 92. Statisticheskie dannye k razdelu «Kul'tura i zdavoohraneNie» spravochnika «Oblasti USSR» za 1946 g. 32 ark.
- TSDAVO, F. 582, op. 2, spr. 201. Osnovnye pokazateli oblastey USSR za 1947 g. 86 ark.
- Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (TSDAHO). F.1, op. 73, spr. 217. Nepovnyy zvit pro robotu shkil URSS v 1944–45 navchal'nomu rotsi. 36 ark.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025 р.

Alina Hubska

**THE BEGINNING OF THE RESTORATION OF SCHOOL EDUCATION IN
PODILLIA (1944–1947)**

The article examines the specifics of local conditions during the initial stage of reinstating schooling in Podillia from 1944 to 1947. Based on an analysis of statistical data, it reveals that Podillia's school network was unable to provide a complete education during the first post-war years due to significant human and material losses.

The study shows that the party-state leadership prioritized the forced restoration of the educational process in territories that had come back under Soviet control. It demonstrates that state policy prioritized quantitative achievements over quality during the school restoration process. Government directives aimed at accelerating the restoration of the educational process by enrolling all children of the appropriate age and rapidly training teaching staff did not take into account the actual conditions of the daily educational environment at the local level.

The study demonstrates that the active involvement of parents, teachers, state enterprises, and collective farms was a crucial factor in the restoration of the school education infrastructure, and that it was these efforts that drove the organization of the educational infrastructure. Despite the positive dynamics of the restoration process between 1944 and 1946, unevenness in education recovery indicators was evident due to the number of students exceeding the number of teachers and available school facilities.

Keywords: Podillia, Vinnytsia and Kamianets-Podilskyi regions, postwar restoration, state policy, education, material environment of student life, students, teachers.

УДК: 94(37).07:327.5"03/02"(38) + 94(37-11):323.1

Р.П. Кучма

**ІНТЕГРАЦІЯ ДЕРЖАВ ЕЛЛАДИ ТА ПОНТУ ЕВКСИНСЬКОГО ДО
СКЛАДУ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (III–II СТ. ДО Р. Х.)**

Стаття присвячена дослідженню становлення римської гегемонії у контексті воєн III–II ст. до Р.Х. на території Еллади та Понту Евксинського (Причорномор'я). Прослідковуючи процес трансформації Римської республіки з регіональної сили на імперію, особлива увага приділяється процесам інтеграції держав Еллади та Понту Евксинського, які відрізняються від інтеграційних процесів щодо варварських суспільств Італії та Іберії. Дослідження відбувається через призму концепції М. Манна «Імперія домінування». Виділено три етапи інтеграції: партнерство/союзництво, встановлення клієнтських відносин та пряма інтеграція через перетворення на римську провінцію. Розглядається також вплив унікальних практик, що були запроваджені під час інтеграції як-от «свобода греків», романізація через практики взяття заручників місцевих еліт, що ілюструє гнучкість римської інтеграційної політики. Наголошується, що процес інтеграції греків відбувався шляхом військової, дипломатичної та економічної гегемонії, що забезпечило безальтернативність їхньої інтеграції.

Ключові слова: римська експансія, інтеграція, романізація, клієнтські держави, Еллада, Причорномор'я, античне суспільство, «свобода греків»

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-42-49

Актуальність. Становлення Римської держави як гегемона в Середземномор'ї відбувалося через майже безперервні війни за вплив III–II ст. до Р. Х. Ця доба римської історії традиційно розглядається як точка біфуркації римської громади. Здобуття першості в Середземному морі не створювало Римській державі гарантії збереження цього становища надалі, що змусило їх стати на неминучий шлях трансформації свого державного устрою з регіональної сили в імперію. Східний напрям експансії став повноцінним викликом для Римської держави. Попередній інтеграційний досвід варварських племен Італії та Іберії значно відрізнявся від тих практик, що були присутні під час інтеграції держав Еллади та Причорномор'я. Римлянам довелося мати справи з державами, що перебували на однаковому рівні цивілізаційного розвитку. Дослідження цього явища спрямовує нас на глибше розуміння процесів творення античних імперій та дає змогу визначити інтеграційні виклики та переосмислити участь інтегрованих держав у творенні імперії. **Метою** цієї статті є аналіз процесу становлення римської першості та інтеграції завойованих територій на прикладі держав Еллади та Понту Евксинського.

Джерельна база дослідження представлена античними авторами, серед яких були очевидці тих подій. Автор «Загальної історії» Полібій відкриває цей перелік. Він був не лише прямим очевидцем, але й учасником цих подій. Бувши греком за походженням, він є прикладом інтеграції еллінів у римську громаду. Його праця була покликана пояснити феноменальний успіх римлян у становленні як світової держави. Його свідчення містять унікальні описи, де більша увага зосереджувалась саме на взаємодії держав Еллади та Причорномор'я з Римом. Також джерельна база дослідження представлена істориками більш пізньої доби — Титом Лівієм, Аппіаном

Александрійським та Плутархом зі Хіроней. Їх історичний доробок є частиною іншого, римського погляду на процеси інтеграції в досліджуваний нами період. Їх праці містять посилання на істориків спадщина яких для нас втрачена, що творить цінність цих джерел.

Історіографія проблеми представлена науковим доробком істориків антикознавців: А. Екстейна, В. Гарріса, Дж. Бріцці та Т. Моммзена. Їхній доробок представлений через концепцію спільності греко-римського світу, що зумовило створення певного історичного канону в їхній нерозривності, зокрема через античну школу Т. Моммзена. Українське антикознавство не торкалося вивчення цієї проблеми. Перебуваючи під впливом формаційної теорії, вітчизняне антикознавство переймало стереотипи та канони саме цієї наукової школи. Популяризація нових концепцій на нашу думку лише сприятиме розвитку українського антикознавства.

У нашому дослідженні ми спираємося на концепцію М. Манна «імперія домінування» (Манн, 2012, р. 275). Її сутність полягає в використанні безпосередньо військового впливу як головного інтеграційного інструменту для створення держави імперського типу. Інтеграційні процеси, на його думку, відзначалися трьома ступенями взаємодії: 1) зона під безпосереднім контролем, що перебувала у прямому контролі римського сенату; 2) зона дипломатичного контролю через залежних союзників і клієнтів; 3) зона зовнішнього впливу, представлена рівноправними союзниками. Ключовим фактором серед яких є розширення зон впливу через військову присутність у вигляді гарнізону на місцях.

Становлення римської першості у античному світі відбувалося у процесі боротьби за гегемонію у Середземному морі. Елліністичні держави заклали абсолютно новий баланс сил у цьому регіоні. Він підтримувався за рахунок тристороннього балансу Македонської, Птолемейської та Селевкідської держав. Унаслідок занепаду держави Птолемеїв розпочалась військово-політична криза викликана порушенням балансу сил у цьому регіоні.

До початку другої Пунічної війни (218–201 р. до Р. Х.) Римська республіка вже мала практику інтеграції завойованих територій, наприклад, провінції Сицилія. Проте характерних планів, які б передбачали східну експансію, ми не знаходимо. Мотивацію поширення римського впливу у цьому регіоні А. Екстейн пов'язує з практикою гегемонних воєн (Eckstein, 2008, р. 273). Роль Риму полягала у тому, що на загальній політичній арені він став заміником Єгипту Птолемеїв. Проте ця роль випала йому у контексті боротьби під час другої Пунічної війни.

Македонський цар Філіп V прагнув використати цей шанс для відновлення свого впливу на Балканах. Його союзництво з Карфагеном зумовило стратегічну необхідність втручання Риму в цей регіон (Polybius, 1962, 9.2). Щоправда, римляни тут не мали значної військової присутності. Головний тягар війни випав на Етолійську лігу, що перебувала під загрозою вторгнення з боку Македонії. Звичною практикою для тодішніх держав було звертатись про захист чи допомогу. Для греків це відкривало простір для політичних маневрів вони зверталися до різних гегемонів для реалізації власних амбіцій. Союзні відносини з етолійцями були ініційовані римлянином Марком Валерієм Левіном, що пропонував щедрі умови союзництва: «за тим, що одні мають рівні права з нами у громадянстві, а інші мали щастя у пошані бути союзниками» (Livy, 1935, 26.24) Тому перший етап налагодження інтеграції – було встановлення рівноправних союзницьких відносин.

Участь римлян у цій війні була обмежена. Хоча вона була продиктована радше викликами війни з Карфагеном, а саме проти їхнього союзника – Філіпа V Македонського. Головний тягар бойових дій накладався на етолійців, проте з морською

підтримкою з боку римлян у розмірі 25 квінкверем. Результат миру, що був встановлений під час першої Македонської війни не визначив переможця, хоч і встановив окремі територіальні розмежування між цими державами. Етолійська ліга, хоч вимагала більших територіальних надбань для себе була змушена погодитись з таким формуванням миру. Реальної римської присутності тут не встановилося, проте баланс сил було відновлено.

Друга Македонська війна передбачала продовження війни за гегемонію у Середземному морі. Щойно завершивши кампанію проти Карфагена у межах Другої Пунічної війни. Рим зіштовхнувся зі наростаючим впливом держави Селевкідів, а саме Антіоха III. Політика останнього вимагала від римлян виняткової дипломатичної гнучкості. Бріцці пов'язує це з так званим «військовим психозом» спричиненим Ганнібаловою війною (Бріцці, 2021, с. 74). Налякані повторення цих подій, враховуючи, що Ганнібал перебував на той час у царстві Антіоха III, то римляни воліли завдати випереджального удару, ніж мати на своїх кордонах союз, що може обернутись проти них. Сутність цієї війни не змінилась. У черговий раз Філіп прагнув повернути свій вплив на Балканах.

Поразка під Кіноскефалах (197 р. до Р. Х.) остаточно унеможливила ці плани. Філіпу нав'язали договір, що обмежував його вплив лише Македонією і звільняв від його впливу міста Еллади. Проте про цілковите підкорення не йшлося (як би цього не хотіли представники Етолійської ліги). Тит Квінкцій Фламіній, на думку Моммзена, розглядав збереження Македонії як потенційний буфер між еллінами та «напівдикими фракійцями» (Mommson, 1874, р. 140). Це вплинуло на події Антіохової війни, оскільки Філіп зайняв сторону римлян виступивши проти своїх колишніх союзників, що значно ускладнило становище Антіоха.

Друга Македонська війна встановила особливу політику щодо греків, що дослідник Екстейн пов'язав з істориком Полібієм, який назвав це «свободою греків» під час проголошення Істмійської декларації (Eckstein, 2008, р. 283). Греки були оголошені вільними від македонського впливу й отримали можливість жити за власними законами без римського втручання. Частково це пояснюється прагненням закріпити партнерство з греками, нав'язавши їм такий союз, який був зрозумілим і доступним як їх власна практика симмахії³. Уникаючи римської військової присутності в цьому регіоні, вони все ще мали надзвичайно обмежені амбіції щодо державної експансії. Розглядаючи це через концепцію М. Манна, то відзначаємо, що Еллада за дві Македонські війни все ще перебуває в зоні зовнішнього контролю.

Гарріс надає своє бачення цього аспекту, проголошення грецької свободи є актом встановлення римського протекторату над греками (Harris, 1979, р. 142), що стало ключовим фактором загострення стосунків між Селевкідами та Римом.

Наявний конкуруючий гегемон у особі Антіоха III гостро ставив питання про необхідність збереження союзницьких відносин з греками. Хоч доля Еллади була передана у руки її мешканців, римський вплив закріплювався через утворення тут «римських партій». Вони формувались за рахунок частої практики дипломатичних місій, представники яких отримували значні переваги у вирішенні питань на користь своєї громади підкреслюючи свої заслуги перед Римом. Інший спосіб створення лояльних Риму місцевих еліт відбувалось через практику надсилення заручників у якості гаранту виконання договорів. Не варто вважати римлян засновниками цієї практики, проте від неї вони отримали найбільше користі для себе. Від подій першої Македонської війни не припиняються свідчення про її активне застосування. Часто це

³ Симмахія – військово-політичний союз між полісами для ведення спільних наступальних дій.

нащадки впливових еліт та їх найближчих друзів чи свити. Надання у якості такого заручника старшого сина Філіпа V — Деметрія та його друзів стає яскравим прикладом подібної практики. Вихований у римському дусі, він встановив там дружні стосунки з римськими нобілями. Що відіграло значущу роль у відносинах між Римом і Македонією, що воліла мати справу з Деметрієм більше ніж зі самим Філіпом V. Будучи спадкоємцем македонської держави він мав би стати надійним союзником для Риму, проте його передчасна загибель завадила цим планам здійснитись.

Набір заручників з числа дітей місцевої знаті був ефективним методом формування імперської ідентичності у тих, хто не був римлянином за походженням, проте за духом та вихованням належав йому. Успішним прикладом такої інтеграції є Деметрій I Сотер, який будучи заручником Риму почав себе ідентифікувати з новою Батьківщиною (Polybius, 1962, 31.12) і просячи у сенату підтримки своїх спадкових претензій.

Такою ж практикою скористався і Нікомед II з Віфінії, що перебуваючи у посольстві до сенату, заручився їх підтримкою і скинув свого батька з престолу. Таким чином закріпив союз з Римом. Він став настільки міцним, що у подальшому зі смертю його онука - Нікомеда IV вся територія Віфінії перейшла у спадок Римській державі (Appian, 1899, 2.8).

Римський вплив закріпився в регіоні після завершення Антіохової війни, яка остаточно усунула Антіоха III як потенційного гегемона. Договір, описаний Полібієм передбачав значні військові, морські та політичні обмеження для Селевкідів (Polybius, 1962, 21.45). На прикордонних територіях була утверджена влада прихильних до Риму Пергаму та Родосу, що мало забезпечити безпеку прикордоння на суші і морі без постійного перебування тут римських гарнізонів там. Проте військові походи проти колишніх союзників Антіоха здійснені консулом Гнеєм Манілієм Вульсоном створили прецедент перебування римських гарнізонів у досліджуваному нами регіоні. Еллада опинилась у формі дипломатичного контролю, поглибивши свою інтеграцію з римською державою. Важливо означити, що контроль відбувався не лише безпосередньо римськими військами, але й військами союзників. На певний час після цього римляни охолонули до справ Балканського півострова утвердивши там владу своїх союзників та клієнтів.

Лише за умов першості у Середземному морі Рим зміг почати процеси трансформації своєї держави у імперію. Цей процес став знаковим, адже до цього римською практикою було уникати надмірного розширення за межі Італії. І окрема консервативна частина сенату на чолі з Марком Порцієм Катонем Цензором підтримувала цю ідею. Проте вона поступилася практикам утилітаристів, що прагнули використати провінції для власного збагачення.

Інтеграційні процеси в цьому регіоні відрізнялися від тих, що були притаманні Апеннінському півострову. Тут не спостерігається звичної для італіків романізації шляхом асиміляції та колонізації. Римський вплив у цьому регіоні відчувався як насаджений протекторат, покликаний покінчити з постійними чварами та окремими амбіціями полісів. Закінчивши «темні часи» безперервних конфліктів і замінивши його відносною стабільністю. Рим перетворився на міжнародного арбітра, який майже на постійній основі займався вирішенням питань налагодження миру та політичної кон'юнктури у цьому регіоні.

Пояснює такий феноменальний успіх в інтеграції іншої цивілізації Екштейн, через «взаємопов'язаність» Східного і Західного Середземномор'я. Дослідник пов'язує це з греко-римською спільністю яка полягала в присутності елліністичних основ у кожній із цивілізацій (Eckstein, 2008, p. 236) Проте повністю погодитись з таким

твердженням ми не можемо, оскільки рівноправного партнерства між цивілізаціями в час завершення Македонських воєн ми відзначити не можемо. Натомість чітко простежуються тенденції утвердження військово-морського домінування під зверхністю римлян. Це не була практика прямої військової присутності, а *нав'язування* різних форм залежності через військово-політичну першість у цьому регіоні. Так, на прикладі Третьої Македонської війни, наступник Філіпа V – Персей – спробував заперечити нав'язаний римлянами стан речей. Охоплена антиримськими настроями Еллада, на думку Моммзена, охоче б пішла на повстання і підтримала македонця, проте, нестача рішучості завадила скористатися цією перевагою (Mommson, 1874, p. 151). Після битви біля Підни (168 р. до Р. Х.) Персей був переможений, а Македонська держава знищена.

Римляни порушили свою колишню практику поблажливих договорів щодо Македонії. Саме там були утворені чотири союзи, за прикладом грецьких. Надані свободи були схожими з тими, що колись надавалися грекам після Першої Македонської війни (Livy, 1935, 45.29). Однак накладені на них обмеження стосувалися міжсоюзної комунікації (македонським союзам забороняли шлюби і торгівлю між собою) та окремих галузей, зокрема видобутку золота і срібла. Про об'єми яких зазначає Лівій, вказуючи, що накопичення Персея перевершували статки його батька завдяки цим копальням (Livy, 1935, 45.40).

Позбавившись конкурентів, Рим від партнерства переходить до ідеї зверхності над колишніми союзниками. У цьому випадку бути союзником більше не означало рівноправність. Союзництво за прикладом італійських общин (Кучма, 2022, с. 60-64) означало збереження самоврядування з накладенням на них певних обов'язків на підставі укладання персонального договору. Отримання римського громадянства в 87 р. до Р. Х. стало останнім виявом повної інтеграції італіків, які повністю перейняли весь перелік обов'язків, проте не прав римських громадян. Подібний статус знаходимо у договорі, наданому Етолійській лігії та укладеному 189 р. до Р. Х (Polybius, 1962, 21.32). Така ж сама ситуація з дружбою та союзництвом стосується й пізнішої війни з галатами під проводом Гнея Манлія Вульсона. Похід якого Лівій описує як допомогу Пергамському царству в боротьбі проти їхніх непримиренних ворогів, а також каральний проти колишніх союзників Антіоха, виявився радше грабіжницьким ніж таким що був вказаний античним автором. Союз з Римом, у цьому випадку отримували виплатами золотом та зерном. Після цього держава опинялася у залежному статусі, що підкріплювався окремими декретами, які передбачали нормування постачання військових матеріалів для римських легіонів (Polybius, 1962, 28.3; Livy, 1935, 43. 17).

На відміну союзницьких держав, існували і клієнтські держави, що формально зберігали свою незалежність, хоч і лишались у римській сфері впливу. Вони часто отримували широкі земельні надбання від завойовницьких кампаній, наприклад Пергамське царство чи Родосу. Особливу увагу тут варто приділити пергамському царю Евмену II, який у промовах виступає не як незалежний правитель, що прийшов отримати те, що йому належить за правом переможця і союзника Риму. Його манера звернення є радше промовою залежного, ніж рівного серед рівних. (Polybius, 1962, 21.20; Livy, 1935, 37.53).

Важливим етапом римської інтеграції стало впровадження римського законодавства. Вирішальним стало втручання у «свободу греків» Полібій відзначає на межі 180-179 р. до Р. Х. і пов'язує це з промовою Каллікрата. Останній закликав римський сенат втрутитись у справи Еллади та встановивши там зверхність своїх законів і відповідно посиливши впливи «римської партії» там на місцях

(Polybius, 1962, 24.12). Відправка Авла Гостінія Манціна у 169 р. до Р.Х. з проконсульськими повноваженнями у Елладу, за умови, що відповідних провінцій не було створено свідчить про реалізацію насадження римського законодавства через систему декретів. Вона мала замінити впроваджену раніше практику «свободи греків». Усі антиримські партії, зокрема колишні македонські, втратили свій вплив. Лівій описує практику за якими противників Риму було піддано вигнанню з території Еллади (Livy, 1935, 45.32).

Надаючи автономію народам та звільняючи міста які колись належали їх союзникам, римляни встановили принцип верховенства римських декретів і безальтернативності щодо їхніх рішень.

Вичерпавши ресурс сенату у розв'язанні майже безперервного потоку звернень і апеляцій від греків і приборкавши повстання Псевдофіліпа під час так званої Четвертої Македонської війни, Рим остаточно переходить до політики цілковитої інтеграції. Спочатку він перетворив Македонію на однойменну провінцію в 146 р. до Р.Х., а згодом Пергамське царство на проконсульську провінцію Азія в 133 р. до Р.Х., що була інтегрована за заповітом царя Аттала – клієнта Риму. Згідно з концепцією М. Манна це звершує етап інтеграції, поширюючи на цю територію зону безпосереднього контролю з боку сенату.

З огляду на вищесказане, пропонуємо розглядати інтеграційні процеси через призму концепції М. Манна «імперія домінування». Вона відповідала етапам: 1) партнерство або рівноправне союзництво (214–197 р. до Р.Х.); 2) встановлення клієнтських стосунків з окремими полісами або правителями (192–168 р. до Р.Х.); 3) перетворення території на провінцію під керівництвом пропретора чи проконсула (від 146 р. до Р.Х.). Інтеграція греків відбувалася радше не завоюванням, як це було на прикладі Іберії чи Італії, а встановленням економічної, військової та дипломатичної гегемонії, що створило умови для безальтернативності інтеграційного курсу для мешканців Еллади та Понту Евксинського.

Становлення імперії передбачало й етап 4) надання римського (у подальшому імперського) громадянства для мешканців провінції. Що є перспективною темою для подальших розвідок. Для римлян зникла потреба у наявності сильних грецьких союзників через утвердження своєї першості у Середземномор'ї. Безпеку своїх кордонів вони починають забезпечувати через залежних правителів, час від часу допомагаючи їм військом. Їхнє залежне становище підкріплювалось фактом відправки допоміжних загонів під час третьої Пунічної війни. Клієнтом Риму став цар одристів – Котіс (це стало можливим через звільнення його сина який перебував у Македонії у якості заручника (Polybius, 1962, 30.17; Livy, 1935, 45.42). Цей жест мав закріпити союзництво там, де римляни не мали свого інтересу в розширені. На сході клієнтські відносини були укладені з царем Віфінії – Прусієм, що не мав жодного відношення до війни Персея та Риму, проте був пов'язаний з першим через одруження з його сестрою. Свої клієнтські відносини з Римом він встановив наприкінці війни визнавши римлян своїми господарями. Також через союзництво з Понтійським царством, а саме з Мітрідатом V Еввергетом, якого Аппіан називає першим понтійським другом римського народу (Appian, 1899, 2.10).

Бібліографічний список

- Бріцці, Дж. 2021. Великі заморські завоювання. В: У. Еко, ред. *Історія європейської цивілізації. Рим*. Харків: Фоліо. С. 74-82.
- Кучма, Р. П., 2022. *Patria est ubicumque est bene: нобілітет у союзницькій війні (90-87 р. до Р.Х.). Інтеграція італіків у римську громадянську общину*. В: І. Срібняк ред.

- Z tarczq albo na tarczy: wojny w historii cywilizacji światowej.* Warszawa-Paryż: Międzynarodowe konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra.
- Плутарх. 1991. *Порівняльні життєписи.* Переклад укр. мовою Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. Київ: Дніпро.
- Appian. 1899. *Mithridatic Wars, from Appian, The Foreign Wars.* Translated from Greek by H. White. New York: MacMillan
- Eckstein, A. M. 2008. *Rome enters the greek east: from anarchy to hierarchy in the hellenistic mediterranean, 230-170 B.C.* Malden, Mass: Blackwell Pub.
- Harris, W. 1979. *War and imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.* Oxford : Clarendon Press.
- Livy. 1935. *The History of Rome.* Translated from Latin by E. T. Sage. Harvard University Press; London
- Mann, M., 2012. *The sources of social power.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Mommsen, T. 1874. *Roman history (Vol. 2).* Berlin: Weidmannsche buchhandlung.
- Polybius. 1962. *The histories of Polybius.* Translated from Greek by E. S. Shuckburgh Bloomington: Indiana University Press.

References

- Appian. 1899. *Mithridatic Wars, from Appian, The Foreign Wars.* Translated from Greek by H. White. New York: MacMillan
- Eckstein, A. M. 2008. *Rome enters the greek east: from anarchy to hierarchy in the hellenistic mediterranean, 230-170 B.C.* Malden, Mass: Blackwell Pub.
- Harris, W. 1979. *War and imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C.* Oxford : Clarendon Press.
- Livy. 1935. *The History of Rome.* Translated from Latin by E. T. Sage. Harvard University Press; London
- Mann, M., 2012. *The sources of social power.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Mommsen, T. 1874. *Roman history (Vol. 2).* Berlin: Weidmannsche buchhandlung.
- Polybius. 1962. *The histories of Polybius.* Translated from Greek by E. S. Shuckburgh Bloomington: Indiana University Press.
- Brittsi, Dzh. 2021. Velyki zamorski zavoiuvannia [Great overseas conquests]. In: U. Eko, red. *Istoriia yevropeiskoi tsyvilizatsii. Rym.* Kharkiv: Folio. S. 74-82. (in Ukrainian).
- Kuchma, R. P. 2022. Patria est ubicumque est bene: nobilitet u soiuzytskii viini (90-87 r. do R. Kh.). *Intehratsiia italikov u rymsku hromadiansku obshchynu.* [Patria est ubicumque est bene: nobility in the Social War (90-87 BC). Integration of the Italians into the Roman civil community] In: I. Sribniak red. *Z tarczq albo na tarczy: wojny w historii cywilizacji światowej.* Warszawa-Paryż: Międzynarodowe konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra. (in Ukrainian).
- Plutarkh. 1991. *Porivnialni zhyttiepysy.* [Comparative biographies] Translated from Greek Y. Kobova ta Yu. Tsymbaliuka. Kyiv: Dnipro. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 22.07.2025 р.

Kuchma R.

**INTEGRATION OF THE OF HELLAS AND PONTUS EUXINUS STATES
INTO THE ROMAN REPUBLIC (III – II CENTURIES BC)**

This article is dedicated to researching the formation of Roman hegemony in the context of the wars of the 3rd – 2nd centuries BC in the territories of Hellas and Pontus Euxinus (Black Sea region). Tracing the process of transformation of the Roman Republic from a regional power into an empire, special attention is paid to the integration processes of the states of Hellas and Pontus Euxinus, which differ from the integration processes concerning the barbarian societies of Italy and Iberia. The research is conducted through the prism of M. Mann's concept of "empire of domination." Three stages of integration are identified: partnership/alliance, the establishment of client relationships, and direct integration through transformation into a Roman province. The influence of unique practices introduced during integration, such as the "freedom of the Greeks" and Romanization through the practice of taking hostages from local elites, illustrating the flexibility of Roman integration policy, is also considered. It is emphasized that the integration of the Greeks occurred through military, diplomatic, and economic hegemony, which ensured the inevitability of the integration course.

Keywords: Roman expansion, integration, romanization, client states, Hellas, Black Sea region, ancient society, "freedom of the Greeks."

УДК 061.1(4-02):061.13:327(73)

В. С. Лавренко

ОБРАЗИ США В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА» ТА «РАДА»)

У статті в узагальненому вигляді розглянуто образи Сполучених Штатів Америки та американців, які побутували на шпальтах періодичних видань Наддніпрянської України початку ХХ ст. Редагуванням цих видань займалися представники українського національного відродження. За основу дослідження взято 104 номери газет «Громадська Думка» та «Рада» (вони містять найбільш репрезентативні повідомлення на американознавчу тематику). Загалом же авторкою було переглянуто підшивку газет за 1906-1914 рр. у повному обсязі.

Встановлено, що ключовими образами США в українській пресі були: візія цієї країни як місця частих природних та техногенних катастроф; уявлення про США як про країну інновацій; розуміння гостроти расових питань навіть після завершення Громадянської війни (при чому, варто підкреслити наростання расистської риторики, спрямованої проти японців та китайців, а не лише наявність традиційної дискримінації афроамериканців); позиціонування США як країни з потужним жіночим емансипаційним рухом; наголошення на постійній боротьбі ізольціонізму та геополітичних амбіцій світового лідера у американського політикуму; візія США як держави зі складними відносинами у трикутнику «праця-капітал-влада» і нарешті, образ США як країни, привабливої для імміграції українців.

Авторка приходить до висновку, що зміст багатьох статей початку ХХ ст. у газетах «Громадська Думка» та «Рада» суголосний сучасним американським реаліям. Це наводить на розуміння того, що деякі речі, ретрансльовані через понад століття, є сталими для американського суспільства, складають основу ментальності американців. Актуалізація цих сталих паттернів поведінки веде до більш адекватного вибудовування діалогу з одним з ключових союзників України у ХХІ ст., ким і є США.

Ключові слова: *візії, уявлення, соціальний конфлікт, ізоляціонізм, расове питання, жіночий рух, динаміка, українська еміграція.*

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-50-70

На сьогоднішній день США є стратегічним партнером для України. Від орієнтирів США як геополітичного лідера країн Заходу залежить обороноздатність нашої держави. Українці певною мірою звикли до підтримуючої позиції з боку США за президентства Дж. Байдена. Тож прихід у «овальний кабінет» Д. Трампа і його різка зміна риторики щодо України, подекуди відвертий віктімблеймінг з уст першої особи США на адресу українського політикуму, зрівняння відповідальності агресора та жертви за розв'язання війни викликають у українців обурення, гнів і, однозначно, нерозуміння, наскільки швидко США змогли здійснити «поворот на 180 градусів», принаймні, на рівні офіційного дискурсу.

У цьому контексті стають актуальними дослідження щодо того, наскільки добре українці знають та розуміють США, і наскільки добре знають та розуміють Україну американці (більше того, наскільки люди Нового світу здатні співчувати бідам людей зі Східної Європи). У цій статті ми спробуємо звернутися до сюжетів історичної

імагології, а саме, розглянути ранній етап формування уявлень про США в українській громадськості крізь призму видань «Громадська Думка» та «Рада».

На сьогоднішній день вивчення взаємних візій українців та американців вже має певну історіографічну традицію. Щодо бачення України у США, то цьому питанню присвячена стаття Д. Кравця «Образ України в публікаціях США 1920-1930-х рр.» (Кравець, 2019). Варто також зробити відсилку до роботи Т. Магди та Є. Водотики «Ігри відображень», присвяченої формуванню образу молодшої української держави (1990-поч. 2000-х рр.) на Заході та впливу цього образу на міжнародне визнання України, її ядерне роззброєння, її євроінтеграційні процеси та встановлення взаємин з НАТО (Водотика та Магда, 2016). Дослідження Я. Машкової демонструє, наскільки маніпульованою може бути суспільна свідомість американців, і як це використовує російська пропаганда на сучасному етапі для формування викривлених уявлень про українські реалії (Машкова, 2025).

Щодо «зворотного боку медалі», тобто, бачення США українцями, то у даному випадку історіографічне поле практично залишається неораним. Певне виключення становить стаття В. Покляцької, присвячена зміні уявлень про американців в українському суспільстві у 2004 р. у зв'язку з Помаранчевою революцією (Покляцька, 2016).

Звернімо увагу на той факт, що українські видавці після 2022 р., ніби відчувуючи брак знань українців про найпотужнішого геополітичного союзника, наситили ринок перекладною літературою про звичаї, традиції, побут та цінності американців (Еллер, 2024; Коен, 2023; Фішер, 2022). Однак, аби з'ясувати причини нерозуміння та незнання США українцями на виході, варто звернутися до витоків проблеми, що ми і спробували зробити у цій статті.

У фокус нашої уваги потрапила реконструкція образів США крізь призму перших щоденних українських громадсько-політичних видань Наддніпрянщини, а саме газет «Громадська Думка» (виходила в Києві з кінця 31 грудня 1905 (13 січня 1906) до 18 (31) серпня 1906 року, адміністративно закрита владою після жандармського обшуку) та «Рада» (газета стала безпосереднім продовженням «Громадської Думки», виходила до початку Першої світової війни). Загалом 104 номери видань містили відомості про США.

Отже, ключові узагальнені образи США, репрезентовані українській громадськості згаданими виданнями, були наступні:

США - держава катастроф. Якщо проаналізувати загальний масив публікацій у «Громадській Думці», а пізніше «Раді», присвячених США, то значна їх частина (майже 50 %) стосується природних і техногенних катастроф, з якими стикалася ця молода держава, яка переживала динамічний розвиток. Частина з цих катастроф була наслідком надзвичайно високої динаміки освоєння територій та природних багатств північноамериканського континенту. На сторінках української преси початку ХХ ст. США потерпають від пожеж і ураганів, американці стикаються з аваріями на залізницях з фатальними наслідками та кораблетрощами.

У сейсмічно активній Каліфорнії нерідко трапляються землетруси, які призводять до руйнації цілих міст. Розберемо випадок висвітлення землетрусу у Сан-Франциско навесні 1906 р. у газеті «Громадська Думка». Саме цей землетрус став найбільш резонансною американською подією року на шпальтах видання:

«Становисько в Сан-Франциско дуже тяжке. Пожежа розкинулася по всьому городу. Площа вогню буде в 8 квадратних миль, знищені луччі будинки, а ті, що збереглися од огню, дуже поруйновані землетрясінням. В Сан-Хозі землетрясіння порушило багато будинків, сила вбитих. В Сан-Франциско безхатніх – 100 000 чол.,

вбитих – 1000 чол. Одправлено два полки солдатів для охорони добра, винесеного на вулицю...» (Громадська Думка, №78, 7 квітня 1906 р., с. 3-4).

«Пожжежа в Сан-Франциско не вгаває і ніяк її не можна припинити. Всі казенні будинки зруйновано. Коло 300 000 народу zostалося без притулку. Наближається голод... Потонули два пароходи, які стояли на якорі. Шкоди трус наробив щонайменше на 100 мільйонів доларів (200 млн. карбованців).» (Громадська Думка, № 79, 8 квітня 1906 р., с. 4).

Ми бачимо, що газета повідомляє про дійсно вражаючі за своєю руйнівною силою наслідки землетрусу. Це викликає у потенційного читача співчуття американцям, яким потрібно починати своє життя буквально з нуля, і, тим більше, тим, хто втратив рідних і близьких внаслідок стихії. Позаяк, газета робить акцент на тому, що уряд молодій державі цілком може впоратися з подоланням наслідків землетрусу:

«Ні на почті, ні в банках гроші не пропали, хоч ціла юрба розбишак напала була на зруйноване казначейство, але солдати прогнали їх, при чому вбили кільканадцять грабіжників. Серед приватних людей зібрано вже для мешканців Сан-Франциско 50 млн. карб.» (Громадська Думка, № 87, 18 квітня 1906 р., с. 4).

Навряд чи американці збирали кошти саме у карбованцях, таке переведення валют було потрібним для того, аби читач з Наддніпрянської України адекватно сприймав обсяг допомоги, наданий постраждалим від приватних осіб. Ця теза загалом працює на утвердження думки, що американське суспільство здатне до самоорганізації.

Природні та техногенні катастрофи у США складають постійний сюжет міжнародної колонки газет «Громадська Думка» та «Рада»:

«З півострова Флоріда пишуть, що там буря вхопила пароход з портовими робітниками, при цьому загинуло 20 чоловік» (Рада, №25, 13 жовтня 1906 р., с. 3).

«Філадельфія. Під час урочистої процесії, у якій брало участь багацько тисяч людей, ослабло від спеки і мусило звернутись до лікарської допомоги коло 2500 чоловіка» (Рада, №153, 7 липня 1907 р., с. 4).

«Величезна пожежа в Нью-Йорці. Погоріла гостиниця "Summer Hotel". Під час пожежі в гостиниці були тисячі мешканців. Погибло біля 40 чоловік, при чому в числі жертв – самі жінки і діти, які не мали сили побороти мушкетерів, що їх штовхали та душили... Поліція дізналася, що пожежа вибухнула з підпалу злочинців, які мали на думці скористатися панікою та пограбувати багатьох жильців гостиниці» (Рада, № 167, 24 липня 1907 р., с. 3).

«Три тижні тому в шахті Елі, в Неваді завалилася стеля, під якою zostалося троє робітників. Щасливо, що всі троє залишилися цілими і живими. Праця по їх визволенню просувається помалу, бо бояться нових обвалів. Під завалами шахтарям доведеться провести ще тижні три, але з ними є зв'язок через телефон-дудочку, яким їм передали навіть пудинг на Різдво» (Рада, № 289, 25 грудня 1907 р., с. 5).

«Бостон. У присілку Челсі пожежа знищила біля 250 будинків, в тому числі, громадські будинки, церкви, фабрики і торгівельні помешкання. В вогні погибло 450 чоловік без захисту. Збитку біля 20 млн. карбованців» (Рада, №77, 2 квітня (15 квітня) 1908 р., с. 4).

«Недалеко од Ферні лютує величезна лісова пожежа. Згоріло 6 міст. Загинуло 150 душ, сотні людей попечено» (Рада, №168, 23 лютого (5 березня) 1908 р., с. 4).

«В Каліфорнії горить тисячолітній чудовий ліс. Найбільше дерево в світі, що називається «матір'ю лісів», горить всю ніч» (Рада, №194, 24 лютого (6 березня) 1908 р., с.3).

«Пароход «Республік» пішов на дно під час буксирування у Нью-Йорку» (Рада, 14 лютого (27 лютого) 1910 р., № 10, с. 3).

«Величезні бурі наробили багато шкоди на заході Північної Америки. Пошкоджено будинки, в Чикаго вбито 6 душ, в Мемфісі – 7. Силу поранено» (Рада, №88, 19 квітня (2 травня) 1909 р., с. 4).

«Під час пожежі у Нью-Йорку згоріло біля 100 дівчат, що переселились сюди з Росії» (Рада, №73, 31 марта (13 квітня) 1911, № 59, с. 3).

«Ураган в Алабамі, Індіані і Огайо-Сіті наробив збитків на кілька мільйонів доларів. Містечко Лоуер-Пічтрі в Алабамі зруйновано» (Рада, №58, 10 марта (23 березня) 1913 р., с.5).

«Вулиці міста Перу в штаті Індіана на 20 футів під водою. Вода зруйнувала повністю місто Дайтон. Впливло багато трупів жінок та дітей. В Огайо 250 000 лишилось без домів, мільйон людей без роботи» (Рада, №62, 15 марта (28 березня) 1913 р., с. 3).

У якості окремого сюжету варто виділити і катастрофи та злочини на залізниці:

«На пенсильванській залізниці поїзд зійшов з рейок над водоймою. Потонуло 44 особи» (Рада, №29, 18 жовтня 1906 р., с. 4).

«Поїзд-експрес, що йшов з Чикаго до Алтону був затриманий в Глазго, штату Міссурі, злочинцями, що ввійшовши до вагону з револьверами, розбудили пасажирів, захопили цінні речі і зникли» (Рада, №39, 29 жовтня 1906 р., с. 4).

«Біля Волпарейзо (штат Індіана) поїзд з емігрантами росіянами, євреями, сербами, поляками вдарився з товарним поїздом. Загинуло 47 душ, поранено – 38. Багатьох врятувала поїзна прислуга» (Рада, №41, 1 листопада 1906 р., с. 4).

«На станції Теранета-Балтімора огайської залізниці пасажирський поїзд наскочив на товарний. Вбито 38, поранено 50 чоловік. Два останні вагони пасажирського поїзда зовсім зруйновано. З 50 пасажирів, що були в цих вагонах, цілими лишилось тільки троє» (Рада, №82, 19 грудня 1906 р., с.3).

«На експрес Нью-Йорк-Сент-Луїс, що часто перевозить гроші, скоєно напад. Грабіжники вскочили в потяг, зв'язали поштового чиновника і вкрали 4 мішки з грошми» (Рада, №91, 20 квітня (3 травня) 1908 р., с. 3).

«В Нью-Йорку під час вивантаження динаміту з товарного вагона в човен стався справжній вибух. Вбито 25 душ. Ранених кілька сотень душ» (Рада, №17, 22 лютого (4 лютого) 1911 р., с. 3).

Проаналізувавши наведені уривки, ми можемо стверджувати, що редколегія «Громадської Думки», а пізніше – «Ради» суттєво завищувала показники збитків та жертв при описі катастроф у США. Чим це зумовлено? Можливо, прихованою позицією редакції щодо обмеження міграції населення з українських теренів.

Позаяк, враження подібні публікації на читача газети створювали прямо протилежне, ніж очікувалося. США сприймалися у якості країни великих можливостей. Якщо десь згорів готель на 1000 осіб, отже, є міста, у яких настільки величезні готелі є затребуваними. Якщо на поїздах регулярно стаються катастрофи, то і залізниця – звична частина життя кожного американця. Якщо землетрус зносить у Каліфорнії громадські приміщення, отже, нещодавно «Дикий» Захід має непогану інфраструктуру.

Можливо, редакція хотіла акцентувати увагу на негативних наслідках прогресу, зображуючи грабунок потягів та кораблетрощі. Не виключено, що редактори, звиклі до європейського помірно-континентального клімату, для себе як незвичне відзначали природні катаклізми і, власне, наводили фокус читача на урагани, землетруси та інші стихії. Позаяк, катастрофи природного та техногенного характеру складають значну частку у текстах газет «Громадська Думка» та «Рада», присвячених США.

США – держава інновацій. Динамічності образу США (окрім катастроф, породжених, в тому числі, інтенсивним засвоєнням територій) надавали описи винаходів та грандіозних інфраструктурних проєктів, що реалізовувалися в цій державі.

Символом американських інновацій став винахідник Т. Едісон, який часто згадується на сторінках «Ради»:

«Безпроводний телеграф між Європою та Америкою. 14 октября цього року відкрито перший безпроводний телеграф між північноамериканським і європейським континентами. Першу телеграму, передану цим телеграфом, одержала паризька газета “Le Motin”. Американський винахідник Едісон підтримав винахід Марконі і висловив щодо нього великі надії. На запитання, чи можна буде встановити безпроводний телефон через Атлантийський океан, Едісон відповів, що на його думку за наших часів це не станеться» (Рада, №233, 16 октября 1907 р., с. 3).

«Відомий американський вчений і винахідник Едісон прислав у херсонську губернську управу листа про свій новий винахід у полі будівництва. Суть винаходу – відливання цілих будинків за 12 годин від початку будівництва. Едісон пише, що дозволяє використовувати свій винахід всім, хто готовий це робити за якісних матеріалів» (Рада, № 294, 30 декабря (12 січня) 1909 р., с. 3).

«Новий винахід Едісона – аккумулятор, який не втрачає своїх властивостей протягом чотирьох років» (Рада, №137, 18 июля (31 червня) 1909 р., с.3).

«Нова геніальна вигадка Едісона – диктофон» (Рада, № 16, 21 января (3 лютого) 1911 р., с. 3).

Символом надзвичайно амбітного інфраструктурного проєкту став Панамський канал, який також часто постає на сторінках «Ради», як об'єкт підвищеної уваги редакції:

«Оголошено конкурс на виконання Панамського каналу. Підряд можуть взяти й неамериканці, але той, хто возьметься, повинен мати 5 млн. долл. капіталу і повинен залишити 3 млн. долл. в заставу» (Рада, №13, 29 вересня 1906 р., с. 4). Суми, названі в цій статті (в еквіваленті карбованців вони були вдвічі більшими) дійсно вражали пересічного читача газети.

«Уряд Сполучених Штатів асигнував 2 млн. долл. на будівництво бараків для офіцерів і солдатів, що будуть охороняти Панамський канал. На Панамі буде постійно стояти 6 300 душ війська» (Рада, №93, 26 апреля (9 травня) 1911 р., с. 3). Знову ж таки, якщо непрямі витрати на Панамський канал були настільки значними, то сума витрат уряду на сам проєкт в уявленні читачів «Ради» дійсно була захмарною.

Уявлення про американців, як націю шукачів та інноваторів складалося і завдяки висвітленню у газеті «Рада» тривалого конфлікту між двома американськими полярниками Ф. Куком та Р. Пірі за право вважатися першою людиною, яка досягла Північного полюса. (Рада, №212, 20 сентября (3 жовтня) 1909 р., с.3; Рада, №223, 4 октября (17 жовтня) 1909 р., с. 3, Рада, № 227, 9 октября (22 жовтня) 1909 р., с.3; Рада, № 240, 24 октября (6 листопада) 1909 р., с.4; Рада, № 266, 25 ноября (7 студня) 1909 р., с.3).

Гострота расового питання в США. Аналізовані у цій статті газети подають чимало матеріалів, які стосуються конфліктів на расовому ґрунті у США. Всі ці матеріали можна умовно поділити на дві групи: а) ті, що стосуються конфлікту «старожилів» з відносно молодого японською громадою у Каліфорнії; б) ті, що висвітлюють становище афроамериканців та їх боротьби за реалізацію власних громадянських прав.

«Японське» питання вперше виринає на сторінках «Ради» у жовтні 1906 р. (Рада, №26, 14 жовтня 1906 р., с.3): *«З Каліфорнії сповіщають, що уряд Штатів бажає*

підтримувати товариство з Японією. Японію сповістять про такий настрій Штатів... Японія вимагає, щоб японцям у Каліфорнії було дано змогу користуватись правами, про які сказано в умовах 1894 р., між іншим, правом ходити в громадські школи в Сан-Франциско. США вимагає у японського уряду, щоб було арештовано та покарано японців, які хотіли таємно ловити котиків коло Аляски.

В принципі, ця перша стаття зі згадкою про японців у США в газеті «Рада» розкриває два приводи до багаторічного конфлікту між урядами США та Японії. У 1906 р. в Сан-Франциско трьох японських хлопчиків виключили з американської громадської школи. Це викликало з японського боку дипломатичні протести. Позаяк, американський уряд не міг напряду вирішити це питання, адже, питання освіти знаходилися у відомстві урядів штатів. (Рада, №33, 22 жовтня 1906 р., с. 3).

Питання співвідношення повноважень федеральної влади та влади штатів були надзвичайно болючими для США, особливо в умовах, коли пам'ять про Громадянську війну все ще була живою і визначальною для американської ідентичності. А тому, попри втручання високопосадовців, газета «Рада» констатувала неможливість вирішити питання здобуття освіти трьома дітьми: *«Непорозуміння щодо навчання японських дітей у американських школах не вирішено. Японський посол Аокі бачився з президентом Рузвельтом і з міністром закордонних справ Буттом, але це ділу не допомогло. Не вдалося налагодити діло і міністру справедливості. Каліфорнійський уряд штату навпаки грозиться винести питання в Конгрес про виселення японців з Америки, як це було з китайцями»* (Рада, №47, 5 листопада 1906 р., с. 3).

На протистоянні федеральної і регіональної влади у вирішенні конфлікту про можливість відвідування японськими дітьми американських шкіл наголошується у виданні і у 1907 р.: *«Американський уряд опинився у дуже трудному становищі. З одного боку він не може вмішатись в справи автономної одиниці, не порушуючи американської конституції, а з другого боку перед японським урядом являється він самотнім відповідальним органом за порушення прав японських емігрантів. Деякі газети вже навіть кажуть про війну, яка з цього приводу могла би вибухнути між Японією та Злученими Державами»* (Рада, № 22, 27 січня 1907 р., с. 4).

Для того, щоб протиставити щось своїй поразці у справі «трьох японських хлопчиків», американський уряд ініціював детальне розслідування проти японських бракон'єрів на морських котиків: *«Чинownik, командирований на Прібіловські острови для дослідження незаконного полювання японців на котиків, зазначив страшенне знищення, лишилось всього 180 000 замість 7 млн., що було раніше»* (Рада, № 63, 27 листопада 1906 р., с. 4).

Реальні причини японсько-американського конфлікту були набагато глибші, ніж захист популяції морських котиків та можливість забезпечити безкоштовне навчання для дітей японського походження шкільного віку.

Японські і американські купці були конкурентами в торгівлі в Китаї, окрім того, зновприбулі до Каліфорнії японці, готові були працювати за менші кошти, ніж самі американці, при чому, виконуючи свою роботу якісно та маючи високу трудову дисципліну. Зокрема, на 1913 р. японці у Каліфорнії складали 1\40 частку населення, але при цьому виробляли 20 % сільськогосподарської продукції. (Рада, № 92, 23 квітня (6 травня) 1913 р., с.3). Тобто, ми маємо традиційну конкуренцію на ринку праці та битву за ринки збуту. Підливав олії до вогню той факт, що після жакливого землетрусу японці за безцінь купили масово землі в центрі Сан-Франциско (Рада, №71, 6 грудня 1906 р., с. 3).

Загалом протистояння федерального уряду і уряду штату Каліфорнія щодо «японського» питання стосувалося не лише системи освіти. Наприклад, у січні 1909 р.

палата представників Каліфорнії ухвалила біль, який забороняє купівлю нерухомості японцям в США. Цим був дуже незадоволений федеральний уряд, дійшло до прямого конфлікту президента Рузвельта і губернатора Каліфорнії Джилетта (Рада, №10, 14 январа (27 січня) 1909 р., с. 3).

Цікаво, що антияпонські настрої перекинулися з США на Канаду і одразу набули крайніх проявів насильства: *«Роздратування проти напливу китайців та японців, яке викликало кілька місяців тому сутички по побережжю Великого Океану в Сполучених Штатах, тепер відгукнулось в Ванкувері (Канада). Відбувся погром будинків і крамниць японців і китайців. Серед погромщиків 500 учасників. Поліція кількох арештувала, але юрба їх одбила і дець сховала. 3000 японців і китайців мусили втекти з міста»* (Рада, №200, 4 вересня 1907 р., с.3).

Загалом, дипломатичні кризи у японсько-американських відносинах були доволі регулярним явищем і інколи до їх вирішення американським високопосадовцям доводилося підходити нестандартно. Зокрема, у вересні 1907 р. після чергового загострення американсько-японської риторики, США серйозно замислювалися над тим, аби перекинути ескадру з Атлантики на Тихий океан. Але справу залагодив воєнний міністр Тафт, який саме гостював у Японії. Він під час бенкету у токійському муніципалітеті у якості тосту виголосив фразу: *«війна між Сполученими Штатами і Японією була б злочинством проти цивілізації»* (Рада, №219, 28 вересня 1907 р. с.3). У лютому 1911 р. у Конгресі знову лунало слово «війна» при розгляді перспектив американсько-японських відносин. Зокрема, депутат Гарсон зазначив, що не пройде і 8 місяців, як між Японією і США відбудуться бойові дії. Конгрес розглянув найбільш ймовірну зону атаки з боку країни сонця, що сходить. Більшість думок зійшлася на Панамському каналі. (Рада, № 34, 12 февраля (25 лютого) 1911 р., с.3). Виходячи з цієї потенційної загрози, США почали зводити укріплення в означеній зоні (Рада, № 36, 15 февраля (28 лютого) 1911 р., с.3)

Американсько-японським конфліктом вирішила скористатися Мексика. Президент Діас з метою придушити антиурядове повстання у Мексиці, яке спалахнуло не без впливу США, висунув ідею запросити 15-тисячний японський корпус, що дуже насторожило США. (Рада, №51, 4 марта (17 березіля) 1911 р., с. 3). На щастя, політичну прозорливість виявило керівництво Японії, яке відмовилося від збройного втручання до справ американського континенту, і також відмовилось від оренди у Мексики бухти Магдалени (Рада, №60, 15 марта (28 березіля) 1911 р., с. 3).

За такого стану американсько-японських відносин, як на рівні держав, так і на рівні громад, дивним видається той факт, що у роки Першої світової війни ці дві держави, врешті, опинилися союзниками по табору Антанти. Вочевидь, тут ми маємо справу з конфліктом, найбільш гаряча фаза якого довгий час відкладалась, що врешті вилилось в інтернування японських за походженням громадян США після нападу Японії у Перл-Харборі та вступу США до Другої світової війни.

Щодо афроамериканського питання, то варто зазначити, що газета «Рада» неодноразово фіксує сутички на расовому ґрунті. Наведемо декілька цитат на підтвердження цієї тези (при цитуванні традиційно зберігаємо лексику та правопис історичних джерел).

«Бійка негрів з білими. В США в штаті Оклахома сталася бійка негрів з білими. Зайшло з того, що негри вбили шерифа з м. Гаррісона. З газетної телеграми не видно, за що його вбито, сказано лише, що це душогубство спричинило криваву бійку, під час якої вбито 13 негрів і 6 білих. До негрів звідусіль прийшли допомога і тепер вони мають 2000 чоловік. Губернатор штату вимагає ввести війська» (Рада, № 130, 7 іюня (20 червня) 1908 р., с. 3).

«Розруха в Спрінгфелді. Розруха розпочалась 1 августа з того, що юрба хотіла судити судом Лінча двох негрів, яких обвинувачували за згвалтування та вбивство. Коли ж виявилось, що негрів вже переведено в тюрму близько міста Блумінгтона, і що таким чином їх спасли од самосуда, юрба стала нападати на негритянську частину населення Спрінгфелда. Негри почали одстрілюватися, при чому, два чоловіка було вбито, а декілька інших поранено. Білі потім підпалили ту частину города, де жили негри і не давали пожеарним тушити пожежу. Через це всю міліцію штата Іллінойсу стягують до Спрінгфелда. Під час розрухів постраждав і призначений партією прогібіціоністів (вони домагаються заборони спиртних напиків) кандидат на посаду президента, якого було тяжко поранено каменем, кинутим йому в голову» (Рада, №182, 9 августа (22 серпня) 1908 р., с.3).

«Негритянське питання. Телеграф приніс звістку про цілий ряд сутичок між неграми і білими в Америці. Становище негрів в державі незavidне. Хоча після визвольної війни 60-х років було урочисто признано негра за людину та громадянина, що має однакові права з всією людянністю Сполучених Штатів, але справді, він зостався тією ж твариною, що й був в часи рабства» (Рада, №197, 28 августа (10 вересня) 1908 р., с. 3).

У «Раді» наводяться чисельні приклади порушення громадянських прав афроамериканців на Півдні та невтручання федерального уряду у вирішення ситуації. Ми вже зазначали, що хиткий баланс повноважень федеральної і регіональної влади – це одне з ключових питань американської демократії. Бажання втримувати цей баланс, вочевидь, було ключовим фактором для президента В. Г. Тафта, який змушував його часто ігнорувати проблеми афроамериканської громади.

«Було місто на Півдні, яке перед виборами привезло цирк, у якому за білет можна було заплатити виборчою карткою. Чим і скористались негри, які такі забави дуже люблять» (Рада, №197, 28 августа (10 вересня) 1908 р., с. 3).

«Тафт і негри. В Гальвестоні, в штаті Техас, скинуто всіх негрів, які займали офіціальні посади, в числі приблизно 150 душ. Свої посади вони отримали за Рузвельта, але Тафт рахується на Півдні з протинегритянською опозицією» (Рада, №159, 15 июля (28 липня) 1909 р., с. 3).

«Президент Тафт, євреї і негри. Прилюдна догана президента Тафта полковникові Гарардові, що не дозволив солдатів Блюмові здавати екзамен на офіцера через те, що він єврей. Делегація американського товариства розповсюдження культури між неграми та індіанцями просила в своєму меморандумі президента звернути увагу на те, що негри в Сполучених Штатах зовсім беззахисні, що підсудних негрів повинен був би судити суд центральний, а не місцевий суд штату, де здебільшого вороже ставляться до негрів, особливо на Півдні. Тафт одмовився допомогти, бо, мовляв, це не його діло, втручатись у хатні справи окремих штатів» (Рада, №120, 28 мая (10 червня) 1911 р., с.3).

Власне, газета «Рада» доволі чітко констатує наявність расових розламів та расової ненависті у американському суспільстві та обмеженість ресурсу федерального уряду у вирішенні цих питань. Традиційно, позиція газети соціалістичного ухилу (хоч редакція і прагне до об'єктивності) знаходиться на стороні пригноблених.

США - країна потужного жіночого руху.

Редакція «Громадської Думки», а пізніше – «Ради», акцентувала увагу на високому ступені інтегрованості жінок до ринку праці та економічних відносин. Особливо відзначається їх підприємницька діяльність: *«Лічать, що в Сполучених Державах самі на себе працюють кілька сот тисяч жінок, окрім щоденних робітниць. Між ними ковалів є 193, властительок кінних підвод 190, бляхерів –1759, парикмахерів*

– 5574, обойщиків – 240, носильщиків – 300, стельмахів – 545. Найбільше жінок (150 000) служить за приказниць по крамницях. Далі є писарів 85 000, писарів на машинці – 86 000, бухгалтерів – 74 000. Лікарів жінок 8119, артисток з театру – 11 000, літераторів – 2192». Але, разом із тим, у цій же статті зазначається, що в галузі трудових відносин жінки зазнають чисельних утисків: *«Жіночу працю в Америці визискують капіталісти не менше, як в Європі. В крамницях, наприклад, жінки працюють так само довго, як і чоловіки, а одержують в половину меншу плату. Жінці приказниці ледве вистачає на те, щоб випити каву та з'їсти шматок булки»* (Громадська Думка, № 84, 14 квітня 1906 р., с. 3).

Об'єктивна наявність у суспільстві дискримінації за гендерною ознакою у сфері трудових відносин приводила до того, що жінки брали участь у загальних трудових страйках та маніфестаціях, а також набув поширення суфражистський рух. Газета «Рада» подає декілька статей, які стосуються виборчих прав жінок. Дозволимо собі їх зачитувати:

«Американські суфражистки. В Нью-Йорці відбулася грандіозна маніфестація, у якій брало участь 30 000 жєнєцїн. Але пройшла вона цілком мирно. 30 000 жєнєцїн в білому пройшли вулицями нога в ногу, мов солдати, разом з ними йшло 35 оркестрів музик, а також їхав ескадрон жінок на конях» (Рада, №99, 1 мая (14 травня) 1913 р., с. 3).

«З нагоди переїзду Вільсона у Білий дім, суфражистки влаштовують свято – десятки тисяч жєнєцїн будуть йти за «колісницею рівноправності», на якій буде сидіти найкраща жєнєцїна Сполучених Штатів, одягнена в костюм арештантки і друга жєнєцїна, одягнена в костюм божєвїльного. Цим мається символічно вказати на те, що жєнєцїнам відмовляють в рівноправності» (Рада, №65, 19 марта (31 квітня) 1913 р. с.3).

Як бачимо, суфражистський рух у США набував перформативного характеру. Виступи суфражисток почасти нагадували середньовічний карнавал, чи театралізоване дійство. Позаяк, федеральний уряд переклав обов'язки по вирішенню долі жіночих виборчих і представницьких прав на владу штатів. Знову так, не вважаючи жіночі політичні права жінок достатньо серйозним питанням, аби порушити хиткий баланс повноважень федеральної та регіональної влади. Над американським політикумом все ще майоріли привиди Громадянської війни та перспективи територіального розколу держави, і, керуючись цими паттернами попереднього XIX ст., часто керманічі держави не помічали нових викликів від громадянського суспільства. До Першої світової війни процес надання виборчих прав жінкам відбувався повільно, а в українських газетах висвітлення цього процесу підсилювало ефект сприйняття США як країни політичних турбулентностей:

«Із 40 штатів Північної Америки до цього часу жінки мали виборче право лише в 11. Нещодавно до штатів, які підтримують виборчі права жінок, приєднався Нью-Йорк. У Вісконсіні спроба надати жєнєцїнам права провалилася» (Рада, № 36, 12 февраля (25 лютого) 1913 р., с. 3).

США веде невизначену міжнародну політику, кидаючись від ролі «всесвітнього миротворця» до ізоляціонізму.

США дійсно знаходилися у стані трансформації зовнішньополітичної стратегії. З одного боку, лідери американської дипломатії все ще боролися з комплексом меншовартості, характерним для постколоніальних держав, та все ще доводили на міжнародній арені, що їх держава «така сама, як і інші» (Коен, 2023). З іншого боку, інтенсивний промисловий розвиток, притік іммігрантів, який доводив привабливість США, плекали американські геополітичні амбіції.

У «Громадській Думці» та «Раді» деякі висловлювання про зовнішню політику США характеризують державу, як таку, яка прагне відмежуватися від активної участі у грі на «геополітичні шахівниці»: *«3 січня 1906 р. сенатор Бекон виступив в Сенаті проти участі Сполучених Держав в марокканській конференції, доводячи, що ця участь противна звичайній політиці держави»* (Громадська Думка, №5, 5 січня 1906 р., с. 4).

Набагато частішими є апеляції до «доктрини Монро», датованої 1823 р., яка передбачає першість США у вирішенні суперечок на американському континенті та невтручання їх у справи поза його межами:

«9 січня 1906 р. Державний Департамент запевнив французького посла, що Сполучені Держави не будуть вважати демонстрацію Франції у Венесуельських водах за зламання доктрини Монрое» (Громадська Думка, №9, 11 січня 1906 р., с.3).

«11 січня 1906 р., Лодж, говорячи про доктрину Монрое, сказав, що Сполучені Держави не повинні дозволяти якій-небудь чужій державі зайняти частину американської землі, хоч би й тільки на час» (Громадська Думка, №11, 13 січня 1906 р., с.3).

«У Ріо-де-Жанейро відбувся третій з'їзд заступників усіх американських республік. Головну увагу звернено на науку Монро, який доказував, що європейські держави не матимуть права втручатись у діла Америки, а тим більше захоплювати хоч би клептик американської землі» (Громадська Думка, №190, 18 серпня 1906 р., с.3).

Газети також фіксують політичні практики, пов'язані з реалізацією доктрини Монро, наприклад, у липні 1906 р. США виступили арбітром у конфлікті між Гватемалою і Сальвадором. (Громадська Думка, №152, 4 липня 1906 р., с.4). У квітні 1907 р. США «примирювали» суперечку між Нікарагуа та Гондурасом. (Рада, №90, 17 квітня 1907 р., с.3). А під час землетрусу на Ямайці у тому ж 1907 р. США заявили про своє виключне право допомогти постраждалим, що ледь не призвело до дипломатичного конфлікту з Англією (Рада, № 10, 13 січня 1907 р., с. 4).

У 1906 р. для підтримки проамериканського уряду на Кубу було відряджено 8000 американських солдатів. Антиурядове повстання розгорілося через конфлікт цукрових та тютюнових магнатів. Перші орієнтувалися на американський ринок, останні – на європейський. Як наслідок американського втручання антиурядове повстання зупинилося. Щоправда, редакція «Ради» розцінювала рішення Т. Рузвельта про втручання у громадянський конфлікт як аморальне та висловлювала надію на подальшу національну революцію на Кубі «щоб Сполучені Штати не мішались в кубинські справи» (Рада, № 4, 19 вересня 1906 р., с. 4., Рада, №12, 28 вересня 1906 р. с. 3).

Видання також фіксує нарощування воєнної міці США:

«Йде багато важких робіт, щоб привести флот та оборону Тихоокеанського побережжя в якнайкраще становища. Для нових кораблів виливають пушки. Пушок, мін та інших снарядів тепер більше, ніж коли-небудь. В Педжедзунді споруджують сухий док» (Рада, №144, 26 червня 1907 р., с. 4). Така активність на Тихому океані з боку США була зумовлена настороженням ставленням до Японії та потребою захисту своїх інтересів у Китаї.

«Сенатор Клем вносить в Конгрес законопроект, по якому уряд під час війни матиме право вимагати од кожного штату відоме число війська, яке б відповідало числу його людності. Як тільки війна скінчиться – військо одразу розпускається додому» (Рада, №278, 5 грудня (18 грудня) 1908 р., с. 3). Підняття питання комплектації армії на воєнний час було породжено частково «фантомними болями»

Громадянської війни, коли на момент початку бойових дій у розпорядженні уряду було лише 12 000 регулярного війська (Роудс, 2023, с. 25).

«Розпис воєнного міністерства на 1909 рік, поданий воєнним міністром, зазначає асигновку в 500 000 дол. для придбання аеростатів, якими можна буде керувати» (Рада, №250, 1 ноября (13 грудня) 1908 р., с. 3). Вочевидь, американці доволі стратегічно дивилися на розвиток авіації, вважаючи її перспективним видом озброєнь, а відповідно, прагнучі захистити свої об'єкти критичної інфраструктури (перш за все, Панамський канал) від атак з повітря.

Нарощування військової міці породжувало і геополітичні амбіції США. Все частіше США висувують себе на роль арбітра та миротворця не на панамериканській, а на міжнародній арені. У січні 1906 р. на сторінках «Громадської Думки» з'являється повідомлення про те, що буцімто чимало європейських політиків подали прохання до президента Т. Рузвельта про скликання міжнародного конгресу по Близькому Сходу (Громадянська Думка, №13, 15 січня 1906 р., с. 3). США в особі Говарда Тафта ініціюють міжнародний рух за ідею всесвітнього спокою (Рада, №59, 13 марта (26 березня) 1906 р., с. 3). Американський підприємець Карнегі навіть виділяє чималу суму у 10 млн. долл. на підтримку засадничих ідей цього руху (Рада, № 15, 20 января (2 лютого) 1911 р., с.3). Пізніше ці ідеї оформляться у концепт Лігі Націй, запропонований вже президентом В. Вільсоном після Першої світової війни.

Але мирні ініціативи США часто виступали ширмою для реальних практик доволі традиційної для початку ХХ ст. «дипломатії канонерки». Зокрема, під приводом захисту американців в Китаї в разі державної нестабільності, США неодноразово відсилали до його берегів свої військові кораблі: *«Уряд Північно-Американських Сполучених Держав обмірковував усе, що погрожує тепер чужоземцям в Китаї. В Вашингтоні всі певні, що повстання вибухне, при чому не пізніше, як в місяці червні. Американці знову послали у Китайське море два панцерники. До цього часу в Китайському морі американці мали 3 великих і 10 малих військових пароходів»* (Громадська Думка, №26, 7 лютого 1906 р., с. 3).

Певним апогеем геополітичної сміливості США до початку Першої світової війни була ідея анексії Канади, висунута конгресменом Беннетом (Рада, № 32, 10 февраля (23 лютого) 1911 р., с. 3). Ця теза не на жарт розхвилювала Великобританію. І хоч високопосадовці спростували наявність у Білого Дому таких сміливих експансіоністських планів, президент Г. Тафт наголосив, що США планують розширювати свій, перш за все, економічний вплив на державу-сусіда з Півночі. (Рада, № 37, 16 февраля (29 лютого) 1911 р., с.3, Рада, №89, 21 апреля (4 травня) 1911 р., с.3).

Отже, США поступово відходять від звичних для ХІХ ст. моделей поведінки на міжнародній арені, і заявляють про свої претензії на лідерство (хоча, поки ці заяви звучать ще дуже невпевнено).

США – держава з дуже складними відносинами в трикутнику «праця-капітал-влада».

Часто на сторінках досліджуваних газет зустрічаються згадки про забастовки та страйки:

«Уже от швидко буде три місяці, як почались великі непорозуміння між спілкою телеграфних служащих і компаніями. Правительство Сполучених Штатів усіх заходів вживає, тільки щоб якось не допустити того, як надії, що все скінчиться зовсім тихо-мирно – дуже мало» (Рада, №154, 8 липня 1907 р., с. 3).

«Забастовка телеграфістів, очевидно, затягнеться надовго. Державний комісар робітничих справ Непль поїхав до Ойстер-Баю, літньої резиденції Рузвельта,

щоб вмовити президента вмішатись в цю справу, але президент рішуче одмовляється од всякого втручання» (Рада, №181, 10 серпня 1907 р., с.3).

«Страйк телеграфістів поширився на деякі міста Канади. Телеграфісти кампанії «Associated Press» висувують наступні вимоги: 8 годинний робочий день, 24 години відпочинку щотижня, 30 долл. тижневої платні за денну і 35 долл. за нічну роботу» (Рада, № 184, 14 серпня 1907 р., с. 3).

«В Мадісоні склалася бійка між отрядом кінної поліції в 150 чоловіка та десятитисячним натовпом чоловіків та жінок, що мали намір взяти участь у демонстрації безробітних. Багато демонстрантів було в червоних шапках з анархістськими прапорами. Коли поліція почала наближатись, демонстранти заспівали Марсельєзу, і один кинув у натовп бомбу» (Рада, №65, 18 марта (31 березня) 1908 р., с. 4).

«Страйк трамвайних робітників у Філадельфії перейшов у сутички з поліцією. Внаслідок поранено 200 чоловік, серед них багато жінок робітників» (Рада, №121, 30 мая (12 червня) 1909 р., с. 3).

«У Пітсбургу припинено трамвайний рух через забастовку кондукторів та машиністів» (Рада, № 136, 17 іюня (30 червня) 1909 р., с. 3).

«Забастувало у Нью Йорку скільки то тисяч душ ресторанної прислуги. Демонстранти побили вікна в ресторанах та готелях. Багато ранених» (Рада, №11, 13 января (27 січня) 1913 р., с. 5).

Як бачимо, робітничий клас дедалі частіше і гучніше заявляв про свої права та інтереси і навіть намагався виборювати їх на вулицях. Іншим варіантом поведінки соціально незахищених верств населення з числа нещодавніх мігрантів було повернення до країн виходу у Старому Світі. Багатьом родинам дійсно не вдавалося прижитися в США, а пік реєміграції потрапляв на часи фінансової кризи:

«Одним з головніших наслідків фінансового крізісу в Америці являється величезний зріст еміграції за її межі. Почалося, як висловлюються англійські газети, поголовне втікання до Старого Світу. В одну тільки Італію за останні дні повернулося 50 000 мігрантів. Через німецькі порти за останні дні повернулося 63 250 емігрантів. Величезна лава «втікачів» суне до Галичини, Царства Польського і Познані. Масово повертаються ірландці, особливо, сільськогосподарські робітники» (Рада, № 275, 8 декабря 1907 р., с.3).

«АПФ підрахувала число безробітних в Сполучених Штатах, виявилось, що їх 4750 тис. душ. Їх становище з дня на день гіршає. Це призводить до повернення багатьох до Старого Світу. Зокрема, на пароплаві «Вільгельм II» до Бремена повернулось 4 тис. осіб» (Рада, №79, 4 апріля (17 квітня) 1908 р., с. 3).

Редакція видання явно обстоювала ліві політичні позиції, а відтак вона оцінювала зрушення, покликані покращити соціальне становище трудящих як явно недостатні: *«З законопроектів, які мають значення для робітників, Конгрес прийняв поки що тільки проект про відповідальність підприємств за каліцтва» (Рада, №92, 22 апріля (15 травня) 1908 р., с.3).* У 1913 р. редакція «Ради» вітала створення міністерства праці та призначення міністром колишнього шахтаря Вільяма Вілсона, який мав однакове прізвище з президентом, що його призначив – Вудро Вілсоном. (Рада, №46, 24 февраля (19 березня) 1913 р. с. 5, Рада, № 76, 2 апряля (15 квітня) 1913 р., с. 3).

На іншому соціальному полюсі від робітників, які вийшли на вулиці, чи безробітних, які змушені були залишити свою «американську мрію» знаходились американські товстосуми. Попри ліве спрямування газет, «Громадська Думка» та «Рада» намагалася висвітлити життя американських багатіїв, не примітивізуючи його,

позиціонуючи, що ніщо людське не є чужим для тих, хто має в своєму розпорядженні суми коштів, які пересічній людині навіть складно уявити.

Наприклад, газета «Громадська Думка» у серпні 1906 р. передрукувала статтю М. Горького, присвячену американським мільярдерам. У ній описується здивування автора, що мільярдер не має три пуза чи 150 зубів, *«а є лише худий, сивий дід, бритий, лисий, одягнений, як всі люде. З золота на йому лише перстень, годинник і пломби на зубах, та й м'яса не їсть він на сніданок. Мета його завдяки грошам здобувати нові гроші, залишаючи своїм робітникам стільки, щоб не померли з голоду»* (Громадська Думка, №188, 15 серпня 1906 р., с.2). Навряд чи здивування М. Горького було щирим, однак, його думка явно імпонувала редакторам видання – існує небагато зовнішніх ознак американського багатія, а їх суть зводиться до заробляння грошей та небажання до справедливого розподілу заробленого. Серед дивних способів заробити наводиться факт, що американські багатії часто контрабандою ввозили ювелірні вироби, надягаючи їх на себе після поїздок до Європи. Справа навіть дійшла до федерального суду (Рада, №144, 26 іюня (9 липня) 1911 р., с. 3).

Але траплялася у діжці дьогтю в зображенні американського багатія і ложка меду. Видання високо цінувало філантропію з боку американських багатіїв, позиціонуючи її як приклад, гідний для наслідування: *«Відомий американський король мільярдів Рокфелер одсвіткував семидесятиліття свого життя подарунком в 20 млн. карб. на користь заснованого ним у 1907 р. просвітницького товариства «General Education Board». Воно має на меті давати змогу всім американським містам з людяністю більше 100 тис. осіб відкривати власні вищі школи. Допомогою цього товариства користуються більше 40 університетів і коледжів. Жертви Рокфелера на культурні і загальнокорисні підприємства за життя досягли 240 млн. карб.»* (Рада, №155, 10 іюля (23 липня) 1909 р., с.3).

Якими б неоднозначними не були американські багатії на сторінках «Ради», абсолютно однозначно кидається в очі той факт, що існував конфлікт між федеральним урядом і найбільшими «тугими гаманцями» країни. Зокрема, на сторінках «Ради» згадується про проєкт родини Ротшильдів з будівництва каналу, який має з'єднати Тихий і Атлантичний океан через розширення русла р. Аtrato і з'єднання її з затокою Купіною. Цей канал міг стати конкурентом Панамському, який контролювався урядом. Відповідно, зіткнення інтересів видно буквально «неозброєним оком» (Рада, № 267, 26 листопада (8 грудня) 1909 р., с.3).

Доволі довготривалою була і боротьба уряду США з монополіями (здебільшого – трестами). Є чимало згадок про те, що цю боротьбу ініціював президент Т. Рузвельт (Рада, № 182, 11 серпня 1907 р., с.3, Рада, № 213, 21 вересня 1907 р., с.3), вона була продовжена його наступником Г. Тафтом (Рада, № 152, 7 іюля (20 липня) 1909 р., с. 3, Рада, № 6, 9 січня (22 січня) 1909 р., с. 3). Попри те, що судова система здебільшого була в плані оцінки діяльності трестів однодумцем Білого Дому, часто монополісти могли обійти закон і не втрачали своїх надприбутків.

Редакція газети «Рада» неявно натякала на необхідності налагодження діалогу між людьми праці і капіталістами. Не відстоюючи революційних перетворень, «Рада» говорила про чисельність американського робітничого класу, яка з часом має конвертуватися у його впливовість, а отже, про необхідність людям капіталу обмежувати власні апетити в ім'я загального блага та соціальної стабільності.

США – держава, де українців стає дедалі більше.

Значна частина публікацій про США у досліджуваних виданнях присвячена українській трудовій діаспорі, що саме оформлюється у цей час. При чому, з часом публікації про українців в Канаді (більш чисельні) і США витісняють в газетах пласт

інформації власне про інші аспекти життя в цих країнах. Якщо газети 1906-1908 рр. подають погляд на США очима американців, висвітлюють досягнення і проблеми американців, колізії політичного і громадського життя американців, то в 1909-1913 рр. ми вже бачимо США крізь призму погляду діаспорянина-українця, його успіхів у адаптації і специфічних викликів, що стоять перед ним.

Видання констатує факт, що переважна більшість українців в США – це люди, які виїхали з теренів Австро-Угорської імперії через скрутне матеріальне становище: *«Тяжко пригнічують польські пани наших селян у Галичині. Через те багато їх виїздить на заробітки до Америки. Від 30 червня 1904 р. до 30 червня 1905 р. прибуло до Сполучених Держав у Північній Америці 14 473 чоловіка українців: з цього 3 553 жінок і дівчат. З усіх 2 243 вже раз їздили до Америки, побули вдома і знову їдуть. Найбільше приїхало українців з Австрії та Угорщини, 178 з Росії і по кілька чоловік з інших країн. Грошей вони привезли з собою 250 000 карб., тобто по 20-22 на чоловіка»* (Громадська Думка, № 5, 5 січня 1906 р., с.3).

З часом процес еміграції українців до США «обростав» інфраструктурою, не завжди легальною. Наприклад, стаття, датована липнем 1911 р. «Як мандрують до Америки» говорить про зростання серед емігрантів частки вихідців з теренів Російської імперії. Їх шлях за океан, зазвичай, розпочинався з перетину кордону з Австро-Угорщиною нелегально за допомогою агентів. Агенти мають домовленості з російськими жандармами на кордоні, тож, процедура для емігранта є відносно безпечною. Далі – якийсь порт в Німеччині. Послуги агента вартують немало – 25-50 карб. (більше, ніж в середньому емігранти брали з собою в Новий світ), але праця в США дозволяла повернути витрати за місяць. Видання говорить, про те, що селяни з Галичини і Волині, здебільшого залишались у США на рік-півтора на заробітки і вертались знову додому, хоча, частою була і повторна еміграція (Рада, № 124, 3 юля (16 липня) 1911 р., с.1).

Отже, ми бачимо, що хоча на ранніх етапах США розглядаються як тимчасова країна перебування українців (виключно для заробітків), сам процес переїзду починає «обростати» задіяним у ньому самозайнятим населенням, що знаходить відображення у пресі. А це і є «першою ластівкою», яка говорить на користь переходу у масовій свідомості США з розряду тимчасового епізоду у колективній біографії українства до сприйняття цієї країни як місця відносно тривалого осідку.

Другим свідченням того, що США поступово починають розглядатись як країна для постійного проживання українців і формування довготривалої діаспори, став той факт, що газета «Рада» фіксує великий рівень неграмотності серед українців, які в'їжджають до США як проблему (Рада, № 188, 19 серпня 1907 р., с.3, Рада, № 66, 19 марта (1 квітня) 1908 р., с. 3, Рада, №262, 15 ноября (27 грудня) 1908 р., с. 3). Звісно, що неграмотність обмежувала можливості до заробітку, а відповідно, й інтеграції у нове суспільство. Але у даному випадку принципове значення мало інше: у політичному дискурсі США довго лунала думка про необхідність недопущення в'їзду неграмотних емігрантів (Рада, № 19, 23 января (6 лютого) 1913 р., с.3-4). Такі законодавчі обмеження, попри тривалу дискусію, не були накладені, що не заважало самій дискусії насторожувати редакцію газети «Рада» і моніторити ситуацію. Цей моніторинг на сторінках газети дає нам можливість говорити, що можливість переїзду до США розглядалась видавцями як цінність для українців.

Значна частина повідомлень у пресі щодо українців у США стосувалася заснування та діяльності осередків, організацій та товариств просвітницького чи культурологічного характеру. Заходи, що проводилися цими об'єднаннями здебільшого мали не меті підтримати їх поточну операційну діяльність:

«Читальня «Просвіти» в Брукліні. 19 априля сього року заходами братства Пр. Тройці та при співучасті нью-йоркського гімнастичного товариства «Гайдамаки» відбулося відкриття читальні «Просвіти» в Брукліні. До читальні вписані кількадесят членів і обрано уряд. Метою читальні визначено пізнати «чия правда, чия кривда і чії ми діти»» (Рада, №105, 5 мая (20 травня) 1908 р., с. 3).

«У Нью-Йорку українська молодь заснувала товариство «Гайдамаки». Мета товариства – захист трудових прав українців, захист українців від шахрайства. Задачі товариства виключно культурно-просвітницькі, а не політичні» (Рада, №28, 3 феверяля (18 лютого) 1909 р., с.4).

«В Йонкерсі, Нью-Йорк, відіграв український гурток аматорів «Наталку Полтавку» І. Котляревського. Товариство «Подільська Січ» провело вечір пам'яті М. Драгоманова. Товариство «Гайдамаки» уладило 2 (15 мая) в Ньюарку аматорську виставку «Украдене щастя» І. Франка. Скрізь проходять бали. Вони носять патріотичний характер, танці перемежуються патріотичними лекціями і українськими піснями» (Рада, № 129, 9 іюня (22 червня) 1909 р., с. 3).

«Не дуже давно заснувалося у Нью-Йорку поступове українське товариство під назвою «Київ». Товариство це має на меті допомогти своїм членам, як морально, так і матеріально. Його гасло – «Учитися й просвіту нести другим» (Рада, №155, 10 іюля (23 липня) 1909 р., с.3).

«У Нью-Йорку відкрито українську школу і читальню зусиллями товариства Світога Андрея. Також у пошуку коштів на цю справу долучилося товариство Святої Ольги» (Рада, №165, 23 іюля (5 серпня) 1909 р., с.2).

Отже, чисельність української діаспори в США зростала, українці укорінювались, розбудовували діаспоральні структури, і це переконувало редакцію «Ради» приділяти їм більше уваги (часто за рахунок інформації про країну загалом). Сформувалася думка про обов'язковість інформування читацької аудиторії про «український світ» за межами етнічних земель.

У цьому контексті вкрай показовим є сюжет занепокоєння редакції недостатньою патріотичною активністю українців Техасу: *«Кільканадцять вже літ минуло, як з Галичини до Техасу переїхало чимало українців. Більшість з них недовго тут жили і перебрались до Канади. Зосталося кілька родин, що переселилися сюди з борцівського і гусятинського повітів. Здебільшого вони не мають своїх власних ферм і орендують землю у других. Національна свідомість у них не розбуджена зовсім. Дітей своїх посилають в науку до англійських шкіл або до польських» (Рада, № 98, 1 травня (14 травня) 1909 р., с.3).*

Тобто, зображення США як країни, куди їдуть українці, змінилось з образу тимчасового прихистку для заробітчан до місця, де є потужною діаспора, що розбудовує культурне життя та є включеною в «український світ» за межами Російської та Австро-Угорської імперій. І інтерес редакції до цього «українського світу» поступово зменшив вагу країнознавчих статей (присвячених США) у виданні в цілому.

Насамкінець, варто зазначити, що визначальними рисами узагальненого образу США в українських газетах початку ХХ ст. «Громадська Думка» та «Рада» були: динамічність розвитку, напруженість соціальних стосунків та невизначеність геополітичної стратегії.

Динамічність розвитку простежується крізь призму статей, присвячених природним та техногенним катастрофам, матеріалів щодо технічних інновацій та інфраструктурних проєктів, статей, які подають США як привабливе місце для міграції українців. Напруженість соціальних відносин у США постає через висвітлення расових конфліктів, протистояння праці та капіталу, дописи про конфлікти між федеральним

урядом та урядами штатів та про емансипаційний рух жінок. Геополітично США подані як країна на роздоріжжі: подекуди США прагнуть замкнутися у традиційному ізоляціонізмі, подекуди заявляють свої амбіції на роль всесвітнього миротворця, ініціюють сутички з центральноамериканськими державами та на рівні риторики заявляють про перспективи анексії Канади.

Часто прочитання статей про США, віддалених від нас у часі на понад 110 років, справляє враження історичного дежавю – настільки ж подібним є дискурс політикуму цієї держави. Це не привід для того, аби бідкатися і наголошувати на тому, що негативні сценарії повторювані. Скоріше такий дискурс варто сприймати як фактор, на який варто зважати, вибудовуючи сучасну комунікацію з американцями на різних рівнях.

Бібліографічний список

- Водотика, Т. та Магда, Є., 2016. *Ігри відображень. Якою бачить Україну світ*. Харків: Віват.
- Громадська Думка*, №5, 5 січня 1906 р.
- Громадська Думка*, №9, 11 січня 1906 р.
- Громадська Думка*, №11, 13 січня 1906 р.
- Громадянська Думка*, №13, 15 січня 1906 р.
- Громадська Думка*, №26, 7 лютого 1906 р.
- Громадська Думка*, №78, 7 квітня 1906 р.
- Громадська Думка*, № 79, 8 квітня 1906 р.
- Громадська Думка*, № 84, 14 квітня 1906 р.
- Громадська Думка*, № 87, 18 квітня 1906 р.
- Громадська Думка*, №152, 4 липня 1906 р.
- Громадська Думка*, №188, 15 серпня 1906 р.
- Громадська Думка*, №190, 18 серпня 1906 р.
- Еллер, Дж. Д., 2024. *Історія американських традицій. Від «Мейфлауера» до Сінко де Майо*. Львів: Ніка-Центр.
- Кравець, Д., 2019. Образ України в публікаціях США 1920-1930-х рр. *Історико-культурні студії*, 6(1).
- Коен, В. А., 2023. *Така ж держава, як усі інші. Стисла історія міжнародних відносин США*. Київ: Ніка-Центр.
- Машкова, Я. 2025. Пропаганда-2025: як Кремль перемикає фокус зі США на Європу. *Інститут масової інформації* [онлайн]. Доступ: <https://imi.org.ua/monitorings/propaganda-2025-yak-kreml-pereklyuchaye-fokus-iz-ssha-na-yevropu-i67185>. [Дата звернення:07.09.2025]
- Покляцька, В., 2016. Образ США у пост-радянській Україні: радянська спадщина та її прояви у сучасній політиці (на прикладі Помаранчевої революції 2004 р.). *Київські історичні студії*, 2 (3), с. 76–80.
- Рада*, № 4, 19 вересня 1906 р.
- Рада*, №12, 28 вересня 1906 р.
- Рада*, №13, 29 вересня 1906 р.
- Рада*, №25, 13 жовтня 1906 р.
- Рада*, №26, 14 жовтня 1906 р.
- Рада*, №29, 18 жовтня 1906 р.
- Рада*, №33, 22 жовтня 1906 р.
- Рада*, №39, 29 жовтня 1906 р.
- Рада*, №41, 1 листопада 1906 р.

Рада, №47, 5 листопада 1906 р.
Рада, №59, 13 марта (26 березня) 1906 р.
Рада, № 63, 27 листопада 1906 р.
Рада, №71, 6 грудня 1906 р.
Рада, №82, 19 грудня 1906 р.
Рада, № 10, 13 січня 1907 р.
Рада, № 22, 27 січня 1907 р.
Рада, №90, 17 квітня 1907 р.
Рада, №144, 26 червня 1907 р.
Рада, №153, 7 липня 1907 р.
Рада, №154, 8 липня 1907 р.
Рада, № 167, 24 липня 1907 р.
Рада, №181, 10 серпня 1907 р.
Рада, № 182, 11 серпня 1907 р.
Рада, № 184, 14 серпня 1907 р.
Рада, № 188, 19 серпня 1907 р.
Рада, №200, 4 вересня 1907 р.
Рада, № 213, 21 вересня 1907 р.
Рада, №219, 28 вересня 1907 р.
Рада, №233, 16 октября 1907 р.
Рада, № 275, 8 декабря 1907 р.
Рада, № 289, 25 декабря 1907 р.
Рада, №65, 18 марта (31 березня) 1908 р.
Рада, № 66, 19 марта (1 квітня) 1908 р.
Рада, №77, 2 апріля (15 квітня) 1908 р.
Рада, №79, 4 апріля (17 квітня) 1908 р.
Рада, №91, 20 апріля (3 травня) 1908 р.
Рада, №92, 22 апріля (15 травня) 1908 р.
Рада, №105, 5 мая (20 травня) 1908 р.
Рада, № 130, 7 іюня (20 червня) 1908 р.
Рада, №168, 23 іюля (5 серпня) 1908 р.
Рада, №182, 9 августа (22 серпня) 1908 р.
Рада, №194, 24 августа (6 вересня) 1908 р.
Рада, №197, 28 августа (10 вересня) 1908 р.
Рада, №250, 1 ноября (13 грудня) 1908 р.
Рада, №262, 15 ноября (27 грудня) 1908 р.
Рада, №278, 5 декабря (18 грудня) 1908 р.
Рада, № 6, 9 января (22 січня) 1909 р.
Рада, №10, 14 января (27 січня) 1909 р.
Рада, №28, 3 февраля (18 лютого) 1909 р.
Рада, №88, 19 апріля (2 травня) 1909 р.
Рада, № 98, 1 травня (14 травня) 1909 р.
Рада, №121, 30 мая (12 червня) 1909 р.
Рада, № 129, 9 іюня (22 червня) 1909 р.
Рада, № 136, 17 іюня (30 червня) 1909 р.
Рада, №137, 18 іюля (31 червня) 1909 р.
Рада, № 152, 7 іюля (20 липня) 1909 р.
Рада, №155, 10 іюля (23 липня) 1909 р.
Рада, №159, 15 іюля (28 липня) 1909 р.

- Рада*, №165, 23 юля (5 серпня) 1909 р.
Рада, №212, 20 сентября (3 жовтня) 1909 р.
Рада, №223, 4 октябрия (17 жовтня) 1909 р.
Рада, № 227, 9 октябрия (22 жовтня) 1909 р.
Рада, № 240, 24 октябрия (6 листопада) 1909 р.
Рада, № 266, 25 ноябрия (7 студня) 1909 р.
Рада, № 267, 26 ноябрия (8 студня) 1909 р.
Рада, № 294, 30 декабря (12 січня) 1909 р.
Рада, № 10, 14 января (27 січня) 1910 р.
Рада, № 15, 20 января (2 лютого) 1911 р.
Рада, № 16, 21 января (3 лютого) 1911 р.
Рада, №17, 22 января (4 лютого) 1911 р.
Рада, № 32, 10 февраля (23 лютого) 1911р.
Рада, № 34, 12 февраля (25 лютого) 1911 р.
Рада, № 36, 15 февраля (28 лютого) 1911 р.
Рада, № 37, 16 февраля (29 лютого) 1911 р.
Рада, №51, 4 марта (17 березіля) 1911 р.
Рада, №60, 15 марта (28 березіля) 1911 р.
Рада, №73, 31 марта (13 квітня) 1911 р.
Рада, №89, 21 апріля (4 травня) 1911 р.
Рада, №93, 26 апріля (9 травня) 1911 р.
Рада, №120, 28 мая (10 червня) 1911 р.
Рада, № 124, 3 юля (16 липня) 1911 р.
Рада, №144, 26 юня (9 липня) 1911 р.
Рада, №11, 13 января (27 січня) 1913 р.
Рада, № 19, 23 января (6 лютого) 1913 р.
Рада, № 36, 12 февраля (25 лютого) 1913 р.
Рада, №46, 24 февраля (19 березня) 1913 р.
Рада, №58, 10 марта (23 березня) 1913 р.
Рада, №62, 15 марта (28 березня) 1913 р.
Рада, №65, 19 марта (31 квітня) 1913 р.
Рада, № 76, 2 апреля (15 квітня) 1913 р.,
Рада, № 92, 23 апріля (6 травня) 1913 р.
Рада, №99, 1 мая (14 травня) 1913 р.
Роудс, Дж. Ф. 2023 *Історія Громадянської війни в США. 1861-1865*. Київ: Видавець Олексій Бушеля.
Фішер, К. 2022. *Створено в Америці. Соціальна історія культури та характеру американців*. Київ: Ніка-Центр.

References

- Vodotyka, T., Mahda Ye., 2016. *Ihry vidobrazhen. Yakoiu bachyt Ukrainu svit*. Kharkiv: Vivat.
Hromadska Dumka, №5, 5 sichnia 1906 r.
Hromadska Dumka, №9, 11 sichnia 1906 r.
Hromadska Dumka, №11, 13 sichnia 1906 r.
Hromadianska Dumka, №13, 15 sichnia 1906 r.
Hromadska Dumka, №26, 7 liutoho 1906 r.
Hromadska Dumka, №78, 7 kvitnia 1906 r.
Hromadska Dumka, № 79, 8 kvitnia 1906 r.

Hromadska Dumka, № 84, 14 kvitnia 1906 r.

Hromadska Dumka, № 87, 18 kvitnia 1906 r.

Hromadska Dumka, №152, 4 lypnia 1906 r.

Hromadska Dumka, №188, 15 serpnia 1906 r.

Hromadska Dumka, №190, 18 serpnia 1906 r.

Eller Dzh. D., 2024. *Istoriia amerykanskykh tradytsii. Vid «Meiflauera» do Sinko de Maio*. Lviv: Nika-Tsentr.

Kravets, D., 2019. *Obraz Ukrainy v publikatsiiakh SShA 1920-1930-kh rr. Istoryko-kulturni studii*. Vypusk 6, №1

Koen, V. A., 2023. *Taka zh derzhava, yak usi inshi. Stysla istoriia mizhnarodnykh vidnosyn SShA*. Kyiv: Nika-Tsentr.

Mashkova, Ya. 2025. *Propahanda-2025: yak Kreml peremykaie fokus zi SShA na Yevropu* [onlain]. Dostup: <https://imi.org.ua/monitorings/propaganda-2025-yak-kreml-pereklyuchaye-fokus-iz-ssha-na-yevropu-i67185>. [Data zvernennia:07.09.2025]

Pokliatska, V., 2016. *Obraz SShA u post-radianskii Ukraini: radianska spadshchyna ta yii proiavy u suchasni politytsi (na prykladi Pomaranchevoi revoliutsii 2004 r.)*. *Kyivski istorychni studii*, (2 (3), 76–80.

Rada, № 4, 19 veresnia 1906 r.

Rada, №12, 28 veresnia 1906 r.

Rada, №13, 29 veresnia 1906 r.

Rada, №25, 13 zhovtnia 1906 r.

Rada, №26, 14 zhovtnia 1906 r.

Rada, №29, 18 zhovtnia 1906 r.

Rada, №33, 22 zhovtnia 1906 r.

Rada, №39, 29 zhovtnia 1906 r.

Rada, №41, 1 lystopada 1906 r.

Rada, №47, 5 lystopada 1906 r.

Rada, №59, 13 marta (26 berezilia) 1906 r.

Rada, № 63, 27 lystopada 1906 r.

Rada, №71, 6 hrudnia 1906 r.

Rada, №82, 19 hrudnia 1906 r.

Rada, № 10, 13 sichnia 1907 r.

Rada, № 22, 27 sichnia 1907 r.

Rada, №90, 17 kvitnia 1907 r.

Rada, №144, 26 chervnia 1907 r.

Rada, №153, 7 lypnia 1907 r.

Rada, №154, 8 lypnia 1907 r.

Rada, № 167, 24 lypnia 1907 r.

Rada, №181, 10 serpnia 1907 r.

Rada, № 182, 11 serpnia 1907 r.

Rada, № 184, 14 serpnia 1907 r.

Rada, № 188, 19 serpnia 1907 r.

Rada, №200, 4 veresnia 1907 r.

Rada, № 213, 21 veresnia 1907 r.

Rada, №219, 28 veresnia 1907 r.

Rada, №233, 16 oktiabria 1907 r.

Rada, № 275, 8 dekabria 1907 r.

Rada, № 289, 25 dekabria 1907 r.

Rada, №65, 18 marta (31 bereznia) 1908 r.

Rada, № 66, 19 marta (1 kvitnia) 1908 r.
Rada, №77, 2 aprilia (15 kvitnia) 1908 r.
Rada, №79, 4 aprilia (17 kvitnia) 1908 r.
Rada, №91, 20 aprilia (3 travnia) 1908 r.
Rada, №92, 22 aprilia (15 travnia) 1908 r.
Rada, №105, 5 maia (20 travnia) 1908 r.
Rada, № 130, 7 iiunia (20 chervnia) 1908 r.
Rada, №168, 23 iiulia (5 serpnia) 1908 r.
Rada, №182, 9 avhusta (22 serpnia) 1908 r.
Rada, №194, 24 avhusta (6 veresnia) 1908 r.
Rada, №197, 28 avhusta (10 veresnia) 1908 r.
Rada, №250, 1 noiabria (13 hrudnia) 1908 r.
Rada, №262, 15 noiabria (27 hrudnia) 1908 r.
Rada, №278, 5 dekabria (18 hrudnia) 1908 r.
Rada, № 6, 9 yanvaria (22 sichnia) 1909 r.
Rada, №10, 14 yanvaria (27 sichnia) 1909 r.
Rada, №28, 3 fevralia (18 liutoho) 1909 r.
Rada, №88, 19 aprilia (2 travnia) 1909 r.
Rada, № 98, 1 travnia (14 travnia) 1909 r.
Rada, №121, 30 maia (12 chervnia) 1909 r.
Rada, № 129, 9 iiunia (22 chervnia) 1909 r.
Rada, № 136, 17 iiunia (30 chervnia) 1909 r.
Rada, №137, 18 iiulia (31 chervnia) 1909 r.
Rada, № 152, 7 iiulia (20 lypnia) 1909 r.
Rada, №155, 10 iiulia (23 lypnia) 1909 r.
Rada, №159, 15 iiulia (28 lypnia) 1909 r.
Rada, №165, 23 iiulia (5 serpnia) 1909 r.
Rada, №212, 20 sentiabria (3 zhovtnia) 1909 r.
Rada, №223, 4 oktiabria (17 zhovtnia) 1909 r.
Rada, № 227, 9 oktiabria (22 zhovtnia) 1909 r.
Rada, № 240, 24 oktiabria (6 lystopada) 1909 r.
Rada, № 266, 25 noiabria (7 studnia) 1909 r.
Rada, № 267, 26 noiabria (8 studnia) 1909 r.
Rada, № 294, 30 dekabria (12 sichnia) 1909 r.
Rada, № 10, 14 yanvaria (27 sichnia) 1910 r.
Rada, № 15, 20 yanvaria (2 liutoho) 1911 r.
Rada, № 16, 21 yanvaria (3 liutoho) 1911 r.
Rada, №17, 22 yanvaria (4 liutoho) 1911 r.
Rada, № 32, 10 fevralia (23 liutoho) 1911r.
Rada, № 34, 12 fevralia (25 liutoho) 1911 r.
Rada, № 36, 15 fevralia (28 liutoho) 1911 r.
Rada, № 37, 16 fevralia (29 liutoho) 1911 r.
Rada, №51, 4 marta (17 berezilia) 1911 r.
Rada, №60, 15 marta (28 berezilia) 1911 r.
Rada, №73, 31 marta (13 kvitnia) 1911 r.
Rada, №89, 21 aprilia (4 travnia) 1911 r.
Rada, №93, 26 aprilia (9 travnia) 1911 r.
Rada, №120, 28 maia (10 chervnia) 1911 r.
Rada, № 124, 3 iiulia (16 lypnia) 1911 r.

Rada, №144, 26 iiunia (9 lytnia) 1911 r.

Rada, №11, 13 yanvaria (27 sichnia) 1913 r.

Rada, № 19, 23 yanvaria (6 liutoho) 1913 r.

Rada, № 36, 12 fevralia (25 liutoho) 1913 r.

Rada, №46, 24 fevralia (19 bereznia) 1913 r.

Rada, №58, 10 marta (23 bereznia) 1913 r.

Rada, №62, 15 marta (28 bereznia) 1913 r.

Rada, №65, 19 marta (31 kvitnia) 1913 r.

Rada, № 76, 2 aprialia (15 kvitnia) 1913 r.,

Rada, № 92, 23 aprilia (6 travnia) 1913 r.

Rada, №99, 1 maia (14 travnia) 1913 r.

Rouds, Dzh. F. 2023 *Istoriia Hromadianskoi viiny v SShA. 1861-1865*. Kyiv: Vydavets Oleksii Bushelia.

Fisher, K. 2022. *Stvoreno v Amerytsi. Sotsialna istoriia kultury ta kharakteru amerykantsiv*. Kyiv: Nika-Tsentr.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2025 р.

V. Lavrenko

IMAGES OF THE USA IN THE UKRAINIAN PRESS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (BASED ON MATERIALS FROM THE NEWSPAPERS “HROMADSKA DUMKA” AND “RADA”)

The article examines in a generalized form the images of the United States of America and Americans that appeared in the columns of periodicals of the part of Ukraine under Russian authorities at the beginning of the 20th century. Representatives of the Ukrainian national revival were involved in editing these publications. The study was based on 104 issues of the newspapers “Hromadska Dumka” and “Rada” (they contain the most representative reports on American studies). In general, the author reviewed the entire binder of newspapers for 1906-1914.

It was found that the key images of the USA in the Ukrainian press were: the vision of this country as a place of frequent natural and man-made disasters; the idea of the USA as a country of innovation; understanding of the acuteness of racial issues even after the end of the Civil War (whereby, it is worth emphasizing the growth of racist rhetoric directed against the Japanese and Chinese, and not only the presence of traditional discrimination against African Americans); positioning the USA as a country with a powerful women's emancipation movement; emphasis on the constant struggle of isolationism and geopolitical ambitions of the world leader in American politics; the vision of the USA as a state with complex relations in the triangle “labor-capital-power” and finally, the image of the USA as a country attractive for Ukrainian immigration.

The author comes to the conclusion that the content of many articles of the early 20th century in the newspapers “Hromadska Dumka” and “Rada” is consonant with modern American realities. This leads to the understanding that some things, retransmitted after more than a century, are stable for American society, form the basis of the mentality of Americans. The actualization of these stable patterns of behavior leads to a more adequate building of a dialogue with one of Ukraine's key allies in the 21st century, which is the USA.

Keywords: *visions, representations, social conflict, isolationism, racial issue, women's movement, dynamics, Ukrainian emigration.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2

І. М. Грідіна
Т. М. Іванець
С. П. Пахоменко

«ДЕНАЦІФІКАЦІЯ» ЯК КЛЮЧОВИЙ НАРАТИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу концепту «денацифікації» як ключового наративу російської пропаганди у гібридній війні проти України. Досліджено історичне походження терміну, що виник після Другої світової війни та передбачав очищення німецького суспільства від нацистської ідеології, та його спотворене використання в сучасній російській інформаційній сфері. Показано, як російська пропаганда трансформувала концепт «денацифікація» у засіб легітимізації збройної агресії, формування образу зовнішнього ворога та виправдання насильницького втручання у внутрішні справи України. Проаналізовано роль цього наративу у мобілізації російського суспільства, вплив на окуповані території, поширення через медіа та дипломатичні канали, а також його взаємозв'язок з іншими пропагандистськими концептами, зокрема «русофобією» та «деукраїнізацією». Розглянуто підходи до розуміння «денацифікації» основними ідеологами та розробниками цього концепту.

Ключові слова: російська пропаганда, російські наративи, денацифікація, російсько-українська війна, «руський мир», гібридна війна, політичні комунікації, політична ідентичність

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-71-81

Постановка проблеми. Війна Росії проти України включає не лише військові дії, але й застосування численних інструментів гібридної війни, зокрема поширення дезінформації. Серед ключових наративів російської пропаганди на початку повномасштабного вторгнення центральне місце посідав концепт «денацифікації», який слугував одним з ідеологічних підґрунть для обґрунтування так званої «спеціальної військової операції» проти України. Водночас основи цього наративу почали формуватися набагато раніше, зокрема через включення в російську політичну та інформаційну риторику категорій «нацист» та «нацистський» стосовно української дійсності, що мало на меті, перш за все, перетворення сусідньої держави в очах російських громадян на зовнішнього ворога за допомогою апеляції до історичної пам'яті та пов'язаних з нею емоцій. Для ефективної протидії дезінформаційним наративам РФ надзвичайно важливо вивчати ті ключові концепти, на яких вони базуються, зокрема і концепт «денацифікація».

Метою нашої статті був комплексний аналіз концепту денацифікації як частини російських наративів у гібридній війні РФ проти України з урахуванням історії походження цього терміну, особливостей його перенесення на українські реалії, специфічних рис, основних об'єктів впливу та основних ідеологів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Російська пропаганда в умовах гібридної війни проти України викликає активну зацікавленість серед сучасних

науковців. А. Соловйова та Я. Машкова вивчали базові смислові конструкції російської пропаганди, що легітимізують військову агресію та формують негативний образ України. К. Міхалевська, О. Удод і Т. Варга аналізували механізми поширення російських наративів через медіа інфраструктуру, зокрема їх адаптацію під різні аудиторії. Т. Віллаерт і М. Тутерс приділяли увагу особливостям просування російських наративів в інформаційній сфері напередодні повномасштабного вторгнення в Україну. Історичні джерела концепту «денацифікації» після Другої світової війни та еволюцію цього концепту в сучасних умовах досліджували В. Ліпкан, П. Артимишин, М. Дорошко. Способи популяризації наративів про «нацизм» та «денацифікацію» стосовно української держави серед росіян характеризували О. Макухін, Р. Кавацюк і В. Селезньова. Однак попри значний науковий доробок теоретичні аспекти концептуалізації «денацифікації» та наслідки включення цього концепту в політичну стратегію Росії є на сьогодні недостатньо вивченими.

Виклад основного матеріалу. Концепт «денацифікація» виник після Другої світової війни. Він застосовувався для позначення комплексу заходів для очищення німецького суспільства (та суспільств країн-союзників нацистської Німеччини) від нацистської ідеології. Правові засади «денацифікації» було визначено в «Директиві Об'єднаного комітету начальників штабів головнокомандувачу окупаційних сил США щодо військового уряду Німеччини» (JCS 1067 від 26 квітня 1945 року). Процес «денацифікації» передбачав ліквідацію нацистських формувань і партій, виключення нацистів та мілітаристів з державних посад і пріоритетних підприємств, демілітаризацію збройних організацій, скасування дискримінаційних законів, очищення освіти та культури від нацистської ідеології, заборону відповідних навчальних програм і переписування довоєнної історії. Також передбачалися арешти та кримінальне переслідування членів нацистських організацій, суди над воєнними злочинцями та проведення міжнародного військового трибуналу (Joint Chiefs of Sta Directive to Commander, 1945). Для оцінки ступеня інтеграції громадян у нацистську систему в британській та американській зонах у 1945 році проводилося опитування населення, яке передбачало розподіл всіх німців на п'ять категорій – від найбільш залучених в злочини нацистського режиму, яких чекало ув'язнення, до повністю невинних, які не отримували покарання. Однак треба зазначити, що дане опитування не мало високої точності, процес супроводжувався значним рівнем корупції, тому в результаті менше ніж 1% опитаних було віднесено до першої групи найбільш винних, а 75% лише виплатили грошову компенсацію. У радянській зоні процес «денацифікації» був більш жорстким та поєднувався з процесом «радянзації». Було створено 10 таборів, які вміщували 150 тисяч ув'язнених (тих, кого визнали причетними до злочинів нацистського режиму). З них 29% (близько 44 тисяч) померли через хвороби та погані умови утримання. Крім цього ще понад півмільйона людей було звільнено з державних і освітніх установ у 1945–1948 роках, на ці посади тепер призначали людей з «правильною» для СРСР політичною позицією, навіть якщо вони не мали відповідної кваліфікації. Таким чином паралельно відбувалося очищення німецького суспільства від нацистської ідеології та насадження прорадянської ідеології (Lipkan and Artymyshyn, 2022).

Початок використання поняття «денацифікація» щодо України в російській офіційній риториці не був раптовим, ставши лише послідовним етапом просування наративів про «український нацизм». Взагалі поняття «нацист» перетворилося на одне з ключових в російській пропаганді після 2014 року та використовувалося для позначення представників політичного патріотичного руху в Україні та учасників Революції гідності. Воно мало на меті, перш за все, здійснити емоційний вплив на

російське населення, апелюючи до історичної пам'яті, де закарбовано, що нацизм – це найбільше у світі зло. Це дозволяло виправдати військове вторгнення на сході України та анексію Криму - Росія не агресор, а захисник населення цих регіонів від нацистів.

Треба зазначити, що телебачення до сьогодні залишається головним медіаінструментом формування орієнтацій, перш за все політичних, російських громадян. Близько 97% росіян дивляться його принаймні раз на місяць, дві третини – щодня, а у віковій групі 55+ більшість проводять перед екраном близько 5 годин на день, включаючи близько 2 годин перегляду новин і політичних ток-шоу. Важливо, що саме ця демографічна група формує основне ядро активного електорату – 90% населення вікової групи 55+ голосували на президентських виборах у 2024 році. Тому наративу про «українських нацистів» на російських телеканалах приділяють багато уваги. Аналіз новинного контенту на трьох найвпливовіших телеканалах Росії в період з 2014 року по серпень 2024 року продемонстрував, що питання «українських нацистів» підіймалося у 4263 новинних випусках, при цьому треба зазначити, що 25% цих новинних згадок припало на період після початку повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 року, ставши способом вплинути на сприйняття росіянами факту вторгнення в сусідню державу (Makukhin, Kavatsiuk and Seleznova, 2025).

Частота, системність та спрямованість використання наративів про «українських нацистів» змінювалися у відповідь на політичні події в Україні. Під час Євромайдану 2013–2014 років у 64% випадках протестувальників називали «нацистами», у 2022 році 54% антиукраїнських наративів базувалися на звинувачуванні «українських нацистів» у жорстокому поводженні з мирним населенням, а використання наративу «нацистський режим править Україною» зросло з 16% новинних повідомлень у 2022 році до 30% новинних повідомлень у 2024 році. До того ж поступово поняття «нацист» розширювалося з окремих екстремістських груп на весь уряд. Ці наративи мати на меті посилювати образ України як ідеологічно корумпованої держави, де «нацистські дії є звичайним явищем» (14%), а уряд «обслуговує неонацистські групи» (9%). Хоча в Україні, починаючи з 2014 року, рівень підтримки правих радикальних політичних сил ледве сягав 2,5%. Російські ЗМІ активно поєднували історичні мотиви (у 43% випадків) з сучасними подіями (у 57% випадків), щоб провести паралелі між війною з нацистською Німеччиною у Другій світовій війні та війною в Україні зараз. Це робилося задля виправдання війни та формування світосприйняття, де Росія – захисник справедливості, а Україна і Захід – втілення історичного зла (Makukhin, Kavatsiuk and Seleznova, 2025).

Теоретичне обґрунтування концепту «денацифікація» відносно до України почало формуватися в російських науково-пропагандистських колах після Революції гідності. У 2017 році на інтернет-порталі «Вільна думка» була опублікована перша наукова стаття, в якій давалося теоретичне та прикладне обґрунтування концепту «денацифікація». Вона мала назву «Необхідність та неминучість денацифікації України», автора цього матеріалу в публікації не було зазначено, є припущення, що авторами можуть бути або М. Деляхін, або О. Дугін. У цій статті денацифікація трактувалася як ключовий і нібито неминучий етап майбутнього розвитку України в ключі російських геополітичних інтересів. Українське суспільство після подій Революції Гідності оголошується «нацифікованим», а отже таким, що потребує радикального «очищення» за аналогією з післявоєнною Німеччиною. Денацифікація подавалася як масштабний соціально-політичний проєкт, що мав включати низку організаційних, правових, культурних та виховних заходів. Йшла мова про створення спеціальної комісії з широкими повноваженнями, яка, по факту, мала стати верховним політичним органом в Україні на найближчі п'ять років, ведення баз даних, примусову

«процедуру денацифікації» для кожного громадянина, покарання і маркування «нацистських злочинців» та «співучасників» (до злочинів, зокрема, відносилася позитивна оцінка подій Євромайдану та таких особистостей, як С. Бандера та Р. Шухевич), а також про масштабну інформаційно-освітню кампанію. Особливе місце відводилося культурному простору: пропонувалося заборонити символи, культурні продукти та навіть висловлювання, які інтерпретуються як підтримка «нацизму», а по факту є символами української державності та ідентичності. У тексті наголошувалося, що «український нацизм» не є органічним та природнім, навпаки він був сформований під впливом сучасних технологій масової свідомості та соціальної інженерії, по суті насаджений Заходом. Такий підхід легітимізував ідею втручання у внутрішні справи України з боку РФ, бо це є необхідним для захисту, з одного боку, Росії від експорту русофобії, з іншого боку, українського населення, яке потерпає від штучно впровадженої нацистської ідеології та чекає допомоги (Свободная мысль, 2017).

У 2018 році друком вийшла книга А. Гаспаряна «Денацифікація України. Країна невивчених уроків». В ній стверджувалося, що події Революції гідності 2014 року являються встановленням диктатури українських націоналістів. А. Гаспарян вважав, що українці не засвоїли історичний досвід, дозволивши з'явитися небезпечній формі націоналізму, а це є свідченням того, що українське суспільство ще не дозріло до того, щоб існувати як незалежна держава. Саме тому, на його думку, потрібна «денацифікація», яка передбачає примусове розподілення населення за результатами опитування, засудження у судовому порядку кожного, хто ідентифікується як «нацист», з подальшим відправленням у фільтраційні табори або концентраційні заклади (за прикладом радянського варіанту денацифікації в повоєнній Німеччині). А. Гаспарян радив розпочати реалізацію цих заходів із територій так званих «ДНР» і «ЛНР», поступово просуваючись на захід. При цьому він не уточнював, чи це має супроводжуватися фактичним військовим наступом Росії, чи встановленням проросійського режиму всередині України (Lipkan and Artymyshyn, 2022). Вважається, що саме А. Гаспарян був одним з перших в Росії, хто вжив термін «денацифікація» стосовно України, та активно просував його в інформаційному просторі.

У квітні 2022 року, вже після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, вийшла стаття Т. Сергейцева на новинному каналі «РИА Новости», в якій він дав своє розуміння «денацифікації», як комплексу тривалих і багаторівневих заходів, спрямованих на повну ліквідацію української державності у її сучасному вигляді та встановлення беззаперечного контролю з боку Росії. Автор стверджував, що більшість населення України «просякнуте нацизмом», отже денацифікація мала б охоплювати не лише військові чи політичні еліти, а й широкі маси, які пропонувалося «перевиховати» через ідеологічний тиск, цензуру в культурі й освіті, люстрації та репресії. Активні учасники спротиву мали б бути знищені або публічно покарані, тоді як решта населення повинна була б пройти через «тяготи війни» й адаптуватися до нових умов. Процес денацифікації передбачав втрату Україною суверенітету, мав тривати щонайменше одне покоління та включати «деукраїнізацію» та «деєвропеїзацію», а також передбачав формування на українській території підконтрольних Росії «народних республік». Тобто денацифікація мала стати інструментом знищення української ідентичності та механізмом інтеграції «звільнених» територій у російський політичний і культурний простір (Сергейцев, 2022).

Також поняття «денацифікація» використовувалася і одним з ідеологів «руського миру» та «євразійства» О. Дугіним, хоч і не як ключовий концепт. У статті за травень 2022 року О. Дугін трактував денацифікацію як процес викорінювання

«русофобії», яку він пов'язував з українським нацизмом, в усіх її проявах: у владі, армії, політичних силах, культурі та освіті. О. Дугін пропонував навіть закріпити поняття «русофобії» юридично, щоб виправдати суди, трибунали й репресивні дії проти України. Таким чином, денацифікація виступала в його розумінні як ідеологічна та політична кампанія, спрямована на знищення будь-яких форм спротиву Росії через концепт боротьби з «русофобією» (Дугин, 2022).

Треба зазначити, що основних ідеологів та розробників російського теоретичного концепту «денацифікації» Україна звинуватила у закликах до геноциду українського народу, насильницької зміни влади, зазіханні на територіальну цілісність держави. Так, А. Гаспаряна та Т. Сергійцева у серпні 2022 року було оголошено у міжнародний розшук та скеровано до суду звинувачувальні акти проти них – в листопаді 2023 року в Україні А. Гаспаряна заочно засудили до 10 років ув'язнення (Расенко, 2022; Spravdi, 2023). У липні 2023 року до суду було скеровано звинувачувальний акт проти О. Дугіна (Укрінформ, 2023).

Починаючи з 2022 року концепт «денацифікація» починає активно з'являтися і в виступах представників політичних кіл Росії. Президент Росії В. Путін у своєму зверненні до Федеральних зборів 21 лютого 2022 року заявив, що українська держава є за своєю суттю штучним утворенням радянської епохи, заперечивши її право на історичну та політичну незалежність та оголосивши про визнання незалежності самопроголошених «ДНР» і «ЛНР». Три дні потому, 24 лютого 2022 року, він оголосив про початок «спеціальної військової операції» в Україні, назвавши її метою зокрема «демільтаризацію та денацифікацію» України (Слово і діло, 2022). У березні 2022 року міністр закордонних справ РФ С. Лавров заявив, що «український народ чекає на процвітання у складі слов'янської співдружності після того, як його буде звільнено від влади неонацистського київського режиму» (Капнік, 2022).

Слід за керівництвом держави ці наративи підхопили пересічні політики та прокремлівські ЗМІ, зокрема «РИА Новости», «Россия 1», «Вести». У березні-травні 2022 року ці джерела активно поширювали сюжети та аналітичні матеріали, де повторювали тезу про «неонацизм» в Україні та виправдовували «денацифікацію» як мету військових дій. В контексті цього треба зазначити, що російська пропаганда в принципі відзначається високим рівнем координації, конкретні наративи в необхідний час одночасно запускаються на всіх провідних новинних каналах, створюючи ілюзію загального консенсусу та придушуючи альтернативні точки зору. І з концептом «денацифікація» було так само: у 2022 році він синхронно транслявся на всіх федеральних каналах, забезпечуючи повторювану сюжетну лінію для кожного глядача. Така стратегія посилювала домінування наративу та створювала враження, що він відображає спільну волю народу, а не державний порядок денний (Makukhin, Kavatsiuk and Seleznova, 2025).

Андреас Умланд, аналітик Стокгольмського центру досліджень Східної Європи та дослідник російського націоналізму, ультранационалізму та фашизму, зазначає, що сам термін «денацифікація» може розглядатися як аргумент на користь визначення ідей путінського режиму як фашистських. На його думку, під «денацифікацією» насправді приховується концепт «деукраїнізації», тобто цілеспрямоване знищення української культури, ідентичності та нації. А. Умланд підкреслює, що використання цього терміну Росією спрямоване насамперед на внутрішню аудиторію та виявляється ефективним для значної частини російського суспільства (ОПОРА, 2022), зокрема для мобілізації підтримки з боку росіян авторитарного режиму В. Путіна в РФ (Дорошко, 2024).

Стратегічно важливим об'єктом впливу цього наративу в межах російського суспільства стала така соціальна група як російські військові. Була розгорнута

масштабна дезінформаційна кампанія по демонізації України, щоб обґрунтувати справедливість військового вторгнення, переконати російських солдатів в необхідності виконання їх місії щодо визволення українського населення, особливо російськомовного, від нацизму та геноциду (Дорошко, 2024).

Концепт «денацифікації» також просувався серед населення Криму та контрольованих РФ територій «ЛНР/ДНР», де трактувався як порятунок від нацистського режиму. Незаконну анексію Криму Кремль виправдовував бажанням захистити жителів півострова від влади неонацистів, а створення квазидержавних утворень «ЛНР/ДНР» - боротьбою місцевого населення з «українським фашизмом». При цьому «денацифікація» офіційно трактувалася як звільнення та зачистка України від «пронацистські налаштованих осіб», хоча критерії визначення подібних осіб залишалися розмитими (Дорошко, 2024).

Додатковим завданням цього наративу була дискредитація Заходу та НАТО, які, за твердженнями кремлівської пропаганди, нібито підтримують в Україні «крайніх націоналістів і неонацистів», тобто створити підґрунтя для критики держав та міжнародних організацій, що надають допомогу Україні (Дорошко, 2024). Дослідження російських пропагандистських наративів засвідчило, що з початком повномасштабного вторгнення вони стали особливо активно поширюватися через офіційні акаунти російських посольств, зокрема й наратив про «денацифікацію». Основною метою такої комунікації було легітимізувати збройну агресію та перешкодити формуванню міжнародної підтримки України. До 2022 року російська дезінформація й пропаганда поширювалися переважно через соціальні мережі та медіаплатформи, але не через офіційні дипломатичні канали. Використання ж акаунтів посольств та консульств після початку російського вторгнення дозволило обійти заборони, накладені на інші російські ресурси, такі як Russia Today чи Sputnik, в країнах Європейського Союзу. Дипломатичний статус таких каналів створював дві суттєві переваги: по-перше, їх практично неможливо було видалити або модерувати; по-друге, інформація з них поширювалася іншими засобами масової комунікації, що надало їй додаткової легітимності. Серед найбільш поширюваних у такий спосіб тез ключовим був наратив про «нацифікацію» України, який супроводжувався дегуманізуючими асоціаціями українців із нацистами, часто через прямі паралелі з подіями Другої світової війни (Willaert and Tuters, 2025). Однак, на думку А. Умланд, ці російські наративи мали вплив на зовнішню аудиторію, яка володіла обмеженими знаннями про Україну, лише певний час. Ситуація швидко змінилася і в у сучасному західному дискурсі Україна постає передусім як держава-жертва агресії, яку РФ виправдовує концептом «денацифікація» (ОПОРА, 2022).

Після провалу початкового плану РФ щодо швидкого захоплення Києва та зміни української влади відбулося коригування як воєнних цілей, так і пропагандистських наративів. Використання терміну «денацифікація» дуже скоро було обмежене у внутрішньому інформаційному просторі, зокрема і тому, що результати закритих опитувань, проведених за дорученням Кремля, свідчили про те, що більшість росіян не розуміють цей термін та вважають його складним для вимовляння. Водночас повна відмова від концепту «денацифікація» була неможливою, оскільки президент РФ у зверненні від 24 лютого 2022 року вже визначив її як одну з ключових цілей «спеціальної воєнної операції» (Дорошко, 2024).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз концепту «денацифікації» показав, що він є сконструйованим елементом російських пропагандистських наративів, покликаних легітимізувати агресію проти України, сформувати образ «зовнішнього ворога» та виправдати політику знищення української

ідентичності. Його використання ґрунтується на маніпулятивному переосмисленні історичного досвіду післявоєнної Європи, що трансформується у специфічний інструмент гібридної війни, спрямований як на внутрішню мобілізацію російського суспільства, так і на зовнішнє інформаційне поле. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються в поглибленому вивченні його впливу на суспільні настрої в Росії та на окупованих територіях, а також у порівняльному аналізі з іншими пропагандистськими наративами, які використовуються РФ у війні проти України.

Бібліографічний список

- Дорошко, М., 2024. Російська «денацифікація» України: теорія геноциду. *Law & Society*. [онлайн]. Доступно: <<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/download/7656/7870/23361>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Дугин, А., 2022. Александр Дугин: Денацификация означает полное искоренение русофобии на Украине и далее везде. *Четыре пера. Независимый общественно-политический канал Воронежа*. [онлайн]. 09 травня 2022. Доступно: <https://4pera.com/news/tribune/aleksandr_dugin_denatsifikatsiya_oznachaet_polnoe_iskorenenie_rusofobii_na_ukraine_i_dalee_vezde/> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Капнік, О., 2022. Лавров звинуватив Київ у «нацизмі» і «пообіцяв звільнити від нього українців»: в ОП відреагували. *ТСН*. [онлайн]. 26 листопада 2022. Доступно: <<https://tsn.ua/svit/lavrov-zvinuvativ-kiyiv-u-nacizmi-i-poobicyav-zvilniti-vid-nogo-ukrayivci-v-op-vidreaguvali-2210299.html>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- ОПОРА, 2022. Під денацифікацією України росія фактично розуміє деукраїнізацію. [онлайн]. Доступно: <<https://www.oporua.org/viyna/pid-denatsifikatsiieiu-ukrayini-rosiia-faktichno-rozumiie-deukrayinizatsiiu-opora-24024>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Расенко, О., 2022. Два ідеологи «денацифікації України» отримали підозри СБУ. *Соцпортал*. [онлайн]. 21 серпня 2022. Доступно: <<https://socportal.info/ua/news/kto-eshche-krome-dugina-prizyvaet-ubivat-ukraintsev/>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Свободная мысль, 2017. *Необходимость и неизбежность денацификации Украины*. [онлайн]. Доступно: <https://www.krioni.com/docs/article/elibrary_28923742_82521798.pdf?utm_source=chatgpt.com> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Сергейцев, Т., 2022. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. [онлайн]. 03 квітня 2022. Доступно: <https://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/ria_ru.pdf> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Слово і діло, 2022. Путін майже годину висловлював своє бачення життя в Україні: фактчекінг звернення. [онлайн]. Доступно: <<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/stattja/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoye-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Укрінформ, 2023. В Україні заочно судитимуть ідеолога «руського міра» Дугіна. [онлайн]. Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3735322-v-ukraini-zaosno-suditimut-ideologa-russkogo-mira-dugina.html>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Spravdi, 2023. Чому нервує «денацифікатор України»: дайджест пропаганди за 15-16 листопада 2023 року. [онлайн]. Доступно: <<https://spravdi.gov.ua/chomu-nervuye->

- denacyzifikator-ukrayiny-dajdzhest-propagandy-za-15-16-lystopada-2023-roku/> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Joint Chiefs of Sta Directive to Commander in Chief of United States Forces of Occupation Concerning the Military Government of Germany (JCS 1067/6), 26 April 1945. [онлайн]. Доступно: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v03/d351>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Lipkan, V. and Artymyshyn, P., 2022. The Concept of «Denazication» in the Context of the Information Component of the Modern Russian-Ukrainian War. *East European Historical Bulletin*, 25, p. 227–236. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.25.269561>
- Makukhin, O., Kavatsiuk, R. and Seleznova, V., 2025. Nazism as a strategic propaganda narrative on Russian state-controlled television. *Analytical Report*. [онлайн]. Доступно: <<https://www.hlsenteret.no/forskning/jodisk-historie-og-antisemitisme/dynamics-of-hate-local-manifestations-of-a-global-final-report-ukraina.pdf>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Willaert, T. and Tuters, M., 2025. From denazification to the Golden Billion: an inductive analysis of the Kremlin's weaponisation of digital diplomacy on Telegram. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 989. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05382-x>

References

- Doroshko, M., 2024. Rosiyska «denatsyfikatsiya» Ukrayiny: teoriya henotsydu [Russian «denazification» of Ukraine: the theory of genocide]. *Zakon i suspilstvo*. [online]. Available at: <<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/download/7656/7870/23361>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Duhyn, A., 2022. Aleksandr Duhyn: Denatsyfikatsiya oznachaye povne skorochennya rusofobiyi v Ukrayini i dali [Alexander Dugin: Denazification means a complete reduction of Russophobia in Ukraine and beyond]. *Chetyre pera. Nezavysymy obshchestvenno-polytychesky kanal Voronezha*. [online]. 09 travnya 2022. Available at: <https://4pera.com/news/tribune/aleksandr_dugin_denatsifikatsiya_oznachaet_polnoe_iskorenenie_rusofobii_na_ukraine_i_dalee_vezde/> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Joint Chiefs of Sta Directive to Commander in Chief of United States Forces of Occupation Concerning the Military Government of Germany (JCS 1067/6), 26 April 1945. [online]. Available at: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v03/d351>> [Accessed 28 August 2025].
- Kapnik, O., 2022. Lavrov zvynuvatyv Kyiv u «natsyzmi» i «poobitsyav zvilnyty vid noho ukrayintsiv»: v OP vidreahuvaly [Lavrov accused Kyiv of «Nazism» and «promised to free Ukrainians from it»: the OP reacted]. *T·SN*. [online]. 26 lystopada 2022. Available at: <<https://tsn.ua/svit/lavrov-zvinuvativ-kiyiv-u-nacizmi-i-poobicyav-zvilniti-vid-nogo-ukrayiciv-v-op-vidreaguvali-2210299.html>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Lipkan, V., Artymyshyn, P., 2022. The Concept of «Denazication» in the Context of the Information Component of the Modern Russian-Ukrainian War. *East European Historical Bulletin*, 25, p. 227–236. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.25.269561>

- Makukhin, O., Kavatsiuk, R., Seleznova, V., 2025. Nazism as a strategic propaganda narrative on Russian state-controlled television. Analytical Report. [online]. Available at: <<https://www.hlsenteret.no/forskning/jodisk-historie-og-antisemittisme/dynamics-of-hate-local-manifestations-of-a-global-/final-report-ukraina.pdf>> [Accessed 28 August 2025].
- OPORA, 2022. Pid denatsyfikatsiyeyu Ukrayiny rosiya faktychno spryamovana na deukrayinizatsiyu [Under the denazification of Ukraine, Russia is actually aimed at de-Ukrainization]. [online]. Available at: <<https://www.oporaua.org/viyna/pid-denatsifikatsiieiu-ukrayini-rosiia-faktichno-rozumiie-deukrayinizatsiiu-opora-24024>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Rasenko, O., 2022. Dvi ideolohiyi «denatsyfikatsiyi Ukrayiny» otrymaly vysnovky SBU [Two ideologies of «denazification of Ukraine» received conclusions from the SBU]. Sotsportal. [online]. 21 serpnia 2022. Available at: <<https://socportal.info/ua/news/kto-eshche-krome-dugina-prizyvaet-ubivat-ukraintcev/>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Serheytssev, T., 2022. Shcho Rosiya povynna zrobyty z Ukrainoyu [What Russia should do with Ukraine]. RIA Novosti. [online]. 03 kvitnya 2022. Available at: <https://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/ria_ru.pdf> [Accessed 28 August 2025]. (in Russian)
- Slovo i dilo, 2022. Putin mayzhe rik vyslovlyuvav svoje bachennya zhyttya v Ukraini: faktchekinh zvernennya [Putin has been expressing his vision of life in Ukraine for almost a year: fact-checking of the appeal]. [online]. Available at: <<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/statija/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoje-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Spravdi, 2023. Chomu nervuye «denatsyfikator Ukrayiny»: daydzhest propahandy za 15-16 lystopada 2023 roku [Why is the «denazifier of Ukraine» nervous: propaganda digest for November 15-16, 2023]. [online]. Available at: <<https://spravdi.gov.ua/chomu-nervuye-denacyfikator-ukrayiny-dajdzhest-propagandy-za-15-16-lystopada-2023-roku/>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Svobodnaya mysl, 2017. Neobkhidnist i nevyhidnist denatsyfikatsiyi Ukrayiny [The Necessity and Disadvantage of Denazification of Ukraine]. [online]. Available at: <https://www.krioni.com/docs/article/elibrary_28923742_82521798.pdf?utm_source=chatgpt.com> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Ukrinform, 2023. V Ukraini zaochno sudyty ideoloha «russkoho myra» Duhina [Ukraine to try ideologist of the «Russian world» Dugin in absentia]. [online]. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3735322-v-ukraini-zaocno-suditimut-ideologa-russkogo-mira-dugina.html>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Willaert, T., Tuters, M., 2025. From denazification to the Golden Billion: an inductive analysis of the Kremlin's weaponisation of digital diplomacy on Telegram. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 989. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05382-x>

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

I. Gridina

T. Ivanets

S. Pakhomenko

«DENAZIFICATION» AS A KEY NARRATIVE OF RUSSIAN PROPAGANDA IN THE HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

This article investigates the concept of «denazification» as a central narrative of Russian propaganda in the hybrid war against Ukraine, focusing on its historical origins, evolution, and strategic use in both domestic and international informational contexts. Originally emerging after World War II, «denazification» referred to a comprehensive set of measures aimed at eliminating Nazi ideology and influence from German society, including legal, cultural, educational, and political interventions. In contemporary Russian discourse, however, the term has been deliberately reinterpreted and instrumentalized as a tool to justify military aggression against Ukraine and to construct an image of Ukraine as an externally threatening, ideologically «tainted» state.

The article traces the formation and consolidation of this narrative, highlighting how Russian propaganda employed the label «Nazi» against participants in Ukraine's Revolution of Dignity and patriotic movements as early as 2014. Following the full-scale invasion of Ukraine in 2022, the concept of «denazification» was amplified and synchronized across federal television channels, social media, and official diplomatic platforms, creating a unified narrative that portrays Russia as a defender of justice and Ukraine as a pro-Nazi, corrupt state. The roles of key ideologues such as A. Gasparyan, T. Sergeyev, and A. Dugin are examined, showing how theoretical and practical justifications for «denazification» were elaborated to support both domestic mobilization and international persuasion.

The study emphasizes the mechanisms of dissemination and the narrative's impact on various audiences, including Russian citizens, residents of Crimea, and populations in the occupied «LPR/DPR» territories, where «denazification» is presented as a protective intervention against a fabricated «Nazi regime». It also examines how the narrative combines historical references to World War II with contemporary political events, reinforcing the perception of Ukraine as inherently ideologically corrupt and legitimizing the extension of Russian influence over its territory. Television, digital media, and diplomatic channels are shown to play critical roles in reinforcing the narrative, creating the illusion of consensus, and suppressing alternative perspectives.

Furthermore, the article analyzes the international dimension of the narrative, exploring how it is used to discredit Ukraine and its allies, justify violations of sovereignty and territorial integrity, and legitimize coercive or punitive measures against Ukrainian political actors. By simultaneously targeting domestic and foreign audiences, the concept of «denazification» functions as a strategic instrument of hybrid warfare, combining ideological, informational, and political elements to advance Russia's objectives.

The research concludes that the narrative of «denazification» is a deliberately constructed element of Russian propaganda, designed to legitimize aggression, create the perception of an external enemy, and distort historical memory. It highlights the necessity of understanding this concept as both an instrument of domestic mobilization and a tool of international information influence. Future research should focus on assessing the narrative's impact on public opinion in Russia and occupied territories, evaluating the

effectiveness of countering disinformation strategies, and conducting comparative analyses with other propaganda narratives employed in hybrid conflicts.

Keywords: *Russian propaganda, Russian narratives, denazification, Russian-Ukrainian war, «Russian world», hybrid warfare, political communications, political identity*

УДК 323.2

Т. Г. Кухоцька

ПОЛІТИЧНИЙ СТЕРЕОТИП ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу політичних стереотипів як інструменту гібридної війни Російської Федерації проти України. Визначено, що стереотипи формують спрощені та емоційно забарвлені образи, які полегшують маніпуляцію суспільною свідомістю, сприяють поляризації, підривають довіру до державних інститутів та дестабілізують внутрішні відносини. Проаналізовано основні стереотипи, які просуваються РФ в українському суспільстві, на тимчасово окупованих територіях, серед росіян та західних союзників, визначено їх специфіку та особливості впливу на кожну з зазначених груп. Відзначено, що історично закріплені образи українців трансформуються у сучасні пропагандистські наративи, а цифрові технології значно посилюють їхнє поширення. Підкреслено необхідність подальших досліджень механізмів формування та закріплення стереотипів у цифровому середовищі та розробки стратегій протидії деструктивним наративам, що сприятиме національній консолідації та посиленню міжнародної підтримки України.

Ключові слова: політична комунікація, політична ідентичність, гібридна війна, пропаганда, політичний стереотип, російсько-українська війна.

DOI 10.34079/2226-2830-2025-15-42-82-89

Постановка проблеми. У гібридній війні Російської Федерації проти України політичні стереотипи стали одним із ключових інструментів інформаційно-психологічного впливу. Вони виступають механізмом маніпуляції масовою свідомістю, сприяють дегуманізації українців, руйнуванню соціальної єдності та формуванню викривленого міжнародного іміджу України. Особливу загрозу становлять стереотипи щодо внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і регіональних спільнот, які підривають процеси консолідації нації. Водночас Росія активно експлуатує упередження західних партнерів, підігриваючи сумніви у доцільності підтримки України. Попри наявність наукових напрацювань щодо пропаганди й політичних міфів, роль стереотипів як цілеспрямованого інструменту гібридної війни досліджена недостатньо, що зумовлює актуальність їх подальшого вивчення.

Метою нашої статті було проаналізувати особливості використання РФ політичних стереотипів в сучасній гібридній війні проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання використання політичних стереотипів як інструменту гібридної війни РФ проти України є об'єктом активних наукових досліджень. Зокрема, теоретичні аспекти вивчення політичних стереотипів як частини суспільної та індивідуальної свідомості розкриті в працях Н. Михальчук та О. Шурко; комунікаційні аспекти політичних стереотипів, їхню роль у формуванні політичного іміджу та в пропаганді вивчали У. Ільницька, О. Шерман, О. Шурко та Л. Леонтєва; вплив стереотипів на емоційну складову політичної реклами аналізували Т. Шлемкевич, Т. Лахач, Н. Шотурма та В. Бабіна. Окремі аспекти використання політичних стереотипів в російській гібридній війні проти України досліджували наступні науковці: А. Каракуц вивчав стереотипи щодо сприйняття російсько-української війни серед західних партнерів; М. Рябчук аналізував історичну

ретроспективу формування стереотипів про Україну в Росії; А. Романюк, О. Кантур, В. Литвин та Н. Ващенко висвітлювали теми, пов'язані з особливостями використання стереотипів у російській пропаганді та ключовими стереотипами в російських наративах, пов'язаних з Україною; М. Бутиріна характеризувала стереотипні образи внутрішньо переміщених осіб (ВПО), нюанси їх створення та поширення російською пропаганді з метою дестабілізації українського суспільства. Однак, не зважаючи на наявність значної кількості наукових праць з цієї тематики, роль політичних стереотипів як інструменту російської гібридної війни проти України недостатньо глибоко досліджена.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших дослідників, який дав визначення поняттю «стереотип», був У. Ліппман. Він виділяв такі основні ознаки стереотипу: зведення складного явища до простих, легких для сприйняття та запам'ятовування образів; формування стереотипу через зовнішню взаємодію та сприйняття інформації; упередженість та приписування характеристик, які «повинні бути»; тривале існування та складність у їх зміні (Шлемкевич, Лахач та Шотурма, 2024). За своєю суттю стереотипи являються проявом такої особливості людської психіки як схильність до створення спрощених моделей дійсності або спрощеного мислення. Такі моделі можуть як коректно відображати реальність, так і спрощувати або викривляти її. Унаслідок цього формуються певні шаблони сприйняття, такі як ярлики, установки, штампи тощо. В політичній сфері стереотипами можуть виступати уявлення про політичні процеси, політичні інститути, лідерів та партії (Ільницька, 2007).

Політичний стереотип виступає своєрідним захисним механізмом психіки, що допомагає впоратися з високим інформаційним навантаженням та складністю соціально-політичних процесів (Шлемкевич, Лахач та Шотурма, 2024). Американський політолог та дослідник пропаганди Г. Лассуел підкреслював, що ефективно використання політичних стереотипів дозволяє маніпулювати масовою свідомістю на користь державної влади. Особливо інтенсивно політичні стереотипи формуються за умов тоталітарних режимів, де вони виконують функцію символів, інтегрованих в ідеологію, та інструментів впливу на маси (Ільницька, 2007).

Процес формування стереотипу включає кілька етапів. Спочатку складне явище (наприклад, ідеологія політичної партії або політичний процес) зводиться до кількох характерних та впізнаваних ознак – етап вирівнювання. Далі цим ознакам надається особлива значущість та акцент – етап посилення. Після чого формується спрощений образ явища, що має психологічний вплив на певну групу – етап асиміляції (Ільницька, 2007).

У сучасних умовах політичні стереотипи особливо ефективно поширюються та закріплюються за допомогою інтернет-технологій. Сьогоднішня політична комунікація в онлайн-просторі перенасичена стереотипами, які швидко фіксуються у свідомості користувачів. Процес їх закріплення включає декілька кроків: спершу інформація трансформується у зрозумілі символи, що легко сприймаються та асоціюються зі «своїм» або «чужим», далі відбувається міфологізація по лінії «свої – чужі», після чого здійснюється емоційний вплив на споживача інформації, що зміщує його увагу у потрібному напрямі. Політичні стереотипи активно формуються та поширюються всіма суб'єктами комунікації: онлайн-сторінками політичних ЗМІ, офіційними сторінками політиків та партій, соціальними мережами тощо (Шкурко, 2019).

Іноді для адаптації системи до нових умов відбувається заміна старих стереотипів на нові. Цей процес відбувається поетапно: спершу відбувається часткова трансформація наявних концептів (процесів, політичних сил, партій, лідерів), а згодом через інформаційний вплив старі стереотипи повністю замінюються новими (Ільницька, 2007).

На основі політичних стереотипів формуються цілі концепти, які зберігають та передають інформацію, стаючи базою для різних політичних ідентичностей. Вони сприяють об'єднанню громадян у соціальні групи, адже люди за природою соціальні та прагнуть відчувати належність до певного середовища. У контексті соціальних медіа політичні стереотипи активно використовуються для формування віртуальних групових ідентичностей, де об'єднання відбувається через образ «інших» як ворогів. Така практика спричиняє поляризацію суспільства та формування полярних політичних ідентичностей, наприклад, за лінією «ми – влада», що є деструктивним процесом (Шкурко, 2019).

В умовах російсько-української війни процес створення політичних стереотипів активізувався. До нього залучені політики та політичні партії, комунікаційні актори (ЗМІ, соціальні медіа, блогери) та суб'єкти російської пропаганди (офіційні й приховані, зокрема проросійські агенти та боти) (Шкурко, 2019). Для дестабілізації внутрішньої та зовнішньої ситуації РФ використовує різні групи політичних стереотипів: українські політичні стереотипи (для розгойдування ситуації та посилення напруження в українському суспільстві); європейські стереотипи щодо українців (для розпалювання антиукраїнських настроїв та зменшення рівня підтримки України); політичні стереотипи в межах російських наративів (для виправдання військової агресії проти України в очах власних громадян).

Серед політичних стереотипів, які сформувалися в українському суспільстві, тобто мають внутрішнє походження, необхідно виокремити стереотипи, пов'язані з внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Подібні політичні стереотипи мають деструктивний вплив на консолідацію нації, тому в інформаційному просторі їх намагаються всіляким чином розвінчувати. Проте паралельно спостерігається активність з боку проросійських інформаційних каналів, зокрема з залученням ботів, щодо їх актуалізації. На користь російським зусиллям в цьому напрямку грає традиція ділити країну на Схід і Захід, яка активно запроваджувалася та підтримувалася політиками під час виборчих кампаній аж до 2014 року - саме на цей розкол робився акцент у електоральній боротьбі. До цього треба додати і той факт, що для людської психіки звичним є ділити все на «чуже» та «своє». В кризових умовах саме «чуже» виступає об'єктом для перенесення негативних емоцій, і цим «чужим» в приймаючих громадах стають ВПО. Тому маніпуляції на цій темі дуже ефективно діють. При чому для маніпуляцій найчастіше використовують саме переселенців зі Сходу, хоча в умовах повномасштабної війни значна частина людей виїхала з південних, центральних та північних областей, бо простіше використовувати вже зрозумілий населенню створений в межах виборчих протистоянь поділ на Схід та Захід.

Після 2014 року внутрішньо переміщені особи піддавалися криміналізації, їх звинувачували у посяганні на робочі місця, соціальні блага та місцевий простір (у дусі європейської мігрантофобії), віктимізували (зображували як жертв війни, які самі винні у своєму становищі), дегуманізували (відмовляли у праві на емоції, прагнення, суб'єктний статус, сприймаючи лише як об'єкт для інституцій та держави). Серед популярних стереотипів щодо ВПО зі Сходу можна виокремити наступні: «донецькі не воюють в ЗСУ», «лише хочуть отримати гуманітарку», «не прагнуть шукати роботу», «їздять на крутих машинах», «жахливо ставляться до орендованого житла», «понаїхали російськомовні – тепер Росія прийде до нас», «яка чиста українська, не може бути, що ви зі Сходу» (Єсіна, 2023).

Треба відзначити, що великий вплив на сприйняття українцями того чи іншого явища (зокрема і на формування стереотипного сприйняття) здійснюється з боку ЗМІ. За даними соціологічного опитування, оприлюдненого на сайті Кабінету Міністрів у

2025 році, своє ставлення до ВПО на основі інформації зі ЗМІ формують 65% респондентів по всій Україні та 63% у місцях концентрації переселенців. Тобто медіаобрази переселенців стають основою для сприйняття та формування відповідної поведінкової стратегії у суспільстві, зокрема і для побудови стереотипів (Zmina, 2025). Результати двоетапного дослідження медіатизації у березні-вересні 2022 року та у березні-вересні 2024 року продемонстрували, що наразі в українському медіадискурсі цілком відсутні прояви мови ворожнечі, вирази з негативними конотаціями, негативні стереотипи, зникла бінарна опозиція «ми – вони» щодо ВПО (Zmina, 2025). Що є свідченням ефективної боротьби з політичними стереотипами цього напрямку.

Також для українського суспільства характерним є політичний стереотип зради та зрадника, пов'язаний з історичним досвідом, вписаним в нашої національній пам'яті. Маніпулювання поняттям «зрада» є популярним в інформаційному просторі України, причому ним користуються більшість політичних сил, що сприяє зростанню популізму в політичній сфері (Семенишин, 2023). На сьогодні цей стереотип часто застосовується щодо людей з тимчасово окупованих територій: не виїхали, бо підтримують Росію, руський мир, хотіли взаємодіяти з окупаційними військами – тобто зрадники. Навіть до тих, хто виїхав, відносяться в суспільстві з пересторогою. Поширення політичного стереотипу зрадника є пережитком радянської епохи та віддзеркаленням радянського міфу про те, що всі, хто перебував в окупації, – вороги народу, зрадники, противники та носії чогось неправильного. Російські ЗМІ активно підігрівають цей стереотип серед людей на тимчасово окупованих територіях, наголошуючи, що у разі повернення України, всіх їх чекають покарання, фільтрації та репресії (Ананська міська рада, 2023).

Щодо політичних стереотипів про українців та Україну в країнах Європи, то їх можна поділити на дві групи. По-перше, стереотипи, в основі яких лежать страхи країн-партнерів України, наприклад: «ослаблення Росії змінює статус-кво», «Україна не зможе звільнити всі території», «з Росією ще можна домовитися», «перемога України створить надто багато проблем» та інші (Каракуц, 2023). По-друге, політичні стереотипи відносно українських вимушених мігрантів. Наприклад, дослідження, проведене в Польщі у 2023 році, показало наступні поширені уявлення про українців в Європі: заробітчани, некваліфікована дешева робоча сила, люди з низьким рівнем освіти (хоча 56% українців в Європі мають вищу або незавершену вищу освіту, серед громадян Європи цей показник лише 33%), ліниві, не хочуть працювати (хоча 78% українців в Польщі працевлаштовані), злочинці (цей стереотип багаторазово спростовувався, але й досі залишається актуальним) (Visit UKRAINE, 2023). Подібні стереотипи для РФ є корисними, бо підігрівають антиукраїнські настрої, тому вони активно підтримуються проросійськими інформаційними ресурсами, російськими союзниками серед представників правих партій (подібні політичні стереотипи щодо українців фіксуються в їхній політичній риториці, політичних програмах та політичних платформах).

Політичні стереотипи щодо українців, які поширюються серед російських громадян, сягають своїм корінням в історію. Ще у XVIII столітті було створено два основні стереотипи, через які сприймалися українці: «малорос» – освічений, лояльний, інтегрований в імперську культуру, та «хохол» – неписьменний місцевий селянин із мальовничою місцевою культурою та кумедною говіркою. У радянський період з'явилися «хохлацький» та «бандерівський» стереотипи. «Хохлацький» стереотип підтримував позицію, що українці та росіяни являються практично одним народом, різниця лише в рівні культури та освіти – «хохли», по суті, менш культурні та освічені росіяни. «Бандерівський» стереотип створював образ націоналіста-бандерівця, який «полює на душі безневинних хохлів», щоб перетворити їх на подібних до себе

хронічних ворогів людства (Рябчук, 2018). Ці образи дуже стало закріпилися в радянській дійсності.

Після Революції Гідності Росія сконструювала нові політичні стереотипи, які мали пояснювати росіянам українські реалії: «неонацистський путч», «карателів» (для позначення представників ЗСУ на Донбасі), «хунта» (для позначення влади в Україні) тощо. Також стереотипно було відтворено той ідеологічний поділ, який існував у світі за часів Другої світової війни: Росія зображувалася як уособлення «антифашистської сили», Україна – «профашистської сили» (Рябчук, 2018). Тобто в конструюванні стереотипу залучався історичний досвід російського населення, страх перед потенційним відновленням фашизму та новою великою війною. Термін «бандерівець» також трансформувався і тепер став вживатися для позначення всіх українців, які не підтримують російську армію. Треба зазначити, що таке гіперболізоване роздування цього стереотипу призвело до того, що в Україні він став вживатися, з одного боку, в іронічному контексті, наприклад, російськомовні кияни-євреї назвали себе «жидобандерівцями», з іншого боку, для протиставлення українського та російського (Рябчук, 2018). Тому, по факту, саме російська пропаганда сприяла тому, що слово «бандерівець» стало символом консолідації та боротьби українського населення не лише в західних регіонах, але й на решті української території.

Створені РФ політичні стереотипи щодо України були результативними щодо впливу на сприйняття українців з боку росіян, більшість громадян РФ повірили в кремлівські наративи про «бандерівську хунту», «геноцид російськомовного населення на Донбасі» та «антиросійську змову, керовану Вашингтоном», що допомагало виправдати російське вторгнення в сусідню країну. В умовах повномасштабної війни формування політичних стереотипів щодо українських реалій спрямованих саме на росіян продовжилося. Президент Росії В. Путін у своїй статті «Про історичну єдність росіян та українців» наголошував на штучності державності України, несаможитності нашої країни, штучності української мови, поширення нацизму в Україні. Ці концепти потім поширювалися серед пересічних росіян, звучали в промовах високопосадовців РФ та ставали базою для нових політичних стереотипів, які допомагали виправдовувати та героїзувати війну РФ в Україні (Романюк, 2024).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Політичні стереотипи відіграють ключову роль у формуванні масової свідомості, полегшуючи сприйняття складних соціально-політичних явищ, але водночас спотворюючи реальність та закріплюючи упереджене ставлення до певних груп. В умовах сучасних комунікаційних технологій та соціальних медіа вони швидко поширюються, сприяють формуванню групових ідентичностей, поляризації суспільства та консолідації негативних уявлень про «чужих». Особливо активне використання стереотипів спостерігається в умовах війни та гібридних конфліктів, коли вони стають інструментом інформаційного впливу як всередині країни, так і за її межами. В подальших дослідженнях ми плануємо зосередитися на вивченні механізмів трансформації політичних стереотипів, розробці стратегій протидії деструктивним наративам для зміцнення національної консолідації та міжнародної підтримки.

Бібліографічний список

- Ананська міська рада, 2023. *Руйнуємо стереотипи про людей, які пережили окупацію*. [онлайн]. Доступно: <<https://anativ-mr.od.gov.ua/rujnujemo-stereotypu-prolyudej-yaki-perezhyly-okupacziyu/>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Єсіна, Н., 2023. «Луганські» на крутих автівках та «мовне питання»: як виникають стереотипи про переселенців та чому їх варто позбутися. *#ЩоТам* [онлайн] 03

- серпня. Доступно: <<https://shotam.info/iak-vynykaiut-stereotypy-pro-pereselentsiv-ta-chomu-ikh-varto-rozbutysia/>> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Ільницька, У., 2007. *Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій*. [онлайн]. Доступно: <https://vlp.com.ua/files/16_63.pdf> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Каракуц, А., 2023. *Подолання стереотипів щодо (не)сприйняття сценарію ослаблення РФ серед держав-партнерів: висновки і рекомендації для України*. [онлайн]. Доступно: <https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2023/08/Ukr_CIS_06_Stereotypes_Russia_Ukraine.pdf> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Романюк, А., 2024. Стереотипи як інструмент рашистської пропаганди для виправдання антиукраїнської агресії. *Просторовий розвиток*, 10, с. 705–719. <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.10.705-719>.
- Рябчук, М., 2018. «Хохли», «малороси», «бандери»: стереотип українця у російській культурі та його політична інструменталізація. *Наукові записки ІПіЕНД ім.І. Ф. Кураса НАН України*, 1(81), с.179-194.
- Семенишин, О.І., 2023. Стереотипи в сучасному українському політичному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 61, с.115-119.
- Шкурко, О., 2019. Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*, 40, с.140-145.
- Шлемкевич, Т., Лахач, Т. та Шотурма, Н., 2024. Використання політичних стереотипів в політичній рекламі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 1(73), с. 95-99. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-15](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-15)
- Visit UKRAINE, 2023. *Найпоширеніші стереотипи про українців в Європі: розвіювання міфів*. [онлайн]. Доступно: < https://visitukraine.today/uk/blog/2119/the-most-common-stereotypes-about-ukrainians-in-europe-dispelling-myths?srsId=AfmBOopbz0HcQjxC0sbjEtT9C_vkfd7RHeCWTJJNbrQ_bHEiE7DqxITx#stereotip-1-zarobitcani> [Дата звернення 28 серпня 2025].
- Zmina, 2025. *З повномасштабним вторгненням медіаобраз ВПО змістився від стереотипів до інтеграції в громади – дослідниця*. [онлайн] Доступно: <<https://zmina.info/news/z-povnomasshtabnym-vtorgennyam-mediaobraz-vpo-zmistyvsa-vid-stereotypiv-do-integraciyi-v-gromady-doslidnycha/>> [Дата звернення 28 серпня 2025].

References

- Ananska miska rada, 2023. *Ruynuyemo stereotypy pro lyudey, yaki perezhyly okupatsiyu*. [We are destroying stereotypes about people who survived the occupation]. [online]. Available at: <<https://ananiv-mr.od.gov.ua/ruynuyemo-stereotypy-prolyudey-yaki-perezhyly-okupaciyu/>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Ilnytska, U., 2007. *Politychni stereotypy ta stereotypizatsiya myslennya: rol ta znachennya v systemi imidzhevykh komunikatsiy* [Political stereotypes and stereotyping of thinking: role and significance in the system of image communications]. [online]. Available at: <https://vlp.com.ua/files/16_63.pdf> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Karakuts, A., 2023. *Podolannya stereotypiv shchodo (ne)pryynyattya stsenariyu oslablennya RF sered derzhav-partneriv: vysnovky i rekomendatsiyi dlya Ukrayiny*

- [Overcoming stereotypes regarding the (non)acceptance of the scenario of the weakening of the Russian Federation among partner states: conclusions and recommendations for Ukraine]. [online]. Available at: <https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2023/08/Ukr_CIS_06_Stereotypes_Russia_Ukraine.pdf> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Romanyuk, A. 2024. Stereotypy yak instrument rashyst·skoyi propahandy dlya vypravdannya antyukrayinskoyi ahresiyi [Stereotypes as a tool of racist propaganda to justify anti-Ukrainian aggression]. *Prostorovyy rozvytok*, 10, p. 705–719. <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.10.705-719>. (in Ukrainian)
- Ryabchuk, M., 2018. «Khokhly», «malorosy», «bandery»: stereotyp ukrayintsya v rosiyskiy kulturi ta yoho politychna instrumentalizatsiya [«Khokhly», «Little Russians», «Banderas»: the stereotype of a Ukrainian in Russian culture and its political instrumentalization]. *Naukovi zapysky IPIEND im.I. f. Kurasa NAN Ukrayiny*, 1(81), p.179-194. (in Ukrainian)
- Semenyshyn, O.I., 2023. Steoretypy v suchasnomu ukrayinskomu politychnomu dyskursi [Stereotypes in modern Ukrainian political discourse]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiya*, 61, p.115-119. (in Ukrainian)
- Shkurko, O., 2019. Politychnyy stereotyp u protsesi politychnoyi komunikatsiyi [Political stereotype in the process of political communication]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statey*, 40, p.140-145. (in Ukrainian)
- Shlemkevych, T., Lakhach, T. and Shoturma, N., 2024. Politychni stereotypy v politychniy reklami [Political stereotypes in political advertising]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoyi Akademiyi upravlinnya personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnya*, 1(73), p. 95-99. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-15](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-15) (in Ukrainian)
- Visit UKRAINE, 2023. *Nayposhyrenishi stereotypy pro ukrayintsiv v Yevropi: rozviiuvannya mifiv [The Most Common Stereotypes About Ukrainians in Europe: Dispelling Myths]*. [online]. Available at: <https://visitukraine.today/uk/blog/2119/the-most-common-stereotypes-about-ukrainians-in-europe-dispelling-myths?srltid=AfmBOopbz0HcQjxC0sbyEtT9C_vkfd7RHeCWTJJNbrQ_bHEiE7DqxITx#stereotip-1-zarobitcani> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Yesina, N., 2023. «Luhanski» na krutykh avtivkakh ta «movne pytannya»: yak stvoryty stereotypy pro pereselentsiv ta chomu yikh varto pozbutysya [«Luhansk» on cool cars and the «language issue»: how to create stereotypes about IDPs and why they should be eliminated]. #ShoTam [online] 03 serpnia. Available at: <<https://shotam.info/iak-vynykaiut-stereotypy-pro-pereselentsiv-ta-chomu-ikh-varto-pozbutysia/>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)
- Zmina, 2025. *Z povnomasshtabnym vtorhennnyam mediaobraz VPO zmist buv vid stereotypiv do intehtratsiyi v hromadi – doslidnytsya [With the full-scale invasion of the media image of IDPs, the content was from stereotypes to integration in the community - researcher]*. [online] Available at: <<https://zmina.info/news/z-povnomasshtabnym-vtorgennyam-mediaobraz-vpo-zmistyvsvya-vid-stereotypiv-do-integracziyi-v-gromady-doslidnyczya/>> [Accessed 28 August 2025]. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 30.08.2025

T. Kuhotska

**POLITICAL STEREOTYPES AS A INSTRUMENT OF RUSSIA'S HYBRID
WAR AGAINST UKRAINE**

The article presents a comprehensive analysis of political stereotypes as a deliberate and strategically employed instrument of the Russian Federation's hybrid war against Ukraine. It demonstrates that, in the context of contemporary information and psychological confrontation, political stereotypes serve as a powerful tool of manipulative influence on public consciousness, creating simplified, emotionally charged, and easily reproducible images that penetrate diverse social groups and shape collective perceptions. These stereotypes are systematically deployed by Russia to undermine social cohesion, erode trust in state institutions, exacerbate internal conflicts, and intensify polarization within Ukrainian society. Particular attention is given to stereotypes regarding internally displaced persons, veterans, and residents of specific regions, which exert a profoundly destabilizing effect on processes of national consolidation, social integration, and the development of shared civic identity. The study traces the historical roots of political stereotypes - from imperial and Soviet-era narratives («Little Russian», «Khokhol», «Banderite») to contemporary ideological constructs («Nazis», «punishers», «incapable state») - which have been adapted and transformed into powerful instruments justifying aggression and legitimizing Russia's political and military ambitions. It examines the mechanisms through which stereotypes are constructed and reinforced in mass consciousness, including the simplification of complex political and social phenomena, the emotional amplification of selective traits, and systematic mythologization along the «us versus them» principle. The analysis highlights the crucial role of digital technologies, social media, and online platforms in accelerating the dissemination of stereotypical images, creating virtual group identities, and fostering intergroup confrontation and division. Moreover, the article notes that Russia actively exploits pre-existing biases, fears, and misperceptions among Ukraine's Western partners, leveraging concerns about the «incapacity of Ukraine», the «impossibility of achieving victory», or the «risks of destabilizing Russia» to reduce political, economic, and military support. This international dimension underscores the global reach and strategic impact of information warfare based on stereotypes. The study concludes that political stereotypes pose a significant threat not only to Ukraine's internal stability and social cohesion but also to the effectiveness of international support for its defense against aggression. The article emphasizes the urgent need for interdisciplinary research on political stereotypes within the framework of information warfare and the development of comprehensive strategies to counteract their destructive influence. Such efforts would mitigate the adverse effects of propaganda, reinforce national unity, strengthen resilience against social and political manipulation, and promote a positive and credible international image of Ukraine while enhancing the capacity to withstand ongoing information threats.

Keywords: political communication, political identity, hybrid warfare, propaganda, political stereotype, Russian-Ukrainian war.

УДК: 321.304

Д. Л. Тарасенко,
С.П. Пахоменко,
А.В. Трофименко

ГУМОРИСТИЧНІ МЕМИ ЯК ТЕХНОКУЛЬТУРНИЙ ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Стаття досліджує роль гумористичних мемів як технокультурних інструментів громадянської стійкості в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. Аналізується трансформація традиційних форм гумору у цифрові мемі, які стали новою технологією комунікації та соціальної мобілізації. На основі контент-аналізу мемів, поширених через цифрові платформи протягом першого року війни, досліджуються функції гумору як інструменту подолання соціокультурної травми. Гумористичні тематичні мемі розглядаються як технокультурне явище, що поєднує традиційні функції сміху (катарсис, консолідація, опір) з можливостями цифрових технологій (миттєве поширення, вірусність, мультимедійність). Особлива увага приділяється ролі так званого «гумору шибеника», репрезентації колективної ідентичності через мемі та створенню контрнарративів проти російської пропаганди. Демонструється, що мемі функціонують як інструменти самоорганізованої соціальної інженерії, формуючи горизонтальні мережі підтримки та колективної стійкості в умовах екзистенційної загрози.

Ключові слова: мемі, гумор, соціокультурна травма, громадянська стійкість, цифрові медіа, культурний опір, колективна ідентичність, російсько-українська війна, «гумор шибеника», мережеве суспільство

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-90-102

Постановка проблеми. Українці історично демонструють схильність до жартівливої рефлексії на історичні події, що підтверджується численними прикладами культурної спадщини. Показовим є наратив про лист запорозьких козаків турецькому султану XVII століття, який у сучасній термінології можна кваліфікувати як «тролінг». Сатиричні видання Української повстанської армії («Український перець», «Оса»), карикатури періоду нацистської окупації під час Другої світової війни, військовий гумор часів АТО свідчать про використання сміху як стратегії виживання у періоди критичних трансформацій суспільного буття.

Як влучно зазначає М. Александрова (Александрова, 2015), українці традиційно аналізують історичні події як процес усвідомлення, аналізу та осмислення колективної травми: Перша світова війна, громадянська війна, колективізація та депортації, голодомор 1932–1933 років, червоний терор, Друга світова війна, голод 1947 року, Чорнобильська катастрофа. Етапи розвитку нашого суспільства за часів незалежності також відзначилися травматичними подіями: Помаранчева революція, Євромайдан, тимчасова окупація Криму та окремих регіонів сходу України Росією, а згодом і повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року. Кожен із цих періодів спричинив серйозний психотравматичний ефект, що накладався на попередній, формуючи багатошарову заморожену травму. Водночас, стратегії виживання багатьох українських громадян у кожен із цих періодів певною мірою визначалися спільними об'єктивними

та суб'єктивними чинниками з потужним консолідаційним потенціалом, серед яких гумор відіграє значну роль.

В умовах російського вторгнення гумор, зокрема його новітня медійна форма – мем, може розглядатися як специфічна комунікативна технологія та один із чинників соціальної стійкості суспільства в один із найтрагічніших періодів української новітньої історії. В епоху цифрових медіа гумор трансформувався з усної чи друкованої форми у явище «мему», яке миттєво поширюється у цифровому просторі, інтегрує образи, музику, відео та текст, створюючи складні багатосарові культурні коди.

За таких умов гумористичні меми можуть інтерпретуватися не лише як елементи розважального контенту, а як технологічна медіа-форма, потенційний інструмент культурного опору та соціальної мобілізації, який поєднує традиційні функції сміху (катарсис, консолідація, опір) із можливостями цифрових технологій (миттєве поширення, вірусність, мультимедійність, інтерактивність)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь вивченості проблеми визначається її об'єктно-предметним полем, що становить взаємозалежність дослідження «соціальної травми» та її подолання, у нашому випадку – через рефлексію за допомогою жартів та мемів як технокультурних інструментів.

Сутність національно-культурних і духовних травм добре досліджена відомими вченими – П. Штомпокою, Д. Александером та Р. Асманом. Кожен із них аналізував, чому травма є не лише психологічним механізмом, а й соціокультурним та антропологічним конструктором.

Роль гумору як стратегії опору диктату тоталітарної влади має досить численну історіографію. В Україні тему досліджували Н. Кондратенко, М. Столяр, А. Яковлев та інші.

Меми як технокультурне явище всебічно висвітлені в роботі Л. Шифмана «Меми в діджитал культурі», де автор аналізує меми як культурні одиниці, що поширюються, змінюються і адаптуються в цифровому середовищі. Л. Шифман демонструє, що меми – це складні культурні практики, що відображають і формують колективні цінності, ідентичності та наративи (Shifman, 2013).

Значний внесок у дослідження мемів як інструменту соціальної стійкості в умовах війни зробила І. Мудра. Дослідниця проаналізувала функціональне призначення мемів у мас-медіа під час російсько-української війни, виокремивши три основні функції: інформаційну (повідомлення про новини), психологічну (допомога у подоланні переживань) та практичну (заклик до конкретних дій, зокрема підтримки ЗСУ). Мудра демонструє, що меми виконують терапевтичну роль через рефлексію важких почуттів, подолання страхів, зниження невизначеності та повернення контролю над власним життям (Мудра, 2023).

Комплексний аналіз мемів як інструменту інформаційної війни між демократіями та автократіями представлено у дослідженні А. Лягуші та Д. Ярового «Меми, свобода та стійкість до інформаційних викривлень: інформаційна війна між демократіями та автократіями». Автори розглядають меми через призму дихотомії свободи та безпеки, демонструючи асиметричну природу інформаційної війни, де автократичні режими експлуатують відкритість демократичних суспільств для поширення пропаганди, водночас залишаючись захищеними від аналогічного впливу через контроль над власним інформаційним простором. На прикладі російсько-української війни дослідники аналізують різні типи мемів – від персоналізації політичного лідерства та владних відносин до історичних наративів та питань свободи (зокрема, ухилення від мобілізації). Автори підкреслюють, що меми функціонують як агенти впливу через свою вірусність, візуальну силу, емоційно забарвлений контент та

роль у формуванні групової ідентичності, що робить їх ефективним знаряддям когнітивного впливу (Liagusha and Iarovyi, 2025).

Іспанський соціолог Мануель Кастельс у своїй роботі «Комунікаційна сила» (Castells, 2009) досліджує, як інформаційні технології трансформують владні відносини та культурні наративи. Його концепція «мережевого суспільства» дозволяє розглядати мему як інструменти комунікативної влади, що циркулюють у горизонтальних мережах і можуть впливати на масову свідомість ефективніше за традиційні ЗМІ.

Попри зростаючу увагу до феномену політичного гумору, зокрема з погляду використання мемів як інструментів культурного опору та громадянської мобілізації, проблема перебуває у процесі наукового осмислення та ще не стала предметом спеціального наукового дослідження.

Застосовані методи. Дослідження застосовує метод контент-аналізу гумористичних мемів та гумористичних наративів, поширених через цифрові медіаплатформи (X.com, Telegram, TikTok, Facebook, Instagram) протягом першого року повномасштабного вторгнення. Мему розглядаються як технокультурні артефакти, що поєднують інновацію в комунікаційній формі та колективні наративні стратегії.

Аналіз охоплює візуальні мему (зображення з текстом), відеомему (короткі відео з музикою), текстові мему (жарти, слогани) та гібридні форми (поєднання кількох форматів).

Метою статті є аналіз функцій гумору у форматі гумористичних мемів, які дозволяють їм виступати в якості специфічних інструментів горизонтальної комунікації та соціальної стійкості суспільства.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи характер соціокультурної травми, спричиненої повномасштабним російським вторгненням, доцільно розглянути її структурні ознаки та механізми впливу на суспільство через призму теорії соціальних змін.

П. Штомпка у своїй концептуальній моделі виділив чотири ознаки, притаманні кожній травматичній події: (1) несподіваність та швидкість змін, що відбуваються; (2) тотальність та радикальний характер змін; (3) екзогенність, тобто сприйняття події як незалежної від волі та бажання людини; (4) негативний характер події (Sztompka, 1999).

Д. Александер використовує соціально-конструктивістський підхід до аналізу культурної травми, пояснюючи її роль у житті суспільства: «Культурна травма виникає, коли члени певної спільноти відчують, що вони були змушені пережити якусь жахливу подію, яка залишає незгладимий слід у їхній груповій свідомості, назавжди закарбовується в їхній пам'яті та фундаментально, безповоротно змінила їхню майбутню ідентичність» (Alexander, 2012). Ця дефініція підкреслює не лише об'єктивний характер травматичної події, а й процес її соціального конструювання через колективну рефлексію.

Як зазначають О. Рафальський та інші автори у своїй праці «Антропологічний код української культури та цивілізації» (Рафальський, Калакура, Коцур та Юрій, 2020), травматична ситуація, в якій перебуває український народ з моменту окупації його території як Російською імперією, так і радянською Росією, повністю кореспондує з теоретичними положеннями концепції соціокультурної травми та її особливостей.

Таким чином, російсько-українська війна 2014-2025 років відповідає ознакам, властивим теорії соціокультурної травми, вона накладається на болісні історичні процеси денаціоналізації та деукраїнізації українського суспільства Російською та радянською імперіями, створюючи феномен багатоплоскової замороженої травми.

Війна в цьому контексті постає як травматичний апогей: збройне зіткнення протиборчих сторін, що вимагає мобілізації всіх ресурсів держави – економічних, політичних, ідеологічних, духовних та культурних. У будь-якій війні суттєву роль відіграє не лише матеріальне оснащення збройних сил, а й моральний фактор, стійкість і мужність людей як на фронті, так і в тилу.

Попри те, що військові дії на сході України тривали з 2014 року, а попередження про початок наступу Росії з'являлися в західних медіа, значна частина суспільства прагнула вірити, що конвенційна війна в центрі Європи неможлива у XXI столітті. Відтак перші дні повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року для багатьох громадян характеризувалися хаосом і панікою, миттєвою окупацією частини територій, першими жертвами серед військових і цивільного населення, стихійною евакуацією та страхом.

Водночас, психологічні дослідження підтверджують, що небезпека на війні, як правило, викликає таку потужну мобілізацію захисних можливостей людини, що вона адаптується до екстремальних обставин і може долати такі стреси, які в мирний час спричинили б важкі психічні розлади. Цьому сприяють висока консолідація суспільства за відносно короткий час, зростання різних форм групової ідентичності та створення інструментів самоорганізації суспільства в умовах екзистенційної загрози зовнішнім ворогом.

Гумор як спосіб подолання соціокультурної травми. Як зазначає П. Горностай (Горностай, 2021), український психолог і фахівець із соціальної психології, ще в давні часи ритуалізація слугувала одним із найефективніших способів виходу з колективної травми. Люди створювали героїчний епос, у якому описувалися героїчні вчинки та оплакувалися трагічні події. Ці переживання ставали ефективним способом зцілення від колективної травми, розповідь про яку була основою епічного сюжету. Групові історії в поєднанні з груповою міфологією також мають терапевтичний ефект. Це допомагає трансформувати травматичний досвід у нетравматичний наратив, дозволяє обговорювати проблемні теми в групі та безпечно передавати проблемну інформацію зовнішньому світу.

У наш час ця компенсаторна функція набуває якісно нової форми, оскільки якщо раніше героїчний епос творився усно та передавався з покоління в покоління, то тепер меми та цифровий гумор створюють миттєвий, вірусний, інтерактивний контент, що формується колективно, поширюється горизонтально і адаптується в режимі реального часу.

В епоху високошвидкісного інтернету український прикордонник, автор фрази «Російський військовий корабель – іди на х*й» у відповідь на пропозицію російських окупантів скласти зброю, став архетипічним героєм українського героїчного епосу з перших днів вторгнення (Suspilne, 2022). Образ солдата з характерним жестом, призначеним для військового корабля, поширився на багатьох зображеннях, поштових марках, друкованих виробах і одязі, трансформувавшись у колективний образ стійкості та готовності протистояти ворогові.

«Привид Києва», який у перші тижні вторгнення став національним героєм, бо захищав небо столиці, згідно із заявами Повітряних сил України, є колективним образом пілотів 40-ї тактичної авіаційної бригади (Liga.net, 2022a). Літня жінка, яка збила ворожий дрон банкою з помідорами, безіменні цигани, які вкрали трактор, сміливі херсонці, які безстрашно лягали під ворожі танки, козотопські відьми, які погрожували загарбникам проблемами зі статевим здоров'ям – усі ці реальні або частково міфологізовані події миттєво трансформувалися в гумористичні меми (Suspilne, 2023).

Саме ці образи, втілені в мемах і поширені через цифрові платформи, продемонстрували суспільству можливість протистояти ворогові та здатність кожного долучитися до опору.

Меми стали одними з символів протистояння, допомагаючи багатьом українцям вийти зі стану соціального шоку. Вони, зокрема їх гумористичний зміст, виконували критичну функцію трансформації травматичного досвіду в нетравматичний наратив, створюючи героїчний епос у режимі реального часу.

На відміну від традиційного героїчного епосу, що формувався століттями, цифровий мем-епос створюється миттєво, часовий проміжок від реальної події до вірусного поширення мема може становити лічені години. Меми зазвичай мають колективне авторство, тисячі користувачів створюють варіації одного мема або змінюють першоджерело залежно від контексту чи нових подій. Поширення мемів відбувається горизонтально, не через офіційні канали, а через соціальні мережі і кожен може додати свою версію чи коментар.

Така форма гумору ідеально корелює з потребами компенсації травматичних переживань. З одного боку, меми створюють потужні міфи, які підтримують національний дух і консолідують суспільство; з іншого боку, вони мають терапевтичний ефект, оскільки дають вихід гніву, страху та іншим негативним емоціям. За визначенням професорки З. Озоліної, завдяки принципу мінімізації спільних зусиль, тобто легкості сприйняття та передачі повідомлення, компенсаторна функція гумору посилюється прямо пропорційно ступеню охоплення (Ozolina and Austers, 2017). Просте створення картинки, її перегляд, лайк і репост мають швидкий терапевтичний ефект.

Меми як інструменти репрезентації колективної ідентичності. Як зазначав К. Шмітт, «того факту, що народи групуються за протилежностями «друг-ворог», не можна заперечувати, оскільки це потрібно для кожного політично існуючого народу» (Шмітт, 2021). Гумористичне в цьому контексті виступає потужним інструментом створення стереотипів у дихотомії «друг-ворог». Висміюючи ворога, суспільство не лише знижує рівень власного страху, а й активно конструює образ «іншого» – нижчого, примітивного, який не становить екзистенційної загрози. Гумористичні меми стають візуальними маркерами цієї опозиції, закріплюючи в колективній свідомості чіткі межі між «своїми» та «чужими».

Для значної частини українців образ ворога був сформований історичним досвідом взаємодії з імперською, радянською та путінською Росією. Після повномасштабного вторгнення з'являються лінгвістичні конструкти «рашисти», «русня», «хороший русский – мьортвий русский», які стають елементами опозиційної ідентичності – «ми проти них».

Меми значною мірою репрезентують та поширюють цю ідентичність. За визначенням Л. Шифмана, меми функціонують як «культурне програмне забезпечення» – це культурні коди, що легко копіюються, адаптуються та поширюються в цифровому середовищі (Shifman, 2013). У концепції «уявлених спільнот» Б. Андерсона, автор стверджує, що національна ідентичність формується через спільні символи, наративи та ритуали (Андерсон, 2001). У цифрову епоху меми стають одним із складників формування колективної пам'яті та ідентичності, діючи як швидкі, емоційно насичені культурні коди, що закріплюють спільні цінності та досвід у режимі реального часу.

М. Кастельс зазначає, що у мережевому суспільстві ідентичності формуються через комунікаційні потоки (Castells, 2009). У цих потоках гумористичні меми функціонують як одиниці цифрової культури, що створюють спільну семантичну систему – неологізми, візуальні символи, жести, які стають дискурсивними маркерами

опозиції «ми проти них». Показовим прикладом є трансформація слова «паляниця», яке набуло статусу не просто мема, а ідентифікаційного інструменту, оскільки носії російської мови зазвичай не можуть фонетично коректно вимовити це слово через особливості артикуляційної бази. Гумористичні меми з «палянцею» поширилися вірусно в цифровому просторі, перетворивши лінгвістичну особливість на інструмент розпізнавання «свій-чужий», «друг-ворог».

Цифрові платформи дозволяють ідентичності формуватися не «зверху вниз» через офіційну пропаганду, а органічно, через масову партисипативну участь громадян у створенні та поширенні культурного контенту. Це особливість сучасної соціальної інженерії: ідентичність будується не через примус, а через добровільну креативну участь. Створюючи емоційний зв'язок між членами спільноти, гумористичні меми можуть трансформуватися в національні символи, як це відбулося з образом прикордонника з острова Зміїний, що став архетипом українського опору.

Гумор як контрнарратив. За концептуалізацією Г. Почепцова, конфлікт між Україною та Росією – це «перша семантична війна у світі» (Почепцов, 2015). У семантичній війні зображення та візуалізація відкривають світ емоцій, де немає місця раціональному мисленню. Тому меми стають візуальними компонентами глузування з ворога та розвінчування його гегемоністських наративів. Висміюючи російську пропаганду, багато українців створюють численні варіації гумористичних мемів: «Київ за три дні», «паляниця», «Путін – х*ло», «рашисти», «московські карлики», «свинособаки», «путлер», «кримнашисти», «чорнобаївка», «соняшники» тощо, що формують цілісний контрнарративний дискурс. У такий спосіб геополітичні амбіції росії та її імперські наративи деконструються через прості, але ефективні візуальні образи: гуси, що атакують Кремль; російські солдати, які крадуть унітази побутову техніку (пральні машини); «евакуація» єнота із зоопарку під час ганебного відступу з Херсона, де «росія тут навсєгда» (TSN.ua, 2022).

Звільнення Херсону у листопаді 2022 року є парадигматичним прикладом спонтанного виникнення культурного коду, який не потребує пояснення всередині спільноти «своїх». Коли українські війська звільнили Херсон від окупантів, гумористичні меми з кавунами (традиційним символом міста) миттєво заповнили цифровий простір. Користувачі соціальних мереж масово публікували фотографії з кавунами, підприємці інтегрували його зображення в логотипи, громадяни створювали гумористичні меми з кавуном та малювали його на вулицях як форму урбаністичного мистецтва (Liga.net, 2022). Цей символ трансформувався в наратив радості та перемоги, що мав потужний консолідуючий ефект для значної частини суспільства.

Самопозиціонування Росії як «великої держави» з «другою армією світу» та риторика про «захоплення Києва за три дні», яка досі резонує в колективному Заході як ехо радянської могутності часів холодної війни, також піддається систематичному розвінчанню через гумористичні стратегії. Коли об'єкт страху стає об'єктом сміху, він втрачає свою здатність залякувати та контролювати через страх.

«Гумор шибеника» як засіб виживання. «Гумор шибеника» – це специфічна форма чорного гумору, що виникає в екстремальних умовах загрози життю. Цей термін походить з англійського «gallows humor» і означає здатність жартувати на трагічні, важкі та складні теми навіть перед обличчям смерті. З. Фрейд, описуючи особливості цієї форми гумору, зазначав: «Его відмовляється страждати через реальність, яка може змусити його страждати. Воно наполягає на тому, що травматичні епізоди із зовнішнього світу не можуть на нього вплинути; воно показує, що ці травми не сильніші за можливість задоволення» (Фрейд, 1990).

За словами Пола Вонга, професора Трентського університету, гумор може функціонувати як багатовимірний тактика виживання в екстремальних умовах. Чорна комедія допомагає впоратися з несприятливими ситуаціями, слугує механізмом психологічного опору та формою соціально-політичного вираження населення в умовах обмеженої свободи слова чи тоталітарного режиму. Війна являє собою ситуацію, коли негативні події досягають кульмінації та набувають настільки інтенсивного характеру, що людина вдається до сміху або плачу як останніх механізмів збереження психічного здоров'я. П. Вонг називає війну демонічною комедією, в якій жорстокі іронії множаться з шаленою швидкістю (Wong, 2003).

«Гумор шибеника» становить один із найпоширеніших видів чорного гумору серед українців під час війни. Росія заявляє про можливість використання ядерної зброї – українці роблять меми про Щекавицю. Путін оголошує мобілізацію – українці відповідають: «Де ж ми візьмемо стільки чорних пакетів!?». Пісня PROBASS Δ HARDI «Доброго вечора, ми з України» стала культовою, під її слова та музику знято тисячі відео, що візуалізують опір українців російським загарбникам: цивільні особи зупиняють бронетехніку власними тілами, переносять міни з демонстративною байдужістю (з цигаркою – заперечення норм безпеки, як заперечення смерті), викрадають танки за допомогою сільськогосподарської техніки, а військовослужбовці танцюють у полях зі зброєю (Espresso.Zahid, 2022). Ці гумористичні наративи забезпечили значній частині суспільства необхідну психологічну розрядку в перший рік війни, коли не було зрозуміло, чи зможе Україна вистояти у військовому протистоянні.

Масово поширений у формі гумористичних мемів «гумор шибеника» певною мірою виконував функцію психотерапевтичної практики, оскільки мільйони громадян брали участь у такому своєрідному терапевтичному процесі через створення, споживання та поширення гумористичного контенту, що створювало ефект колективного подолання травми.

Водночас об'єктом «гумору шибеника» стала не лише загроза окупації та фізичного знищення. Ракетні обстріли критичної інфраструктури, метою яких було підірвати бажання українців чинити опір і спровокувати соціальні протести проти уряду, також стали предметом гумористичних наративів: «Навіть без світла ми бачимо, які ви ідіоти», «Наші свічки горять за ваш упокій», «Вони хочуть залишити Україну без світла? Ідіоти, через 9 місяців народиться мільйон бандерівців» (Liga.net, 2022).

Цю функцію гумору давати вихід страху та болю під час війни, емпірично підтвердив Джон Грінспен, доктор філософії з Університету Вірджинії. Він досліджував гумор під час Громадянської війни в Америці та дійшов висновку, що існує пряма кореляція: чим інтенсивнішими та жахливішими були події на фронті, тим більше вони генерували жартів і карикатур (Grinspen, 2012).

Компенсаторну функцію гумору, тобто можливість вивільнення негативної психічної енергії, концептуалізував З. Фрейд у психоаналітичній теорії гумору. Згідно з теоретичною моделлю Фрейда та його послідовників, дотепність і жарти, гумор і комедія містять різні механізми економії психічної енергії та вивільнення її надлишку через сміх. Фрейд типологізував можливі гумористичні ситуації та відповідні їм енергії, які можуть бути розряджені через сміх: (1) розрядка енергії витіснення (сублімованої в дотепність); (2) розрядка психічної енергії (через комічне); (3) розрядка емоційної енергії (безпосередньо гумор) (Фрейд, 1990).

Ці функції є особливо актуальною під час війни, оскільки захищають людину від екзистенційної невизначеності буття. Коли психологічне напруження та трагізм наростали, громадяни висміювали невдалі військові операції агресора, публічно раділи

втратам ворожого військового контингенту та візуалізували свої перемоги через внутрішньо зрозумілі символи (зокрема, кавун як символ звільнення Херсона), що можна вважати складовими соціальної стійкості.

Мемі як синтез технології та культури. Телеграм-канали, TikTok, X.com, Facebook створили технологічну інфраструктуру для масового розповсюдження гумористичних мемів, зокрема «гумору шибеника». Алгоритми соціальних мереж, які традиційно критикують за сприяння поширенню дезінформації, у випадку українського гумору продемонстрували й конструктивний потенціал, оскільки просували емоційно забарвлений контент, завдяки якому користувачі зі схожим досвідом знаходили один одного через спільний гумор, формуючи горизонтальні мережі підтримки.

Цей феномен масової самоорганізації суспільства через культурні практики потребує концептуалізації, оскільки виходить за межі спонтанної реакції на кризу. Мемі та гумор у цьому контексті функціонують як інструменти цілеспрямованого, хоча й несвідомо координованого, конструювання соціальної стійкості – процесу, який можна описати через призму соціальної інженерії.

Термін «соціальна інженерія», введений К. Поппером, традиційно означає цілеспрямоване конструювання соціальних процесів, але в сучасному дискурсі часто асоціюється з маніпулятивними практиками (Поппер, 1994). Проте в контексті громадянської стійкості мемі та гумор демонструють феномен самоорганізованої соціальної інженерії – спонтанний, децентралізований процес, де мільйони індивідуальних акторів одночасно виступають і творцями, і споживачами культурного контенту. На відміну від класичної соціальної інженерії «зверху вниз», цей процес базується на добровільній участі, емоційній солідарності та спільному культурному коді.

Якщо традиційно людина в кризі могла отримати підтримку від родини, друзів, локальної громади, то в умовах російсько-української війни вона отримувала підтримку від анонімної, але солідарної цифрової спільноти, що налічує мільйони людей. Таким чином, мемі функціонували як один із інструментів самоорганізованої соціальної інженерії, формуючи горизонтальні зв'язки не через офіційні структури, а через спонтанну культурну практику створення та споживання гумористичного контенту.

У такий спосіб, мем трансформувався в гібридний феномен, де технологія (цифрові платформи, алгоритми, мультимедійні інструменти) та культура (традиції гумору, колективні цінності, наративи) створили специфічну форму культурного впливу, що не нав'язується зверху, а виникає органічно через масову участь. Ця форма м'якої сили має технологічну логіку вірусного поширення та культурну силу підтримувати суспільство у найтрагічніші часи, формуючи стійкість через горизонтальну солідарність та спільну семантичну систему.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що гумористичні мемі в умовах повномасштабного вторгнення набули нової функції інструменту подолання соціокультурної травми, поряд зі своєю традиційною розважальною роллю. Миттєвість створення, колективне авторство та горизонтальне поширення забезпечили їм ефективність, недоступну традиційним формам гумору. Разом з тим, традиційні гумористичні форми (карикатури, анекдоти, пісні) в умовах цифрової комунікації перетворювались у формат мемів, зберігши свій первинний потенціал – здатність критично осмислювати дійсність, знецінювати «чужого» та консолідувати на цьому тлі спільноти. У цьому контексті цифрові платформи, поширюючи гумористичні мемі, створили інфраструктуру для самоорганізації суспільства, де горизонтальна анонімна спільнота здатна забезпечити емоційну підтримку через спільний культурний код.

Функції мемів, такі як: конструювання ідентичності через опозицію «ми проти них», розвінчування наративів ворога та психотерапевтичний ефект через масове поширення «гумору шибеника» стали одним із ресурсів національної стійкості, поєднавши традиційні функції сміху з можливостями цифрових технологій. В подальшому, це відкриває перспективи для дослідження цифрового гумору як частини політичної культури та формування культури пам'яті.

Бібліографічний список

- Александрова, М., 2015. Соціокультурні трансформації сучасної України крізь призму концепції травми. *Культура України*, 48, с. 206-217.
- Андерсон, Б., 2001. *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Київ: Критика.
- Горностай, П., 2021. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*, 7 (21), с. 54-68.
- Мудра, І., 2023. Мемі як важлива складова контенту ЗМІ під час війни: мета, функції та теми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*, 2 (6), с. 81-89.
- Поппер, К., 1994. *Відкрите суспільство та його вороги*. Перекл. англ. мовою О. Коваленко. Київ: Основи.
- Почепцов, Г., 2015. *Сучасні інформаційні війни*. Київ: Ваклер.
- Рафальський, О., Калакура, Я., Коцур, В. та Юрій, М., 2020. *Антропологічний код української культури і цивілізації*. Кн. 2. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Фрейд, З., 1990. *Розум та його зв'язок з несвідомим*. Київ: ВТІ.
- Шмітт, К., 2021. *Поняття політичного*. Київ: КНТ видавництво.
- Alexander, J.C., 2012. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge & Malden: Polity, pp. 85-108.
- Castells, M., 2009. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Espreso.Zahid, 2022. *Цигани крадуть танки, а домогосподарки збивають дрони балонами. Як українці рятують себе з гумором під час війни*. [онлайн] Доступно: <<https://zahid.espresso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a-domogospodarki-bankami-zbivayut-droni>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Grinspen, J., 2012. *Laugh During Wartime*. [online] Доступно: <<https://archive.nytimes.com/opinionator.blogs.nytimes.com/2012/01/09/laugh-during-wartime/>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Liagusha, A. and Iarovyi, D., 2025. *Memes, freedom, and resilience to information disorders: Information warfare between democracies and autocracies*. [online] Доступно: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291124004443>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Liga.net, 2022. *Герої нашого часу «Це були помідори!»*. [онлайн] Доступно: <<https://life.liga.net/istoriyi/article/eto-byli-pomidory-ligalife-nashla-kievlyanku-sbivshuyu-vrajeskiy-dron-bankoy-konservatsii>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Liga.net, 2022a. *Привид Києва – збірний образ пілотів. Повітряні сили Збройних сил України спростували статтю The Times*. [онлайн] Доступно: <<https://news.liga.net/ua/politics/news/vozdushnye-sily-vsu-zayavili-hto-prizrak-kieva-ne-realnaya-lichnost-a-supergeroy-legenda>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Ozolina, Z. and Austers, I., 2017. *StratCom laughs. In search of an analytical framework*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 157 p.

- Suspilne, 2022. «Русский военный корабль, иди...!» – хто сказав легендарну фразу і чому ім'я автора приховують. [онлайн] Доступно: <<https://suspilne.media/242551-russkij-voennij-korabl-idi-hto-skazav-legendarnu-frazu-i-comu-ima-avtora-prihovuut-2/>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Suspilne, 2023. Доброго вечора всім, цей день настав: ми підготували добірку головних мемів 2022 року. [онлайн] Доступно: <<https://suspilne.media/348110-dobrogo-vecora-everybody-sej-den-nastav-mi-pidgotuvali-pidbirku-golovnih-memiv-2022-roku/>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Sztompka, P., 1999. *The Sociology of Social Change*. Cambridge, Mass. : Blackwell, 348 p.
- Shifman, L., 2013. *Memes in digital culture*. MIT press.
- TSN.ua, 2022. Єнота, викраденого з Херсона, окупанти «зарахували» до Мелітопольського університету. [онлайн] Доступно: <<https://tsn.ua/ukrayina/vikradenogo-z-hersona-yenota-okupanti-zarahuvali-do-universitetu-melitopolya-2234152.html>> [Дата звернення 13 серпня 2025].
- Wong, P.T.P., 2003. *Humor and laughter in war time*. [online] Доступно: <<https://www.meaning.ca/article/humor-and-laughter-in-wartime/>> [Дата звернення 13 серпня 2025].

References

- Aleksandrova, M., 2015. Sotsiokulturni transformatsii suchasnoi Ukrainy kriz pryzmu kontseptsii travmy [Socio-cultural transformations of modern Ukraine through the prism of the concept of trauma]. *Kultura Ukrainy*, 48, pp. 206-217. (in Ukrainian).
- Alexander, J.C., 2012. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge & Malden: Polity, pp. 85-108.
- Anderson, B., 2001. Uiaivleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu [Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism]. Kyiv: Krytyka. (in Ukrainian).
- Castells, M., 2009. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Espresso.Zahid, 2022. Tsyhany kradut tanky, a domohospodarky zbyvaiut drony balonamy. Yak ukraintsi riaduiut sebe z humorom pid chas viiny [Gypsies steal tanks, and housewives shoot down drones with jars. How Ukrainians save themselves with humor during the war]. [online] Available at: <<https://zahid.espresso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a-domogospodarki-bankami-zbivayut-droni>> [Accessed 13 August 2025]. (in Ukrainian).
- Freid, Z., 1990. Rozum ta yoho zviazok z nesvidomym [Mind and its connection with the unconscious]. Kyiv: VTI. (in Ukrainian).
- Grinspen, J., 2012. Laugh During Wartime. [online] Available at: <<https://archive.nytimes.com/opinionator.blogs.nytimes.com/2012/01/09/laugh-during-wartime/>> [Accessed 13 August 2025].
- Hornostai, P., 2021. Kolektyvna travma yak problema sotsialnoi ta politychnoi psykholohii [Collective trauma as a problem of social and political psychology]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 7 (21), pp. 54-68. (in Ukrainian).
- Liagusha, A. and Iarovyi, D., 2025. Memes, freedom, and resilience to information disorders: Information warfare between democracies and autocracies. [online] Available at: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291124004443>> [Accessed 13 August 2025].
- Liga.net, 2022. Heroi nashoho chasu «Tse buly pomidory!» [Heroes of our time «These were tomatoes! »]. [online] Available at: <<https://life.liga.net/istoriyi/article/eto-byli-pomidory-ligalife-nashla-kiievlyanku-sbivshuyu-vrajeskiy-dron-bankoy-konservatsii>> [Accessed 13 August 2025]. (in Ukrainian).

- Liga.net, 2022a. Pryvyd Kyieva – zbirnyi obraz pilotiv. Povitriani syly Zbroinykh syl Ukrainy sprostuvaty statti The Times [The Ghost of Kyiv is a collective image of pilots. The Air Force of the Armed Forces of Ukraine refuted The Times article]. [online] Available at: <<https://news.liga.net/ua/politics/news/vozduzhnye-sily-vsu-zayavili-cho-prizrak-kieva-ne-realnaya-lichnost-a-supergeroy-legenda>> [Accessed 13 August 2025]. (in Ukrainian).
- Mudra, I., 2023. Memy yak vazhlyva skladova kontentu ZMI pid chas viiny: meta, funktsii ta temy [Memes as an important component of media content during the war: purpose, functions and themes]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»: zhurnalistyka, 2 (6), pp. 81-89. (in Ukrainian).
- Ozolina, Z. and Austers, I., 2017. StratCom laughs. In search of an analytical framework. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 157 p.
- Pocheptsov, H., 2015. Suchasni informatsiini viiny [Modern information wars]. Kyiv: Vakler. (in Ukrainian).
- Popper, K., 1994. Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy [The Open Society and Its Enemies]. Translated from English by O. Kovalenko. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian).
- Rafalskyi, O., Kalakura, Ya., Kotsur, V. and Yuriy, M., 2020. Antropolohichniy kod ukrainskoi kultury i tsyvilizatsii. Kn. 2 [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization. Book 2]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
- Shifman, L., 2013. Memes in digital culture. MIT press.
- Shmitt, K., 2021. Poniattia politychnoho [The Concept of the Political]. Kyiv: KNT vydavnytstvo. (in Ukrainian).
- Suspilne, 2022. «Russkii voiennyi korabl, idi...!» – khto skazav lenhendarnu frazu i chomu imia avtora prykhovuiut [«Russian warship, go...!» – who said the legendary phrase and why the author's name is hidden]. [online] Available at: <<https://suspilne.media/242551-russkij-voennij-korabl-idi-hto-skazav-legendarnu-frazu-i-comu-ima-avtora-prihovuit-2/>> [Accessed 13 August 2025]. (in Ukrainian).
- Suspilne, 2023. Dobroho vechora vsim, tsei den nastav: my pidhotuvaly dobirku holovnykh memiv 2022 roku [Good evening everyone, this day has come: we have prepared a selection of the main memes of 2022]. [online] Available at: <<https://suspilne.media/348110-dobrogo-vecora-everybody-cej-den-nastav-mi-pidgotuvali-pidbirku-golovnih-memiv-2022-roku/>> [Accessed 13 August 2025]. (in Ukrainian).
- Sztompka, P., 1999. The Sociology of Social Change. Cambridge, Mass.: Blackwell, 348 p.
- TSN.ua, 2022. Yenota, vykradenoho z Khersona, okupanty «zarakhovaly» do Melitopolskoho universytetu [The raccoon stolen from Kherson was "enrolled" by the occupiers at Melitopol University]. [online] Available at: <<https://tsn.ua/ukrayina/vikradenogo-z-hersona-yenota-okupanti-zarahovali-do-universitetu-melitopolya-2234152.html>> [Accessed 13 August 2025]. (in Ukrainian).
- Wong, P.T.P., 2003. Humor and laughter in war time. [online] Available at: <<https://www.meaning.ca/article/humor-and-laughter-in-wartime/>> [Accessed 13 August 2025].

Стаття надійшла до редакції 13.08.2025 р.

**D. Tarasenko,
S. Pakhomenko,
A. Trofymenko**

HUMOROUS MEMES AS A TECHNOCULTURAL INSTRUMENT OF CIVIC RESILIENCE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN INVASION INTO UKRAINE

This article examines the role of humorous memes as technocultural instruments of civic resilience during the full-scale Russian invasion of Ukraine. The study analyzes the transformation of traditional forms of humor into digital memes, which have become a new technology of communication and social mobilization. Based on content analysis of memes distributed through digital platforms (X.com, Telegram, TikTok, Facebook, Instagram) during the first year of the war, the research explores the functions of humor as an instrument for overcoming sociocultural trauma.

Humorous memes are examined as a technocultural phenomenon that combines traditional functions of laughter (catharsis, consolidation, resistance) with the capabilities of digital technologies (instant dissemination, virality, multimedia, interactivity). The article applies P. Sztompka's theory of social trauma, which identifies four characteristics of traumatic events: suddenness and speed of changes, totality and radical nature of changes, exogeneity, and negative character. The Russian invasion of Ukraine corresponds to these characteristics, layering upon painful historical processes of denationalization, creating a phenomenon of multilayered frozen trauma.

Special attention is devoted to the role of «gallows humor» as a survival mechanism in conditions of existential threat. Drawing on Z. Freud's psychoanalytic theory and P. Wong's research on humor during wartime, the study demonstrates how memes function as a compensatory mechanism for releasing negative psychic energy. The research shows that the intensity of tragic events directly correlates with the generation of humorous content, providing therapeutic relief to society.

The article analyzes memes as instruments of collective identity representation through the «friend-enemy» dichotomy. Linguistic constructs such as «rashists», «palianytsia», and visual symbols became markers of oppositional identity, functioning as «cultural software» according to L. Shifman, that creates shared semantic systems. Digital platforms enabled identity formation not through official propaganda but organically, through mass participatory engagement in creating and disseminating cultural content.

Memes are examined as counter-narratives against Russian propaganda in the context of «semantic war». By ridiculing the enemy's geopolitical ambitions and imperial narratives, Ukrainians created humorous variations that deconstructed the image of Russia as a «great power» through simple but effective visual images. The study demonstrates how the object of fear, becoming an object of laughter, loses its capacity to intimidate and control through fear.

The research conceptualizes memes as instruments of self-organized social engineering – a spontaneous, decentralized process where millions of individual actors simultaneously act as creators and consumers of cultural content. This process is based on voluntary participation, emotional solidarity, and shared cultural codes. Digital platforms created infrastructure for mass self-organization of society, where horizontal anonymous communities provided emotional support through shared cultural understanding.

The study concludes that humorous memes acquired a new function as instruments for overcoming sociocultural trauma alongside their traditional entertainment role. The instantaneity of creation, collective authorship, and horizontal dissemination provided them

with effectiveness unavailable to traditional forms of humor. Memes became a synthesis of technology and culture, a hybrid phenomenon that demonstrates constructive potential of digital algorithms in forming horizontal networks of support and collective resilience under conditions of existential threat.

Keywords: *memes, humor, sociocultural trauma, civic resilience, digital media, cultural resistance, national identity, Russian-Ukrainian war, gallows humor, network society, technoculture, social engineering, counter-narratives, digital platforms*

УДК 327.3:[341.123:341.75]"1945/2025"

Р. Б. Шиханов

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ ПРОТОКОЛУ ТА ЗВ'ЯЗКУ
ДЕПАРТАМЕНТУ У СПРАВАХ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН
І КОНФЕРЕНЦІЙНОМУ УПРАВЛІННЮ (1945-2025 рр.)**

У дослідженні проаналізовано особливості створення та діяльності Служби протоколу та зв'язку Департаменту у справах Генеральної Асамблеї ООН і конференційному управлінню протягом 1945-2025 рр.

Охарактеризовано еволюцію Служби, організаційні засади її функціонування, наведено повний перелік її керівників, розглянуто її сучасну структуру та персональний склад, розкрито розподіл обов'язків між співробітниками та вимоги до кандидатів на посади співробітників, а також визначено основні напрями діяльності Служби.

Висвітлено зміст базового документа з питань протоколу – «Керівництва з протоколу», який застосовується у діяльності Служби та слугує орієнтиром для інших міжнародних організацій.

Продемонстровано роль Служби у підготовці та підвищенні кваліфікації працівників протокольних служб системи ООН, дипломатичних представництв та міжнародних організацій.

Ключові слова: Генеральна Асамблея ООН, дипломатичний протокол та етикет, дипломатичні представництва, міжнародні відносини, міжнародні організації, Організація Об'єднаних Націй, Служба протоколу та зв'язку.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-103-115

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аналіз особливостей діяльності протокольних служб дипломатичних установ та міжнародних організацій має важливе значення не лише з наукової, а й з практичної точки зору. Досвід їхньої роботи, як позитивний, так і негативний, може бути корисним для вдосконалення діяльності аналогічних служб у різних країнах світу.

Одним з провідних прикладів ефективної діяльності сучасних протокольних служб міжнародних організацій є Служба протоколу та зв'язку Департаменту Генеральної Асамблеї та конференційного управління Організації Об'єднаних Націй. Ця Служба забезпечує протокольний супровід діяльності Секретаріату ООН, зокрема Генерального секретаря, його заступника та Голови Генеральної Асамблеї. Вона також взаємодіє з постійними представництвами держав-членів та офісами спостерігачів при ООН, а також з офісами зв'язку спеціалізованих установ і пов'язаних організацій, розташованих у Нью-Йорку. Служба здійснює акредитацію дипломатичного персоналу, організовує офіційні заходи, надає консультації з питань протоколу, забезпечує дотримання порядку старшинства, привілеїв та імунітетів, а також підтримує ефективну комунікацію між Секретаріатом ООН і зовнішніми стейкхолдерами.

Стан наукової розробки проблеми. Багаторічна діяльність Служби протоколу та зв'язку Генеральної Асамблеї ООН представлена в роботах зарубіжних та вітчизняних науковців доволі фрагментарно. Серед останніх публікації на цю тематику варто відзначити працю Ральфа Вайлда (Wilde, 2007), в якій розкривається еволюція Секретаріату ООН та його підрозділів, статтю Хорхе Бенітеса (Benítez, 2017), присвячену роботі керівника Служби протоколу Пітера Ван Лаера, роботу Лінди

Фасуло (Fasulo, 2021), де охарактеризована структура Секретаріату ООН та статтю Ієна Річардса, в який він висвітлив окремі аспекти роботи Служби протоколу та зв'язку (Richards, 2023).

Своє відображення наша тема також знайшла у працях вітчизняних науковців. Зокрема у працях Тетяни Шинкаренко (Шинкаренко, 2009, с.218-221) та Олени Подворної (Подворна, 2020, с.196-199) міститься інформація щодо основних функцій Служби протоколу та зв'язку та наведено приклади застосування низки протокольних норм у діяльності ООН.

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених аналізу діяльності міжнародних організацій, робіт, що зосереджуються на функціонуванні їхніх протокольних служб, вкрай мало. Це обумовлює актуальність нашого дослідження, яке сприятиме заповненню існуючих прогалин у цій сфері. Зокрема, воно дозволить глибше розкрити специфіку організації протокольної діяльності в міжнародних організаціях (на прикладі ООН), а також ідентифікувати нові виклики та тенденції, що виникають у процесі застосування норм дипломатичного протоколу та етикету в глобальному контексті. Такий підхід має важливе значення для підвищення ефективності функціонування протокольних служб і вдосконалення міжнародної дипломатичної практики загалом.

Метою дослідження є комплексний аналіз еволюції, структури, організаційних засад функціонування та основних напрямів діяльності Служби протоколу та зв'язку Департаменту у справах Генеральної Асамблеї ООН і конференційного управління у період 1945-2025 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від моменту заснування ООН у 1945 році виконання протокольних функцій забезпечували співробітники її Секретаріату, створеного відповідно до статті 7 Статуту ООН. Згідно зі статтею 101 цього ж Статуту, персонал Секретаріату призначався Генеральним секретарем відповідно до правил, встановлених Генеральною Асамблеєю. При доборі кадрів і визначенні умов служби головна увага приділялася необхідності забезпечення високого рівня працездатності, компетентності та доброчесності персоналу. Окремий акцент робився на важливості формування кадрового складу Секретаріату на якнайширшій географічній основі (United Nations, 2015, р.9, 64-65).

Вже на першій сесії Генеральної Асамблеї (січень 1946 року) виникла потреба у спеціалізованому підрозділі, який би забезпечував протокольний супровід зустрічей, церемоній, акредитацію делегацій та дотримання дипломатичних норм. Тому невдовзі у структурі Секретаріату ООН було створено Службу протоколу та зв'язку, а її першим керівником у березні 1946 року було призначено французького дипломата Жана де Нуе (United Nations, 2021a).

Упродовж 1950-1990-х років протокольна діяльність здійснювалася в межах декількох адміністративних підрозділів Секретаріату ООН, зокрема Служби протоколу та зв'язку, Відділу конференційного управління та Відділу адміністративних послуг. Служба протоколу відповідала за організацію офіційних заходів, прийомів, акредитацію дипломатичних представників, а також забезпечувала дотримання порядку старшинства та протокольного церемоніалу під час проведення офіційних подій.

У березні 1997 року, за ініціативою нового Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, було проведено реорганізацію Секретаріату ООН. Зокрема у ньому було створено Департамент Генеральної Асамблеї та конференційного управління (DGACM) шляхом об'єднання трьох окремих підрозділів, що відповідали за організацію засідань, конференцій, документаційне та протокольне забезпечення. Саме з цього часу Служба

протоколу та зв'язку стала структурним підрозділом DGACM (United Nations Secretary General, 1997, p.15, 31).

На сьогодні у складі Служби протоколу та зв'язку нараховується 12 штатних посад (посада заступника керівника наразі є вакантною): керівник, заступник керівника, помічник керівника, три співробітника (або офіцера), два старших помічника та три помічника з питань протоколу.

Керівника Служби протоколу призначає Генеральний секретар ООН. Керівник Служби визначає протокольні домовленості щодо візитів високопосадовців до ООН та веде переговори щодо протоколу з країнами перебування під час поїздок Генерального секретаря. Під його керівництвом Служба протоколу відповідає за реєстрацію офіційних делегацій, які беруть участь у глобальних зустрічах ООН, та діє як головний зв'язковий з урядом США щодо акредитації персоналу постійних представництв 193 держав-членів при ООН. Він також є головним радником організацій ООН з протокольних питань (Van Laere, P., 2017.).

Як зазначалося раніше, першим керівником Служби протоколу та зв'язку ООН у березні 1946 року було призначено французького дипломата Жана де Нуе. У квітні 1962 року його змінив на посаді П'єр де Мелемстер. Надалі цю посаду обіймали: Сінан А. Корле (з 1 серпня 1968 року), Педро де Чуррука, (з 6 червня 1977 року), Алі І. Теймур – у статусі помічника Генерального секретаря ООН з питань Служби протоколу та зв'язку (з 16 жовтня 1979 року), Беніта Ферреро-Вальднер (з 1 березня 1994 року), Лівіо Музі-Фальконі (з 15 червня 1995 року), Надія Юнес (з 19 січня 1998 року), Аміната С. Джермакойе (з 1 листопада 2002 року), Еліс Хехт (з 14 січня 2006 року), Десмонд Паркер (з 1 квітня 2010 року), Юн Йочхол (з 8 березня 2012 року по 13 жовтня 2014 року), Пітер Ван Лаер (з 19 березня 2015 року по 31 березня 2019 року) (United Nations, 2021a).

Далі наведемо короткі характеристики співробітників Служби. З 1 липня 2019 року Службу очолює Беатрікс Канія. Перед призначенням на цю посаду вона обіймала посаду керівника протокольного відділу багатосторонньої дипломатії в Міністерстві закордонних справ Німеччини. Має досвід роботи з протокольними питаннями та процесами ООН, як керівник відділу протоколу та радник з політичних питань у Місії Німеччини в ООН в Нью-Йорку а також як співробітник з питань роззброєння на міжнародних форумах, включаючи Відділення ООН в Женеві. Вона також працювала у посольствах Німеччини в Тунісі, Кувейті, Туреччині та Гондурасі а також в НАТО, де була офіцеркою зі зв'язків з громадськістю в штаб квартирі в Брюсселі а також політичним радником командувача КФОР на місцях. Володіє англійською, французькою, іспанською, німецькою, шведською та голландською мовами (United Nations, 2019).

Айша Бенмансур – тимчасово виконує обов'язки заступника керівника Служби. Айша приєдналася до Служби у 2018 році після багатьох років роботи в системі ООН, включаючи ЮНІСЕФ, ЮНФПА, ЮНІТАР та РКЗК ООН, як у штаб-квартирах цих організацій, так і на місцях. Вона пройшла навчання з комунікації, міжнародних відносин, дипломатії, державної політики, управління некомерційними організаціями. Володіє англійською, арабською, французькою та іспанською мовами.

Памела Обіно – помічниця керівника Служби протоколу. З 2000 року працювала у Протокольній групі в Аддис-Абебі (Ефіопія), а у 2013 році переїхала до Нью-Йорка і стала працювати у Центральних установах ООН. Володіє англійською мовою.

Фаріз Мірсалаєв – співробітник Служби. Має подвійний диплом з міжнародного права та дипломатії. Володіє англійською, російською та азербайджанською мовами.

Кароліна Льовера Алькасар – співробітниця Служби. Приєдналася до Служби протоколу та зв'язку у вересні 2024 року після роботи в спеціалізованих установах ООН: ФАО, МФСР та ЮНЕСКО. Володіє англійською, французькою, іспанською та італійською мовами.

Ніколь Доу – співробітниця Служби. Приєдналася до Служби протоколу та зв'язку у березні 2025 року. Працювала у Відділенні ООН у Женеві, де очолювала Службу відвідувачів, а також у сфері комунікацій та управління конференціями в різних установах системи ООН. Володіє англійською, французькою, німецькою та італійською мовами.

Вай Так Чуа – старша помічниця з питань протоколу. Працює в ООН з 1994 року, починаючи з Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї, і провела 11 років в Офісі Генерального секретаря, перш ніж приєднатися до Служби протоколу у 2008 році. Володіє англійською та китайською мовами.

Ганс Громанн – старший помічник з питань протоколу. Працює в Службі з 1994 року. Володіє англійською, французькою та іспанською мовами.

Родерік Сантос – помічник з питань протоколу. З 1999 року розпочав свою кар'єру в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. До приходу Службу протоколу ООН у 2013 році він послідовно працював співробітником таких підрозділів: Видавничого відділу ООН, Служби усного перекладу ООН та Служби стенографічної звітності ООН. Володіє англійською, філіппінською, іспанською та китайською мовами.

Патрік Руїс – помічник з питань протоколу. Приєднався до ООН після більш ніж десяти років роботи на державній службі Філіппін, зокрема в Офісі віце-президента та Міністерстві закордонних справ. Володіє англійською та філіппінською мовами.

Хонат Кассі – помічник з питань протоколу. Розпочав роботу в ООН у вересні 2008 року. Після роботи у Видавничому відділі ООН він приєднався до Служби протоколу та зв'язку у 2011 році. Володіє англійською, французькою та мовою агні (United Nations, 2025b).

Усі співробітники Служби, як і інші працівники Секретаріату ООН, призначаються на підставі системи постійних (безстрокових) та строкових (тимчасових) контрактів. Під час укладення контракту кожен співробітник складає присягу на вірність принципам і цілям ООН. Відповідно до Статуту ООН, кожна держава-член зобов'язується поважати виключно міжнародний характер обов'язків Генерального секретаря та персоналу Секретаріату, а також утримуватися від будь-яких спроб впливати на них під час виконання їхніх службових обов'язків. Основні положення, що регулюють діяльність персоналу Секретаріату, затверджуються Генеральною Асамблеєю ООН (Тимченко та Кононенко, 2012, с.57).

До кандидатів на посади співробітників Служби висуваються 7 головних вимог:

1) наявність вищої освіти (ступінь магістра або еквівалент) з адміністрування, політології, міжнародних відносин або суміжних галузей та вільне володіння англійською мовою (як усною, так і письмовою) та іншою офіційною мовою ООН;

2) мати щонайменше сім років досвіду роботи з поступовим підвищенням відповідальності у сфері протоколу, публічної інформації або зовнішніх зв'язків;

3) мати досвід роботи: в галузі протоколу або управління заходами на двосторонній або багатосторонній основі, в системі ООН або аналогічних міжнародних організаціях та мати досвід управління.

4) володіти наступними професійними компетенціями: знання протоколу та/або управління заходами в урядовому контексті або контексті міжнародних організацій, включаючи знання роботи з урядами приймаючих країн; знання норм, правил та звичаїв міжнародного дипломатичного протоколу, включаючи практику, розроблену в

рамках системи ООН; знайомство з «Кодексом та положеннями про прапор Організації Об'єднаних Націй», «Порядком старшинства Організації Об'єднаних Націй» та «Загальною інформацією для постійних представництв при Організації Об'єднаних Націй»; здатність застосовувати адміністративні правила та положення ООН у робочих ситуаціях; мати концептуальні аналітичні та оціночні навички для проведення самостійних досліджень та аналізу; здатність виявляти проблеми, формулювати думки, робити висновки та рекомендації; виявляти гордість за роботу та досягнення; демонструвати професійну компетентність та володіння предметом; бути сумлінним та ефективним у виконанні зобов'язань, дотриманні термінів та досягненні результатів; бути мотивованим професійними, а не особистими проблемами; виявляти наполегливість, стикаючись зі складними проблемами чи викликами; зберігати спокій у стресових ситуаціях; брати на себе відповідальність за врахування гендерних перспектив та забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у всіх сферах роботи.

5) вміти ефективно працювати у команді: співпрацювати з колегами для досягнення цілей організації; запитувати пропозиції, щиро цінуючи ідеї та досвід інших; бути готовим вчитися в інших; ставити порядок денний команди вище за особистий; підтримувати та діяти відповідно до остаточного рішення групи, навіть якщо такі рішення можуть не повністю відображають власну позицію; розділяти заслуги за досягнення команди та брати на себе спільну відповідальність за недоліки команди.

6) володіти навичками планування та організації: розробляти чіткі цілі, що відповідають узгодженим стратегіям, визначати пріоритетні види діяльності та завдання, коригувати пріоритети (за потреби), виділяти відповідну кількість часу та ресурсів для виконання роботи, передбачати ризики та враховувати непередбачені обставини під час планування, контролювати та коригувати плани та дії (за потреби), ефективно використовувати час;

7) бути технологічно обізнаним: слідкувати за доступними технологіями, розуміти застосовність та обмеження технологій до роботи в офісі, активно прагнути застосовувати технології для відповідних завдань, виявляти готовність вивчати нові технології (Impactpool, 2025).

Базовими міжнародно-правовими документами, які регулюють окремі протокольні питання діяльності міжнародних організацій, є: Конвенція про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй (1946 р.), Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи (1949 р.), Віденська конвенція про дипломатичні зносини (1961 р.), Протокол про привілеї та імунітети Європейських Співтовариств (1965 р.) та Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру (1975 р.). Ці документи встановлюють правові основи для надання міжнародним організаціям, їхнім посадовим особам та представникам держав-членів відповідних привілеїв і імунітетів, необхідних для ефективного виконання їхніх функцій. (Шинкаренко, 2009, с.218).

У своїй практичній діяльності Служба протоколу та зв'язку керується також спеціальним зведенням протокольних правил і керівних кодексів поведінки, що має назву «Керівництво з протоколу». Цей документ, затверджений 23 квітня 2021 року, містить основні принципи та норми протокольної практики, а також практичні підходи і вимоги, що діють у Центральних установах ООН. Він покликаний забезпечити уніфіковане та ефективне регулювання протокольної діяльності в рамках ООН, що застосовуються під час дипломатичних форумів, зустрічей і церемоній за участю місій, спостерігачів та їх представників.

«Керівництво з протоколу» складається з передмови та 23 розділів, які характеризують та / або регулюють такі протокольні питання: функції та обов'язки Служби протоколу та зв'язку; створення нового постійного представництва в Нью-Йорку; питання вірчих грамот; призначення нового постійного представника; створення нового офісу спостерігача в Нью-Йорку та призначення нового постійного спостерігача; питання листів та вербальних нот; реєстрація членів постійних представництв та офісів спостерігачів; дипломатичні привілеї та імунітети; категорії віз США для дипломатичних та недипломатичних членів постійних представництв та офісів спостерігачів, їхніх сімей та домашніх працівників; зміни в постійних представництвах та офісах спостерігачів; тимчасова відсутність постійного представника / спостерігача в штаб-квартирі; повідомлення про закінчення обов'язків членів постійних представництв або офісів спостерігачів; питання VIP-перепусток, перепусток на територію ООН та на паркувальні майданчики у гаражах ООН; реєстрація тимчасових делегатів на засідання; склад урядів держав-членів / спостерігачів; зміна офіційної назви або національного прапора держави-члена; національні свята; зміст та видання довідника «Синя книга»; офіційні візити високопосадовців до штаб-квартири ООН; офіційна жалоба; спеціальні заходи щодо сесій Генеральної Асамблеї (United Nations, 2025c).

На «Керівництво з протоколу», розроблене Службою протоколу та зв'язку ООН, орієнтуються протокольні служби інших міжнародних організацій.

Служба протоколу та зв'язку виконує дев'ять основних функціональних обов'язків:

1) забезпечення протокольного супроводу зустрічей і заходів за участю Генерального секретаря, його Заступника та Голови Генеральної Асамблеї як у Штаб-квартирі ООН, так і за її межами, а також під час візитів високопосадовців до ООН;

2) реєстрація дипломатичного та недипломатичного персоналу місій / представництв, включаючи делегації, що беруть участь у засіданнях у Штаб-квартирі. Виконання функцій посередника між Постійними представництвами / Офісами спостерігачів і державою перебування з метою сприяння належній реєстрації персоналу цих представництв у державі перебування, а також опрацювання запитів щодо надання дипломатичних привілеїв і імунітетів дипломатичному персоналу;

3) надання протокольної підтримки всім пленарним засіданням, а також спеціальним і церемоніальним подіям. Надання допомоги Постійним представництвам у підготовці офіційних візитів до Штаб-квартири глав держав або урядів та інших високопосадовців;

4) сприяння в процедурі вручення вірчих грамот Генеральному секретареві новопризначеними Постійними представниками, а також листів про призначення Постійних спостерігачів;

5) організація офіційних обідів, вечерь та інших соціальних заходів, які проводяться від імені Генерального секретаря та / або його / її супутника(ці), Заступника Генерального секретаря та Голови Генеральної Асамблеї;

6) організація церемоній підняття прапора, покладання вінків і забезпечення дотримання офіційних періодів жалоби;

7) підтримання в актуальному стані та поширення списків: глав держав і урядів та міністрів закордонних справ держав – членів ООН; складу основних органів ООН; дипломатичного списку представництв, який зазвичай називається «Синя книга» (Blue Book);

8) проведення регулярних брифінгів для Постійних представництв, а також надання докладного навчання щодо процедур реєстрації;

9) проведення навчань із протокольного етикету та практик. Ці обов'язки спрямовані на підтримку високого рівня дипломатичного сервісу та ефективної роботи міжнародних заходів під егідою Організації Об'єднаних Націй (United Nations, 2021b).

Ієн Річардс зазначає, що кульмінацією багатомісячної інтенсивної підготовки Служби до чергової сесії Генеральної Асамблеї ООН є Тиждень високого рівня, який традиційно розпочинається у вересні, напередодні її відкриття. Саме в цей період до Нью-Йорка прибувають глави держав, урядів та високопоставлені дипломати з усього світу. У цей час основний склад Служби, який зазвичай налічує 12 осіб, підсилюється волонтерами з числа співробітників Секретаріату ООН, а також експертами з протоколу з інших підрозділів та місій по всьому світу.

Протягом серпня та вересня у штаб-квартирі ООН відбуваються численні координаційні зустрічі з організації різноманітних заходів та оглядами місць їх проведення з передовими делегаціями зі столиць, піднімаються прапори, а також готуються місця для фотосесій. Протокольною командою затверджуються тисячі перепусток на територію для тимчасових делегатів зі столиць та реєструються члени постійних місій та офісів спостерігачів, які також традиційно змінюються влітку. Деякі країни надсилають делегації, що налічують кілька сотень членів, на заходи у вересні. Тому контроль натовпу також стає проблемою.

Як стверджує Беатрікс Канія: «По суті, наша команда забезпечує, щоб кожен був у потрібному місці в потрібний час». За її словами, Служба планує кожен захід до дрібниць, але ніхто не застрахований від неочікуваних «сюрпризів»: «Наступний доповідач може затриматись на іншій зустрічі, відео може не розпочатися – і тоді вам доведеться швидко реагувати та знаходити рішення. Наприклад, для Генеральної Асамблеї ми завжди намагаємося, щоб наступні два доповідачі вже були за лаштунками у спеціальній зоні, яка називається GA 200» (Richards, 2023). Тому від співробітників Служби вимагається швидка реакція, вміння працювати у команді, креативність та творчий підхід (United Nations, 2023b).

Щорічно перед Тижнем високого рівня Служба публікує путівник під назвою «Брифінг для делегатів щодо (вказується № сесії) Генеральної асамблеї та головних комітетів», в якому міститься уся потрібна інформація щодо подій цього тижня, а також наводяться протокольні та етикетні норми для учасників заходів (United Nations, 2023a).

Служба протоколу та зв'язку також бере участь в організації та підготовці спеціальних конференцій ООН. Зокрема Служба разом з Управлінням з правових питань Секретаріату ООН бере участь, коли це необхідно, у підготовчому процесі, щоб допомогти підготувати проект правил процедури конференції та проект угоди з країною-організатором, яка, серед іншого, охоплює питання імунітету (Allen, Bryntsev, Forde and Sibahi, 1982, p.6).

Для ефективної та постійної комунікації зі Службою протоколу та зв'язку усі 193 країни-члени ООН, 38 країн-спостерігачів та 23 спеціалізовані агентства та пов'язані організації – закріплені за відповідною штатною посадовою особою Служби. Цей розподіл періодично оновлюється та міститься у відкритому доступі на офіційному сайті ООН (United Nations, 2025a).

Служба протоколу та зв'язку має свою офіційну сторінку на веб-сайті ООН (<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol>), на якій містяться актуальні документи ООН, довідники та інша корисна інформація з протокольних питань.

Важливою складовою діяльності Служби є підготовка та публікація спеціалізованого дипломатичного довідника – «Синя книга» або «Постійні представництва при Організації Об'єднаних Націй». Він є документом, що

оприлюднюється у двох версіях: електронній інтерактивній версії, що публікується на веб-сайті ООН і оновлюється у режимі реального часу та паперовій версії, що друкується обмеженим тиражем. Довідник містить список постійних представництв із зазначенням їх адрес, номерів телефонів та факсів, адрес електронної пошти та веб-сайтів, дат національних свят, мов листування, а також імен, прізвищ, дипломатичних рангів та посад, форм звернення та інших відомостей для всіх дипломатичних співробітників постійних представництв. Крім того, цей документ містить список місій спостерігачів та спеціалізованих установ. Списки, що стосуються постійних представництв, місій спостерігачів та спеціалізованих установ, складаються на основі інформації, наданої Службі протоколу та зв'язку відповідними представництвами та місіями, та призначені для використання делегаціями та Секретаріатом. Для того щоб ці списки були точними – імена, прізвища, дипломатичні ранги, посади дипломатів та форми звернення до них «мають бути зазначені з урахуванням побажань відповідного представництва та відповідно до встановлених норм Організації Об'єднаних Націй» (United Nations, 2025d).

Окремим напрямом діяльності Служби протоколу та зв'язку є проведення онлайн-семінарів з питань протоколу та участі у заходах ООН, а також поширення відповідних електронних навчальних матеріалів. За цей напрям у Службі відповідає помічник з питань протоколу Родерік Сантос. Ці заняття призначені не тільки для нових співробітників офісів постійних представництв, місій спостерігачів та спеціалізованих установ, але й для ішого персоналу як курс підвищення кваліфікації (United Nations, 2025e).

Керівники Служби протоколу виступають з лекціями та доповідями з питань роботи Служби та практичного застосування норм дипломатичного протоколу у діяльності ООН перед студентами університетів та делегатами міжнародних форумів з питань протоколу (Benítez, 2017).

Протягом останніх років Служба активно впроваджує новітні інформаційні технології у свою діяльність це стосується, насамперед, електронного документообігу, онлайн-акредитації, організації онлайн-заходів та гібридних форматів зустрічей, що відповідає сучасним викликам і сприяє підвищенню ефективності її роботи та інших інноваційних рішень, що застосовуються для підвищення якості та оперативності протокольного супроводу.

Висновки. Діяльність Служби протоколу та зв'язку Департаменту у справах Генеральної Асамблеї ООН і конференційного управління в цілому відповідає основним цілям та завданням, визначеним на різних етапах її розвитку. Це проявляється у таких ключових аспектах: 1) забезпечення ефективної організації роботи Генеральної Асамблеї ООН – Служба успішно виконує завдання з організації та протокольного супроводу сесій, засідань і офіційних заходів Генеральної Асамблеї, що відповідає її основній місії створювати сприятливі умови для багатостороннього діалогу, дипломатичного спілкування та прийняття рішень на найвищому міжнародному рівні; 2) дотримання міжнародних стандартів протоколу – Служба забезпечує неухильне дотримання міжнародно-правових норм і стандартів дипломатичного протоколу, що є однією з її ключових задач. Це сприяє підтриманню авторитету ООН як провідної міжнародної організації та гарантує рівність і повагу до всіх держав-членів; 3) акредитація та супровід делегацій – Служба ефективно здійснює акредитацію делегацій, представників держав-членів, спостерігачів, міжнародних організацій та ЗМІ, що забезпечує прозорість, безпеку та організованість роботи під час проведення масштабних міжнародних форумів; 4) впровадження інновацій та цифрових рішень – в останні роки Служба активно впроваджує сучасні інформаційні

технології для оптимізації документообігу, акредитації, організації онлайн-заходів та інших інноваційних рішень, що застосовуються для підвищення якості та оперативності протокольного супроводу; 5) підвищення професіоналізму персоналу – відповідно до поставлених завдань, Служба приділяє значну увагу підвищенню кваліфікації співробітників, збереженню інституційної пам'яті та передачі досвіду, що забезпечує стабільність і якість виконання функцій; 6) гнучкість та адаптивність до нових викликів – Служба демонструє здатність оперативно реагувати на нові виклики міжнародного середовища, зокрема, організацію заходів у кризових ситуаціях, забезпечення безпеки, врахування специфіки сучасної дипломатії та багатосторонніх переговорів.

Врахування практичного досвіду є необхідною умовою для ефективного розвитку, модернізації та підвищення результативності роботи Служби протоколу та зв'язку Департаменту Генеральної Асамблеї та конференційного управління ООН та подібних до неї протокольних служб. Це забезпечує не лише стабільність і спадкоємність, а й відкриває можливості для інновацій, адаптації до нових викликів та підвищення ролі протокольних служб у системі міжнародних відносин.

Бібліографічний список

- Подворна, О.Г., 2020. *Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник*. Вид. 2-ге: перероб. та доп. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія».
- Тимченко, Л.Д. та Кононенко, В.П., 2012. *Міжнародне право : підручник*. Київ : Знання.
- Шинкаренко, Т.І., 2009. *Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Allen, M. E., Bryntsev, A. S., Forde, A. N. and Sibahi, Z., 1982. *Secretariat Organization and Procedures for Preparation of United Nations Special Conferences*. Geneva.
- Benítez, J., 2017. El jefe de protocolo de la ONU: "Para mí, el presidente de EEUU es igual que el de Zimbabwe". *El Mundo*. [online]. 30 November. Available at: <<https://www.elmundo.es/papel/historias/2017/11/30/5a1f0fe522601da9688b4687.htm>> [Accessed 23 March 2025].
- Fasulo, L. M., 2021. *An insider's guide to the UN*. New Haven ; London : Yale University Press.
- Impactpool, 2025. Protocol Officer of Protocol and Liaison Service in the Department for General Assembly and Conference Management (DGACM), New York. 10 February. [online]. Available at: <<https://www.impactpool.org/jobs/852439>> [Accessed 2 April 2025].
- Richards, I., 2023. UN's Protocol & Liaison Service Geared for High-Level Meetings of World Leaders. *Inter Press Service*. [online]. September 6. Available at: <<https://www.ipsnews.net/2023/09/uns-protocol-liaison-service-geared-high-level-meetings-world-leaders/>> [Accessed 15 April 2025].
- United Nations Secretary-General, 1997. *Renewing the United Nations : a programme for reform : report of the Secretary-General*. New York : United Nations.
- United Nations, 1946. Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, 1946. Adopted by the General Assembly United Nations of the on 13 February 1946. New York : United Nations. [online]. Available at: <<https://www.un.org/en/ethics/assets/pdfs/Convention%20of%20Privileges-Immunities%20of%20the%20UN.pdf>> [Accessed 4 March 2025].
- United Nations, 2015. *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. New York : United Nations Publications.

- United Nations, 2019. Protocol and Liaison Service, Notes Verbales COP Appointment/2019. On the appointment of Mrs. Beatrix Kania as Chief of Protocol. 1 July. [online]. Available at: <https://www.un.org/dgacm/sites/www.un.org.dgacm/files/Documents_Protocol/nv-new_cop-2019.pdf> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2021a. Protocol and Liaison Service. Former Chiefs of Protocol. 7 May. [online]. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/former-chiefs>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2021b. Meet the United Nations Protocol and Liaison Service and learn more about what we do! [online]. 08 May. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/about-service>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2023a. Briefing for delegates on the 78th session of the general assembly and the main committees. Protocol and Liaison Service Department for General Assembly and Conference Management. 11 September. New York : United Nations. [online]. Available at: <<https://unitar.org/sites/default/files/media/file/Protocol%20and%20Liaison.pdf>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2023b. *United Nations DGACM*. [online]. 1 September. Available at: <<https://www.youtube.com/watch?v=QwL86KzKKvU>> [Accessed 5 May 2025].
- United Nations, 2025a. Assignments of Officers. [online]. 02 May. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/assignments>> [Accessed 11 May 2025].
- United Nations, 2025b. *Composition of the Service*. [online]. 2 June. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/composition-service>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2025c. Manual of Protocol. [online]. 1 April. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/manual-of-protocol>> [Accessed 12 April 2025].
- United Nations, 2025d. Meet the United Nations Protocol and Liaison Service and learn more about what we do! [online]. 4 June. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/about-service>> [Accessed 6 June 2025].
- United Nations, 2025e. The Blue Book. *United Nations. Department for General Assembly and Conference Management*. [online]. 24 April. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/blue-book>> [Accessed 2 May 2025].
- Van Laere, P., 2017. Keynote Speech “My Life at the Service of the United Nations: A Testimony”. [online]. Available at: <<https://www.vvn.be/blog/2017/11/23/keynote-peter-van-laere-un-chief-protocol-312/>> [Accessed 3 April 2025].
- Wilde, R., 2007. Secretariat : independence and reform. In: Daws, S. and Weiss, Th. G., ed.: *Oxford handbook on the United Nations*. Oxford ; New York : Oxford University Press.

References

- Allen, M. E., Bryntsev, A. S., Forde, A. N. and Sibahi, Z., 1982. Secretariat Organization and Procedures for Preparation of United Nations Special Conferences. Geneva.
- Benítez, J., 2017. El jefe de protocolo de la ONU: "Para mí, el presidente de EEUU es igual que el de Zimbabue". *El Mundo*. [online]. 30 November. Available at: <<https://www.elmundo.es/papel/historias/2017/11/30/5a1f0fe522601da9688b4687.htm>> [Accessed 23 March 2025].

- Fasulo, L. M., 2021. *An insider's guide to the UN*. New Haven ; London : Yale University Press.
- Impactpool, 2025. Protocol Officer of Protocol and Liaison Service in the Department for General Assembly and Conference Management (DGACM), New York. 10 February. [online]. Available at: <<https://www.impactpool.org/jobs/852439>> [Accessed 2 April 2025].
- Podvorna, O.H., 2020. *Dyplomatychnyi protokol ta etyket : navchalnyi posibnyk*. [Diplomatic protocol and etiquette: a textbook]. Vyd. 2-he: pererob. ta dop. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». (in Ukrainian)
- Richards, I., 2023. UN's Protocol & Liaison Service Geared for High-Level Meetings of World Leaders. *Inter Press Service*. [online]. September 6. Available at: <<https://www.ipsnews.net/2023/09/uns-protocol-liaison-service-geared-high-level-meetings-world-leaders/>> [Accessed 15 April 2025].
- Shynkarenko, T.I., 2009. *Dyplomatychnyi protokol ta etyket : navchalnyi posibnyk*. [Diplomatic protocol and etiquette: a textbook]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet». (in Ukrainian)
- Tymchenko L.D. ta Kononenko V.P., 2012. *Mizhnarodne pravo : pidruchnyk*. [International law: a textbook]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
- United Nations Secretary-General, 1997. *Renewing the United Nations : a programme for reform : report of the Secretary-General*. New York : United Nations.
- United Nations, 1946. Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, 1946. Adopted by the General Assembly United Nations of the on 13 February 1946. New York : United Nations. [online]. Available at: <<https://www.un.org/en/ethics/assets/pdfs/Convention%20of%20Privileges-Immunities%20of%20the%20UN.pdf>> [Accessed 4 March 2025].
- United Nations, 2015. *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. New York : United Nations Publications.
- United Nations, 2019. Protocol and Liaison Service, Notes Verbales COP Appointment/2019. On the appointment of Mrs. Beatrix Kania as Chief of Protocol. 1 July. [online]. Available at: <https://www.un.org/dgacm/sites/www.un.org.dgacm/files/Documents_Protocol/nv-new_cop-2019.pdf> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2021a. Protocol and Liaison Service. Former Chiefs of Protocol. 7 May. [online]. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/former-chiefs>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2021b. Meet the United Nations Protocol and Liaison Service and learn more about what we do! [online]. 08 May. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/about-service>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2023a. Briefing for delegates on the 78th session of the general assembly and the main committees. Protocol and Liaison Service Department for General Assembly and Conference Management. 11 September. New York : United Nations. [online]. Available at: <<https://unitar.org/sites/default/files/media/file/Protocol%20and%20Liaison.pdf>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2023b. *United Nations DGACM*. [online]. 1 September. Available at: <<https://www.youtube.com/watch?v=QwL86KzKKvU>> [Accessed 5 May 2025].
- United Nations, 2025a. Assignments of Officers. [online]. 02 May. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/assignments>> [Accessed 11 May 2025].

- United Nations, 2025b. *Composition of the Service*. [online]. 2 June. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/composition-service>> [Accessed 3 April 2025].
- United Nations, 2025c. *Manual of Protocol*. [online]. 1 April. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/manual-of-protocol>> [Accessed 12 April 2025].
- United Nations, 2025d. *Meet the United Nations Protocol and Liaison Service and learn more about what we do!* [online]. 4 June. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/about-service>> [Accessed 6 June 2025].
- United Nations, 2025e. *The Blue Book. United Nations. Department for General Assembly and Conference Management*. [online]. 24 April. Available at: <<https://www.un.org/dgacm/en/content/protocol/blue-book>> [Accessed 2 May 2025].
- Van Laere, P., 2017. Keynote Speech “My Life at the Service of the United Nations: A Testimony”. [online]. Available at: <<https://www.vvn.be/blog/2017/11/23/keynote-peter-van-laere-un-chief-protocol-312/>> [Accessed 3 April 2025].
- Wilde, R., 2007. Secretariat : independence and reform. In: Daws, S. and Weiss, Th. G., ed.: *Oxford handbook on the United Nations*. Oxford ; New York : Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025 р.

R. Shykanov

CREATION AND ACTIVITIES OF THE PROTOCOL AND LIAISON SERVICE OF THE UNITED NATIONS DEPARTMENT FOR GENERAL ASSEMBLY AND CONFERENCE MANAGEMENT (1945-2025)

The article is devoted to the development of the Protocol and Liaison Service of the United Nations Department for General Assembly and Conference Management in the period 1945-2025.

It is highlighted that protocol functions have been integrated into the structure of the UN Secretariat since the founding of the Organisation in 1945.

The author analyses the stages of institutional formation of the Protocol and Liaison Service, its structural evolution, changes in functions and tasks in response to the growing scale and complexity of the UN activities.

The author identifies the key organisational principles of the Service's functioning, including the principles of staff recruitment, division of responsibilities, and compliance with international protocol norms.

The author provides a complete list of the heads of the Service, describes its current structure, staffing and distribution of responsibilities among employees.

The main areas of activity are highlighted: organisation of official events, accreditation of delegations, protocol support of meetings and ceremonies, and advice on compliance with diplomatic norms.

The article outlines the international legal documents regulating the activities of protocol services of international organisations.

It is noted that the Protocol and Liaison Service is a key element of the UN organisational structure which ensures the effective functioning of the UN diplomatic mechanisms.

The evolution of the Service reflects the general trends in the development of international protocol, strengthening of requirements for professionalism and compliance with ethical standards in the diplomatic sphere.

The current activities of the Service are aimed at ensuring an adequate level of international communication, supporting multilateral dialogue and facilitating the effective work of the UN General Assembly and its departments.

The further development of the Service will be determined by global challenges, the growing role of international organisations and the need to adapt to new formats of diplomatic interaction.

Taking into account the historical experience is a prerequisite for the effective development, modernisation and improvement of the performance of the Protocol and Liaison Service and similar protocol services. This ensures not only stability and continuity, but also opens up opportunities for innovation, adaptation to new challenges and enhancing the role of the Service in the system of international relations.

Keywords: *diplomatic missions, diplomatic protocol and etiquette, international organizations, international relations, Protocol and Liaison Service, UN General Assembly, United Nations.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГУБСЬКА АЛІНА СЕРГІЇВНА - здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності «Історія та археологія» 2 року навчання Маріупольського державного університету. E-mail: a.hubska@mu.edu.ua ORCID 0009-0002-2377-0596.

ГРІДІНА ІРИНА МИКОЛАЇВНА – доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: i.gridina@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-3398-7708.

ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Маріупольський державний університет (Україна) Науковий співробітник Інститут археології Словацької академії наук (Словаччина). E-mail: zabavinmdu@gmail.com. ORCID 0000-0001-7546-8319.

ІВАНЕЦЬ ТЕТЯНА МИРОСЛАВІВНА - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольський державний університет. E-mail: t.ivanets@mu.edu.ua. ORCID 0000-0003-3248-5033.

КУХОЦЬКА ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА - аспірантка за спеціальністю "Політологія" Маріупольський державний університет. E-mail: 2746999@gmail.com. ORCID 0000-0003-4476-2915.

КУЧМА РОМАН ПЕТРОВИЧ - аспірант IV курсу Київського столичного університету ім. Б. Грінченка. E-mail: r.kuchma.asp@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-7928-8219.

ЛАВРЕНКО ВАЛЕРІЯ СЕРГІЇВНА - кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, директорка Державного музею авіації імені О. К. Антонова Державного університету «Київський авіаційний інститут». E-mail: valeriialavrenko@gmail.com ORCID 0000-0001-8189-1623.

НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ – магістр історії, заступник керівника археологічної експедиції Маріупольського державного університету. E-mail: sergo376296@gmail.com. ORCID 0000-0003-1623-7283.

ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольський державний університет. E-mail: s.pakhomenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0003-1137-3585.

ТАРАСЕНКО ДЕНИС ЛЕОНІДОВИЧ - доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, директор навчально-наукового інституту управління Маріупольського державного університету. E-mail: d.tarasenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-6250-3442.

ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: a.trofymenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9658-8974.

ШИХАНОВ РУСЛАН БОРИСОВИЧ - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету. E-mail: ars.720427@gmail.com. ORCID 0009-0000-9477-1719.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- GRIDINA IRYNA – Dr. habil. (Historical Sciences), Professor, Professor, Political Sciences and International Relations Chair, Mariupol State University. E-mail: i.gridina@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-3398-7708.
- HUBSKA ALINA – postgraduate student majoring in History and Archaeology, 2nd year of study at Mariupol State University. E-mail: a.hubska@mu.edu.ua ORCID 0009-0002-2377-0596.
- IVANETS TETIANA - Associate professor, Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University. E-mail: t.ivanets@mu.edu.ua. ORCID 0000-0003-3248-5033.
- KUCHMA ROMAN - 4th year postgraduate student at B. Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: r.kuchma.asp@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-7928-8219.
- KUHOTSKA TETYANA - PhD student of Mariupol State University, political science major. E-mail: 2746999@gmail.com. ORCID 0000-0003-4476-2915.
- LAVRENKO VALERIYA – PhD in World History, Associate Professor at Oles' Honchar Dnipro National University, Director at Oleh Antonov State Aviation Museum of State University "Kyiv Aviation Institute". E-mail: valerialavrenko@gmail.com ORCID 0000-0001-8189-1623.
- NEBRAT SERHIJ – M.A. in History, Deputy Head of the Archaeological Expedition, Mariupol State University. E-mail: sergo376296@gmail.com. ORCID 0000-0003-1623-7283.
- PAKHOMENKO SERGII - candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Political Science and International Relations, Mariupol State University. E-mail: s.pakhomenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0003-1137-3585.
- SHYKHANOV RUSLAN – PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and International Relations Zaporizhzhia National University. E-mail: ars.720427@gmail.com. ORCID 0009-0000-9477-1719.
- TARASENKO DENYS - doctor of Economics, professor, professor of the Department of Public Management and Administration, dean of the Educational and Scientific Institute of Management, Mariupol State University. E-mail: d.tarasenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-6250-3442.
- TROFYMENKO ANASTASIIA – PhD in Political Science, Associate Professor, Political Science and International Relations Department, Mariupol State University. E-mail: a.trofymenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9658-8974.
- ZABAVIN VIACHESLAV – PhD in History, Associate Professor, Associate Professor, History and Archaeology Department, Mariupol State University (Ukraine), Researcher at the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences (Slovakia). E-mail: zabavinmdu@gmail.com. ORCID 0000-0001-7546-8319.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 42

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Засновник Маріупольський державний університет
03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31
e-mail: visnyk-polit.hist@mu.edu.ua

Публікується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей